

vigilia

**SZENNAY ANDRÁS,
GUNDA BÉLA,
HETÉNYI VARGA KÁROLY**
történelmi emlékezése

THEODOR HAECKER
háborús naplójából

**HÚSVÉT:
GÁNÓCZY SÁNDOR
és DOBSZAY LÁSZLÓ**
tanulmánya

**RÁBA GYÖRGY és BÁRDOS
LAJOS** köszöntése

KRISZTUS A KERESZTEN
Schaár Erzsébet: Feszület

1985/4

*** Számunk elé	289
SZENNAY ANDRÁS: A magyar katolikus egyház 1944-ben	290
GUNDA BÉLA: Kolozsvári memento	293
HETÉNYI VARGA KÁROLY: Kelemen Krizosztom és a pannonhalmi menedék	299
THEODOR HAECKER: Nappali, éjszakai följegyzések (részletek)	306
BÉCS ERNŐ: A költő a katonákat várta (vers)	314
KALÁSZ MÁRTON: 1946 decembere: az újrainduló Vigilia.	316
GÁNÓCZY SÁNDOR: Jézus Krisztus, Isten Agapéjának kinyilatkoztatása	319
DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS: Húsvéti énekek (Jelenits István fordításai)	328
DOBSZAY LÁSZLÓ: Az Exsultet szövege és dallama (I. rész)	329
Húsvéti köszöntők és locsolóversek (Barna Gábor gyűjtése)	335
CSÜRÖS MIKLÓS: Rába Györgyről	337
RÁBA GYÖRGY: Kétfogatú, Holnap előtt (versek)	340
SZILI LEONTIN: A szent hegy (elbeszélés)	341
LUKIN LÁSZLÓ: „Boldog férfiú”	346
A Vigilia beszélgetése	
Bárdos Lajossal (Belon Gellért)	351
Élő világegyház	
Az ifjúság éve (L. L.)	353
Szomszédos kereszténység: Ausztria (T. M.)	356
Krisztus a kereszten	
Schaár Erzsébet: Feszület (Kovács Péter)	358
Napló	
Irodalom Takáts Gyula: A rejtett egész (Rónay László)	360
Színház Ratkó József: Segítsd a királyt! (Szakolczay Lajos)	362
Kiállítás Bálint Endre kiállítása (Kovács Péter); Teljesség a töredékekben (Tarbay Ede)	364
Tudomány Schram Ferenc emlékezete (Rosdy Pál)	367
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (Csiszér Alajos)	368

A címlapon Perczel Dénes rajza; a hátsó borítón Schaár Erzsébet: Feszület (Balla Demeter felvétele)

Foszerkesztő: LUKÁCS LASZLO

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent Istvan Társulat, felelős vezető dr. Akos Geza igazgató

Kesziti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Taskaszám: 85/50 616 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Terjeszti: Vigilia Kiadóhivatala és a Magyar Posta

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. A Vigilia csekkszáma száma: OTP 37-343-VII. - Külföldön terjeszti a Kultura Könyv- és Hírlap Kiadókereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az evi előfizetési ár 23,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultura 024-7. sz. csekkszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft. 1/2 évre 160,- Ft. 1/4 évre 80,- Ft. egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta

Majd emberöltőnyi idő telt el 1945 fordulója óta, s az elmúlt negyven esztendő már alkalmas arra, hogy történelmi számvetést készítsünk tapasztalatairól.

A korszakos változásokat hozó történelmi pillanat jórészt felkészületlenül, előzetes tapasztalat nélkül találta a magyar társadalmat s benne a magyar katolikus egyházat. A társadalmi változások módosították egyházunknak azokat a kereteit, melyeket korábban magáénak mondhatott. Fájdalmas tapasztalattal jártak e változások, keserűséget, bizalmatlan légkört szültek. Mégis azt mondhatjuk, s éppen az elmúlt időszak felismerései erősíthetnek meg e meggyőződésünkben –: a látszólagos veszteségek egyházunk számára nyereségek forrásai is voltak. A magyar katolikus egyház elveszítve vagyonát és intézményeinek egy részét, fokozott figyelemmel, érzékenységgel fordulhatott azokhoz a rétegekhez, melyek felé hivatása mindig is irányította. Olyan működési keretekre találhatott, melyeket korábban olykor elhanyagolt.

A második világháború befejezése után a marxizmus világformáló tényezővé lett. Egyházunk nyitottságát, népünkhöz való hűségét bizonyítja, hogy nemcsak megtanult új eszmékkal együttélni, de meglelte küldetését ebben a társadalmi rendben, s munkálkodásának új minőségét hódította meg. Megvalósulásukat biztosítja, hogy a fájdalmat, félreértést termő évek után olyan korszak jött el, amely nemcsak tudomásul veszi a különféle világnézetek létezését, de valamennyinek teret ad eszméi kifejtésére, s minden jószándékú képviselőjét bevonja a társadalmi feladatok megoldásába. Ebben az új szellemiségű környezetben egyházunk teljesítheti egyetemes küldetését, alkotólag képviselheti hagyományos erkölcsi normáit, aktivitása egybeesik a történelmi-társadalmi mozgások irányával. A változó világban változatlan hűséggel szolgálhatjuk a családok, az ifjúság ügyét, segíthetjük az időseket, részt vállalhatunk a betegek gondozásában. Mindezt annak tudatában, hogy a katolikus meggyőződésűek munkájára szükség van.

A magyar katolikus egyház és az állam kapcsolatát sokfelé modellként emlegetik. E modell egyes elemeit bizonyára lehet s kell még tökéletesíteni. Az 1946-ban újrainduló Vigiliában Sík Sándor, az akkori főszerkesztő, már az alkotó társadalom-szemléletet s -alakítást szorgalmazta. Később Rónay György működése a párbeszédre, a más szemléletűek előtt való megnyílásra adott példát. Mindezt továbbvive, az elmúlt negyven év tapasztalataiból táplálkozva, egyházunk útmutatásaihoz, hazánk pozitív társadalmi elveihez igazodva kívánjuk tovább is betölteni hivatásunkat.

A világban meglevő súlyos válságok, a legnagyobb emberi vívmány, a béke veszélyeztetettsége, a riasztó gazdasági különbségek újra meg úfra intenek, hogy az eddiginél is hatékonyabban szolgáljuk helyünkön a krisztusi eszmét.

A magyar katolikus egyház 1944-ben*

Még nem írtunk 1944-et, de már feltartóztathatatlanul haladtunk a gyászos esztendő felé, amikor Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát ezeket a sorokat vetette papírra: „Az ősz, melyet egyébként úgy szeretek, életem legszomorúbb ősze. A rossz sejtelmek majd agyonnyomnak. Az az érzésem, mint a gyermeknek, aki fülét a vasúti sínre nyomja s egyszerre csak döbbsen kapja fel fejét; a rázkódástól valami távoli, szörnyű katasztrófát sejt meg.” – Amit Kelemen főapát finom érzésével, érzékeny idegrendszerével megsejtett, az nemsokára valósággá vált. Hazánk történetének egyik – viszonylag rövid, de – legsúlyosabb korszakára gondolok: 1944-re. Egy, a katasztrófát kibontakoztató esztendő, melynek vége s aztán folytatása maga alá temetett egyrészt ívelő hidakat és hasznos meg díszes épületeket, másrészt tömegsírokba kotort ezreket, tízezreket. Ártatlan névteleket csakúgy, mint kiváló, közismert embereket, akik felemelték szavukat, akik óvtak a katasztrófától.

Talán könnyű, sőt olcsó vállalkozásnak tűnhet mintegy másfél generáció múltán az ilyesfajta töprengés: vajon mi történt volna, ha több figyelmeztetésnek és tépelődésnek bukkanhatnánk nyomára a korabeli felelős vezetők szavában, feljegyzéseiben? Vagy: talán megkívánhatjuk-e másoktól, elődeinktől, amitől magunk is – kiirthatatlan életöszöntől vezetve – iszonyodunk. Azt ti., hogy a rohanó vonat elé vessék magukat, jól tudva, hogy azt nem tudják feltartóztatni? Más fogalmazásban: vajon nem hiába nyomjuk-e fülünket a sínre, hogy a holnap fenyegető üzenetét figyeljük, ha példánkat csak néhány távolabb látó, a veszt megérző kortárs követi? – Nem tudom, lehet-e, szabad-e az ilyesfajta megfogalmazásoknál, nagyon is földhözragadt, józan megfontolásnál megrekednünk nekünk, hívó katolikusoknak, akik nemcsak a történelmi jelen és jövő, hanem Isten előtt is felelősek vagyunk tetteinkért, de hallgatásunkért is. Mert lehetséges ugyan, hogy a szó a „pusztába kiált”, hogy nagyszámú süket fülre talál – de Babitscsal szólva – azért érvényes, hogy „vétkesek közt cinkos, aki néma”.

Szigeti Endre írta le a Vigilia 1968. decemberi számába, hogy „ha írni annyit tesz, mint ítéletet tartani önmagunk fölött, akkor a történetíró – legalábbis nemegyszer – ítéletet mond arról a történelmi közösségről, amellyel foglalkozik. Az egyháztörténelem művelői sem kivételek . . .” Nos, nem vagyok egyháztörténész, szűkebb szakterületem a szisztematikus teológia. Ugyanakkor mint katolikus pap nem „*másképp* gondolkodó”, hanem *gondolkodó* embernek tartom magam is, amiként azok a más felekezetekhez tartozó vagy marxista-ateista testvéreim, illetve tágabb értelemben véve kollégáim is.

Az elmúlt mintegy 40 esztendőben sokszor hallhattuk, olvashattuk, hogy a katolikus püspöki kar – vezetőjével élén – nem lépett fel kellő határozottsággal a német megszállással, majd a nyilas rémuralommal szemben. Ebben a megállapításban van igazság, de mindenképpen csak részigazság. Elég, ha Gergely Jenőnek legutóbb megjelent könyvére, annak bevezetőjére utalok, ahol – többek között – ilyen megállapítások szerepelnek: 1944 tavaszától a katolikus egyház is

* Elhangzott az MTA Történettudományi Szakosztály ülésén 1984 júniusában.

kilépett addigi rezervált magatartásából. Vagy: a tömeges népiertés ellen a Vatikán, a nuncius és néhány püspök . . . sürgetésére Serédi is határozottabban lépett. – Vagy: az egyház tiltakozása, beleértve a pápát és a nunciust is, nyilván hozzájárult ahhoz, hogy Horthy és környezete határozottabban lépett fel a deportálások ellen, így a gettóba zárt tömeg része megmenekült a Németországba hurcolástól. (A püspöki kar tanácskozásai, Bp. Gondolat 1984)

De az „ítélet-mondás” objektivitásához még sok minden egyéb is hozzátartozik. Mindenekelőtt az – és ezt nyomatékkal szeretném hangoztatni –, hogy a katolikus egyházi közösség sohasem volt egyértelműen azonos a püspöki karral. Az csak természetes, hogy „hivatalosan” ez a testület képviseli a katolikus egyházat egy-egy országban, és hogy számos fontos kérdésben a hívó közösség tagjai számára irányítást, eligazítást köteles adni. De katolikus egyházszemléletünk egyértelműen vallja – bibliai és hitelvi alapokra támaszkodva –, hogy a közösség és annak vezetői kiegészítik, segítik egymást. Ez többek között annyit is jelent, hogy a vezetés lanyhaságát, tanácstalanságát, ügyetlenségét, esetleges felelőtlenységét sohasem lehet az egész közösség vétkéül felróni. Félreértés ne essék: e megállapítást elvi szinten tettem és pillanatig sem állítom, hogy akkor, az adott időszakban a katolikus egyházi közösség a pástör nélküli nyáj képét mutatta volna. Csak a legfőbb egyházi vezetőre, Serédi bíborosra utalok. Ki vádolhatja reális szemmel és jogosan egy világszerte elismert, tudós egyházjogászt, aki életének mintegy négy évtizedét kódexek és szakkönyvek között töltötte, hogy egyszerűen nem vált harcossá egyéniséggé? És mégis: Serédi – a maga karakterének mértéke szerint, sőt azon túlmenően, mintegy maga fölé nőve – harcolt. A nagy egyházjogász, nem emócióktól vezetve, hanem vaslogikával és jogi érvekkel küzdött pl. már Horthy István kormányzóhelyettesé választása ellen; azután harcolt – ugyancsak a maga stílusában – a nyilasuralmat előkészítő Sztójay és kormánya ellen; később Szálasinak nem politikai, hanem kristálytisztta jogász érveléssel mondta szemébe 1944. október 27-én, az Országtanács nyilvánossága előtt, hogy uralma törvénytelen (Vö. Rosdy Pál: Önvizsgálat vagy öngazolás, Vigilia, 1975. 191.).

Hazánkban az elmúlt négy évtizedben számos írás, film, rendezvény emlékezett meg azokról, akik a náci-nyilas diktatúra és a fajüldözés ellen szavukat felémelték. Ezekből a megemlékezésekből azonban többnyire kimaradtak azok, akik keresztény hitükből fakadóan – lettek legyen papok, szerzetesek vagy világi hívők – kerültek konfliktusba a fasizmussal, annak német és hazai képviselőivel. Nos, a fentebb említett „ítélet-mondásnál”, amikor a katolikus egyházi közösségre gondolok, ezekről az önfeláldozó emberekről sem szabad elfeledkezni. S ha végre gondolunk rájuk, összegyűjtjük nevüket, felsoroljuk nem ritkán túlzás nélkül hősinek mondható tetteiket, emlékezünk a közülük kikerült vértanúkra – akkor az „ítélet” már nem lehet csakis elmarasztaló. Sok százezernyi katolikus volt, aki soha nem vált cinkossá, aki segített ott, ahol tudott, szűkebb vagy szélesebb körben felemelte szavát. És akadtak szép számmal, akik segítették az üldözötteket – zsidókat és nem zsidókat egyaránt – s a társadalmi-politikai ellenállásnak is aktív tagjai voltak. A katolikus egyház a 20. század derekán hazánk határain túl és azon belül nagyszámú mártírt tud felmutatni, olyanokat, akiknek számára a szeretet nem széplelkek szólamát, hanem a bátor helytállást, az embertestvér megsegítését jelentette. Hetényi Varga Károly kéziratoss művére utalok. Papi és világi katolikusok tömegeinek sorsát mutatja be a horogkereszt és nyilaskereszt árnyékában. Az ítélet vagy felmentés súlyos döntésénél ezt és hasonló anyagot sem szabad figyelmen kívül hagyni.

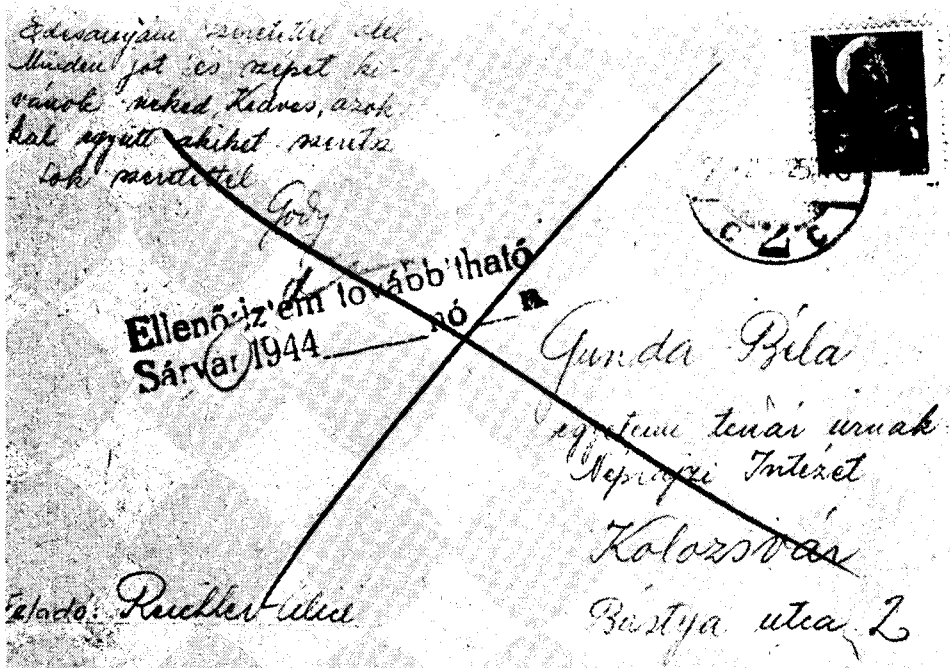
1944-ben, a magyarországi katolikus hívó közösségből nem hiányoztak az éberen virrasztók, a figyelmeztetők, a szavukat-tollukat felemelő, forgatók. Számos

írás, tanulmány szerzőjét lehetne felsorolni, hogy csak egy-kettőt említsek: Sík Sándor, Somogyi Antal, Almásy József, Íjjas József, Kecskés Pál, Nyéki Kálmán – és még hosszan sorolhatnám... Tudományos fajsúlyát tekintve feltétlenül ki kell emelnem Horváth Sándor dominikánus egyetemi tanár nevét. Az Európa-szerte ismert tudós a tomista filozófia fegyvereivel szállt szembe a fasiszta totális állammal és annak jogtalan követeléseivel.

Természetesen felmerülhet a kérdés: vajon olvasták-e a fentebb felsorolt és hasonló szemlélettel író szerzők írásait – és volt-e hatásuk? Úgy vélem, erre válaszolni nem tudunk. Egy kétségtelen: a náciizmus kihívása nem maradt válasz nélkül (vö. László T. László: Adatok a magyarországi katolikus ellenállás történetéhez, Katolikus Szemle, Róma, 1979, 19–34). A katolikus közösség tagjai és vezetői között nagy számmal találhatunk olyanokat, akik a szellemi ellenállás fegyvereivel éltek – és azok forгатása közben sokan meg is haltak. Voltak katolikus politikusok, papok, írók, tudósok, főpapok – akik felelősségük tudatában szembeszálltak a náci-nyilas uralommal és nemzet- meg hittestvéreiket óvták a félvezető propaganda hatásától. Az előtt, akinek e gyászos korban füle volt a hallásra, szeme az írott betű olvasására – a náci-nyilas doktrínát és gyakorlatot elítélő keresztény tanítás nem maradhatott ismeretlen.

Közvetlenül a 2. világháború utáni években jelentek meg olyan írások, melyek a katolikus egyház s annak vezetőinek kollaborálásáról adtak hírt. Úgy vélem, ma már nem akad történész hazánkban, aki ne venné észre az ezekben fellelhető ferdtéseket, torzításokat, sőt rágalmokat.

Felszólalásomat azzal szeretném zárni, hogy emlékezetbe idézzem: ha bármit és bármilyen magatartást bírálhatunk is e korszakból (elsősorban a katolikus egyházi közösségre és vezetőire gondolok), akkor nem elégedhetünk meg azzal, hogy csakis tetemre hívunk, hogy felelősöket keresünk. Előknak és holtaknak igazságot kell szolgáltatnunk.

Kolozsvári memento

Az üldözöttek melletti etikai állásfoglalásaink, segítőkészségünk és segítségünk, az embertelen rendelkezések elítélése, szabotálása, a deportálások akadályozása véleményem szerint aligha tartozik a nyilvánosság elé. Humánus cselekedeteinkről csak belső éntünk tudjon. Újabban azonban mindinkább több olyan történeti dokumentum, visszaemlékezés, adat került a felszínre, amely a magyar értelmiség, az egyházak bátor állásfoglalásáról tanúskodik. Tudom jól, hogy az állásfoglalások határozottabbak, szélesebb körűek, eredményesebbek is lehettek volna, de abban az ideológiai összekuszáltságban és történeti helyzetben, amelyben különösen az 1930-as évek végétől éltünk, talán nem is lehetett mást várni. A szűk kis csoportok bizalmatlanul néztek egymásra. Nemcsak harmadik út volt, hanem negyedik, ötödik... és tizedik is. Még a pozitív előjelű törekvésekben is sok volt a provincializmus. Csak kevesen láttak bele az akkori Európa szellemi és politikai boszorkánykonyhájába. Nem lehetett tudni, hogy ki és milyen álarcot visel, amellyel valamilyen szélső jobboldali közösséghez való tartozását leplezi. Sokan köpönyegeiket foltozgatták vagy fordították. A haladók is a maguk keskenyebb vagy szélesebb »magyar« útját keresték. Elfelejtkezve arról, hogy a magyarság legjobbjai és társadalmunk legalsóbb rétegei mindig Európa felé és nem Turán irányába tartottak. Még egy Szárszó sem tudta összekovacsolni építő szándékukat.

A humánus magatartásnak, az emberi kötelességnek igen bátor dokumentumairól tudósít Lipcsey Ildikó cikke (Memento: Kolozsvár, 1944 május. Vigilia, 1985. 1. sz.). Szeretném elmondani, hogy Kolozsvárott és Kolozsvárról az üldözöttek melletti állásfoglalás és segítség sokkal szélesebb körű volt, mint az Lipcsey Ildikó írásából kitűnik. Biró Vencel, Rajty Tivadar, Kisléghi Nagy Dénes professzorok, Láng István adjunktus, Imre Lajos, a ref. teológia professzora, és mások bújatták, különböző módon segítették az üldözötteket. Az említett Mester Miklósnak is sokkal nagyobb volt a szerepe, mint ami a cikkből kitűnik. Nincs felhatalmazásom arra, hogy mások tevékenységéről beszéljek, s a dolog természete miatt is csak töredékes ismereteim vannak mindezekről. Így csupán azokról az állásfoglalásokról számolok be, amelyek az egyetem Néprajzi tanszékén történtek.

1940-ben szerkesztője lehettem az Ethnographiának, amelyet a karcagi Kertész nyomda állított elő. A nyomdának mérhetetlen sokat köszönhetnek a hungarológiai tudományok, Kertész József nyomdájában állították elő a Körösi Csoma Archivumot, a debreceni Tisza István Tudományos Társaság honismertető Bizottságának nagyszámú kiadványát, A magyar föld és népe sorozatot, olyan kiadványokat, mint az Archaeologia Hungarica, a Bibliotheca Humanitatis Historica. A Kertész-nyomdában látott napvilágot az első Kodály Emlékkönyv,¹ Lükő Gábornak a moldvai csángókról írt monográfiája, Györffy István munkái közül a Nagykunsági krónika, A cifraszúr, a Heller Bernát emlékkönyv és még számtalan jeles munka.

1944 tavaszán súlyos veszélybe került a nyomda működése és Kertész József élete. Mint a kolozsvári egyetem tanára és az Ethnographia szerkesztője mindent megpróbáltam, hogy Kertész Józsefeket mentsem. Karcagra utaztam, hivatalos leveleket írtam s rövidebb időre sikerült is őt kihozni a gettóból. A Ferenc

József Tudomány Egyetem Néprajzi tanszéke részéről 50/1944. iktatási számon 1944. május 3-án a következő „igazolványt” adtam a Kertész-nyomdának:

„Alulírott igazolom, hogy KERTÉSZ JÓZSEF könyvnyomda (Karcag) már több mint húsz esztendeje magyar néprajzi vonatkozású munkák nyomdai előállításával foglalkozik. A Kertész-nyomda készítette el az utolsó húsz esztendő igen fontos és nemzeti szempontból jelentős néprajzi munkáinak egy jelentékeny részét (Györffy István: Nagykunsági krónika, Györffy István: A cifraszúr, Lükő Gábor: A moldvai csángók, Kodály-Emlékkönyv, Gönyey Sándor: Drávaszögi himzések, Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, stb., stb.). A Kertész-nyomda nyomta már 1936 óta a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratát, az Ethnographiát és a Néprajzi Múzeum Értesítójét. Tudomásom szerint több más fontos régészeti és nyelvészeti munka is készült a Kertész-nyomdában.

Mint az Ethnographia, a Kodály Emlékkönyv, az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok szerkesztője közvetlenül tapasztaltam, hogy Kertész József nyomdája mindenkor a lehető legelőzékenyebben készítette ezeket a munkákat s *messzemenő megértéssel, kifogástalan magatartással* viseltetett a magyar nemzeti szempontból olyan fontos kiadványok előállításánál. A szerkesztésében megjelenő kiadványoknál a Kertész-nyomda mindig olyan árakat számított fel, amelyek a lehető legméltányosabbak voltak.

A nyomda további működését a nemzeti jellegű tudományok szempontjából elengedhetetlenül fontosnak, kívánatosnak és szükségesnek tartom.

Ezt az igazolást saját elhatározásomra, nem a Kertész-nyomda vagy bárki kérésére állítottam ki. – G. B. egyetemi nyilv. rk. tanár, a kolozsvári Egyetemi Néprajzi Intézet igazgatója, az Ethnographia szerkesztője.”

Sajnos, mástól nem kapott segítséget Kertész József. Családjával együtt Ausztriába hurcolták, de mégis sikerült Karcagra visszatérniük. 1945 szeptember 10-én a következő levelet írta:

„Dr. Gunda Béla úrnak, Kolozsvár. Tanár Úr! Abban a meggyőződésben, hogy közléssel Önnek igaz örömet szerzek, hozom b. tudomására, hogy ha nehéz idők és válságos helyzetek után is, de végre feleségemmel és ügyvéd fiam családjával együtt, hazaérkeztem. Engedje meg, hogy az első üdvözlő soraim Tanár Úrhoz menjenek és soha el nem múló hálámat fejezzem ki azért az odaadó, áldozatkész segítőiakarásért, melyet a begettozásunk előtti napokban, nem törődve annak következményével, irányomban tett. Ezt soha el nem felejtetem, s engedje meg, hogy a legmelegebb szeretetemmel üdvözöljem, s érdeklődjem hogyléte felől. Nagyon boldog lennék, ha néhány sor választ kaphatnék.

A nyomdát idehaza csaknem teljes egészében épségben találtam. Imre fiam már nov. 5. óta idehaza van s e naptól kezdve dolgoztak is. Sajnos, a betűk és a kinyomott ívek körül nagy rombolások történtek, a papírraktárt csaknem teljes egészében elhordták, de azért csak dolgozunk. Ahol kell, előlről kezdjük. Hiszem, hogy az én kedves munkáltatóim, akik a legnehezebb időkben is kitartottak melletttem, támogatásukat most nem vonják el tőlem. Ismételten kérem Tanár Urat, ha nem esik nehezeére, hogyléte felől tájékoztasson. Igaz tisztelője Kertész József.”

1944 tavaszától azon voltam, hogy az üldözötteken segítsék. Igazolványokat állítottam ki és Horthy Miklósig írtam a mentesítést kérő, az üldöztetés megszüntetésére irányuló hivatalos leveleket. Így igazolást adtam a kitűnő folkloristának, Honti Jánosnak (89–1944. sz., 1944. augusztus 26) és Palotay Gertrúdnak (90–1944. sz., 1944. augusztus 26). A két igazolás szövege lényegében hasonló. Csak az egyiket idézem:

„Igazolvány, alulírott, mint a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi tanszékének tanára és Néprajzi Intézetének igazgatója Honti János mentesítési kérdésével kapcsolatban a következőket igazolom.

Honti János dr. a magyar néprajzi tudománynak hazai és külföldi viszonylatban is egyik legkiválóbb képviselője és munkása. A népmese és az összehasonlító népköltészet terén végzett kutatásaival olyan tudományos munkásságot fejtett ki, amelyek mindenkor maradandó értékűek lesznek a magyar népelet megismerésének terén. Munkásságának elismerését bizonyítja az, hogy két munkáját a finnek a világhírű Folklore Fellows sorozatban adták ki. Ezek közül az egyik (Verzeichnis der pub-

lizierten ung. Volksmärchen) az egyedüli munka, amelyből a külföldi tudományosság a magyar mesevilágot megismerheti.

Honti János dr. tudományos munkásságára a magyar néprajzi tudomány mindig büszkeséggel fog tekinteni. Az egyetemes magyar tudományosságnak végtelen nagy vesztesége lenne, ha Honti János dr. nem folytathatná tovább tudományos munkásságát. A magam részéről dr. Honti Jánosnak a mentesség megadását a legmelegebben ajánlom. G. B. egyetemi nyilv. rk. tanár, stb.”

Honti Jánossal való kapcsolatomhoz – többek között – hozzátartozik még néhány motívum. Amikor a Sztójay-kormány elrendelte, hogy a Magyarországgal ellenséges viszonyban álló országok szerzőitől bármiféle sajtóterméket tilos közölni – mint az Ethnographia szerkesztője –, minden felelősséget vállalva lekötöltem Stith Thompson USA-folklorista tanulmányát (Egy típus- és motívumjegyzék célja és jelentősége. Ethn. 1944. 2. sz.). A tanulmányt Honti János fordította magyar nyelvre, akinek – mint munkaszolgálatosnak – némi honoráriumot is sikerült biztosítanom. Stith Thompson tanulmánya megjelenéséről nem tudott, s arról sem, hogy közöltem Heller Bernát tanulmányát (A magyar folklóre és a Folklóre Szövetség kiadványai, különös tekintettel Stith Thompson Motiv-Indexére. Ethn. 1943. 3–4. sz.) hatalmas motívum-katalógusáról. Stith Thompsonnal ezeket 1945. október 25-én közölhettem, s a levélre 1946. január 18-án válaszolt. Hosszú levele egykor bizonyára értékes dokumentuma lesz a magyar néprajznak. 1945-ben még elég körülményes volt az USA-ba való levelezés. A Stith Thompsonnak szóló levelet a Kolozsvártól átvonuló Új Zéland-i csapategység egyik katonájának adtam át. Megemlítem azt is, hogy Honti János iránt igen nagy bizalommal volt a tudományos élet. Ezt fejezi ki az is, hogy Honti A mese világa c. (1937) könyvét Pauler Ákos emlékének ajánlotta. Amikor a Néprajzi Múzeumban dolgozott, a magyar méhészkedés hiedelmeinek feldolgozását bízták rá. Készült a magyar mesekutatás problémáiról egy nagyobb monográfiát írni. Annak két fejezete (A mesetudomány irányai, A népmese kialakulása; egy fejezet az irodalomfejlődés történetéből) többször is a kezemben volt.

Tudtam jól, hogy nehéz helyzetben van a Ranschburg Gusztáv könyvkereskedés s ezért – előbb felkeresve az üzletet – az alábbi igazolást állítottam ki (91-1944. sz., 1944. szeptember 12.):

„Alulírott, mint a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi tanszékének tanára és Néprajzi Intézetének igazgatója az alábbiakat igazolom:

Legjobb meggyőződéselem és tapasztalatom szerint a Ranschburg Gusztáv könyvkereskedés cég a magyar tudományos életnek előzékenységével, a magyar tudományos irodalom terjesztésével a legmesszebbmenő szolgálatot tette. A cég külföldi összeköttetései révén a legnehezebb körülmények között is be tudott szerezni olyan tudományos munkákat, amelyek a magyar tudományos élet számára elengedhetetlenek voltak. Tudomásom szerint külföldi nagy könyvaukciókon a cég olyan régi magyar nyomtatványokat is megszerzett magyar hivatalos intézmények részére, amelyek ma nemzeti műveltségünk féltve őrzött kincsei.

Különös ügyszeretettel gondozta a cég a magyar néprajzi vonatkozású munkákat, kiadványokat s nagy része volt abban, hogy népi-nemzeti műveltségünket feltáró néprajzi munkák a külföldi könyvtárakhoz és tudományos intézményekhez eljutottak.

Ma a Ranschburg Gusztáv cég a legjobb magyarországi ismerője az antiqar munkáknak, a kereskedelmi forgalomban kapható régi magyar könyveknek. Ebben a tekintetben nemcsak üzleti szempontból, hanem a legmesszebbmenő erkölcsi támogatással állt tudományos intézetek, így a kolozsvári Egyetemi Néprajzi Intézet rendelkezésére.

Felelősséggel állítom, hogy a Ranschburg Gusztáv könyvkereskedés bezárása igen nagy kára lenne tudományos életünknek. A működés további engedélyezésével pedig a cég igen nagy szolgálatokat tenne a magyar tudományos életnek. A több mint ötven éve fennálló cég tapasztalatait, összeköttetéseit ma pótolni nem tudjuk. Ezt az igazolványt nem a Ranschburg Gusztáv cég kérésére, hanem saját elhatározásomból állítottam ki. G. B. stb.”

Megdöböntőnek tartottam azt a rendeletet, amely a zsidó szerzők műveire vonatkozott. Ezért 1944. augusztus 11-én (86-1944. szám) Kolozsváry-Borcsa Mihályhoz, mint a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosához a következő levelet intéztém:

„Méltóságos Kormánybiztos Úr! A 10 800/1944. M. E. sz. rendelet, amely a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveitől való megóvására kiadott intézkedéseket tartalmazza, többek között Róheim Géza dr. etnológus műveinek a közforgalomból való kivonását is elrendeli.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad felhívnom a Kormánybiztos Úr figyelmét a következőkre:

Róheim Géza néprajzi-ethnológiai munkákat írt (A varázserő fogalmának eredete, Adalékok a magyar néphíthez, Magyar néphit és népszokások, Csurunga népe, Hungarian calendar customs, The Australian Totemism. stb.). Különösen újabb munkáiban a pszichoanalitikus ethnológia irányelvei, szempontjai vezették a szerzőt s ezért nem mindig találkozott a hazai és külföldi tudományos világ egyhangú elismerésével. Munkái azonban az összehasonlító néprajztudománnyal foglalkozók előtt mindig a legnagyobb megbecsülésnek örvendenek, mintahogy Róheim Géza is mindig a legnagyobb tisztelettel írt a más szemléletű, irányú kutatókról. A külföldi tudományos körökben a magyar népszokásokról, az ausztráliai totemizmusról, szellemi hagyományokról stb. írt munkáit a szerző tudományos felfogása ellenére alapvetőeknek tartják.

Róheim minden munkája igen magas színvonalon álló tudományos munka, azokban igen nagy összehasonlító anyag van feldolgozva s ez az egyes szakemberek, néprajz iránti érdeklődők számára nagyon megkönnyíti a tájékozódást. Róheimnak igen sok szép eredménye van, amely magyar műveltséget, magyar hagyományainkat a legközvetlenebbül érinti, így pl. ő alapította meg a Turul-monda és a totemizmus kapcsolatát, a táltos-hit és a samánizmus összefüggését.

A legtöbb Róheim-munka a kereskedelmi forgalomban már nem kapható, igen ritka, de viszont a tudósok, szakemberek számára nélkülözhetetlenek, s haszonnal forgathatják ezeket a munkákat azok is, akik nem szakemberek ugyan, de érdeklődnek a magyar népi hagyományok iránt. Tapasztalatom és meggyőződésöm szerint Róheimnak túlzott pszichoanalitikai szempontú magyarázatait a nem szakember még sem érti, viszont az, aki ethnológiai-lélektani iskolázottsággal bír, más ethnológiai irány követője, mint Róheim, azt megfelelő kritikával tudja fogadni.

Felelősséggel állítom, hogy Róheim Géza munkái a hazai néprajz-tudománynak mindig a legjelesebb termékei között fognak helyet foglalni. Egyes eredményeit a későbbi kutatás természetesen később megváltoztathatja, helyesbítheti – de ez a tudomány minden területén így van.

Néhány szót még dr. Róheim Géza személyéről: Tudomásom szerint jelenleg egy amerikai kórházban mint pszichoanalitikus orvos dolgozik. Jóval a háború kitérőse előtt utazott ki Észak-Amerikába s elutazása előtt értékes ausztráliai gyűjteményét a rávonatkozó jegyzetekkel együtt a Néprajzi Múzeumban Budapesten helyezte el. Jelenleg is dolgozik angol szaklapokban, ezek a tanulmányai azonban kimondottan tudományos dolgozatok s közül magyar vonatkozású megállapításaival csak szolgálatot tesz a magyar néprajznak.

Mindezek alapján kérem Méltóságodat, hogy dr. Róheim Géza munkáit a fenti rendelkezés hatálya és következményei alól kivonni vagy saját hatáskörében az idevonatkozó további intézkedéseket megtenni méltózzassék. Kérem fogadja Méltóságod . . . G. B. stb.”

Róheim Géza munkásságát Bátky Zsigmondon és Viski Károlyon kívül a magyar néprajz idegenül, elutasítón nézte. Nem lehetett szerzője A magyarság néprajza (1933–1937) c. munkának sem. Ezt szóvá is tettem a *Finnisch-Ugrische Forschungen* (Helsinki) folyóiratban.²

Megpróbáltam mindent, hogy Lakatos István nyug. városi főmérnöknek, a jeles zenetörténésznek bántódása ne essék. 1944. aug. 10-én (85–1944. sz.) Horthy Miklóshoz, 1944. július 3-án (74–1944) Botár István, erdélyi országgyűlési képviselőhöz, 1944. július 8-án (75–1944) Antal István, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével megbízott igazságügyi miniszterhez tettem határozott hangú felterjesztést. Lakatos István mentesítési kérvénye 570.337/944. szám alatt volt a Belügyminisztériumban. Arra nem jött válasz, noha Kolozsvár polgármesteri hivatala a legjobb ajánlásokkal küldte el kivételezési kérvényét. Lakatos István és más üldözöttek naphosszat ültek júliusban, augusztusban,

szeptemberben (a legnehezebb napokban) a Néprajzi tanszék szemináriumi helyiségében. Volt néhány teljesen megbízható hallgatóm, akik maguk is mentették a menthetőt s mint unokatestvérüket, rokonukat hozták el a szemináriumba az üldözött fiatalokat. Természetesen az eredeti nevet egyik sem mondta meg a másoknak. A legtöbb esetben én sem tudtam a nevekről. Élelem s egyéb apróság rendelkezésünkre állt a szemináriumban. Megmondtuk, hogy akik nehéz helyzetbe kerülnek, hozzátartozóikról nem tudnak, nekem írjanak s majd megpróbáljuk a leveleket továbbítani. A mellékelt formában néztek ki ezek a levelek. A levél 1944. július 23-án Sárváron kelt. Csak a címoldalát mutatom meg. A magán jellegű közlemény nem is tartozik a nyilvánosságra. Járosi Andor evangélikus esperessel lakásukon, a zsidókórházban kerestem fel az üldözötteket. Így pl. Steiner Pálékat, akiknek baráti hajlékát gyakran élvezhettem. Természetesen védeni kellett munkatársaimat, az egyetemi hallgatókat a bevonulástól. Vincze Lajos tanársegédemet (jelenleg a State University professzora, Bowling Green, Ohio) katonai alakulatától úgy hoztam ki, hogy parancsnokságához olyan levelet írtam, hogy Vincze Lajos kitűnő nemzetiségi szakértő, a román nyelv ismerője, stb. s a béketárgyalásoknál nagy szükség lesz rá. Azonnal le is szerelték. Ő az, akit *Gellért Sándor* Halló! itt rádió... c. versében Szabó Dezső, Veres Péter, Karácsony Sándor, Sinka István és Gulyás Pál mellett a „mikolai” rádió műsorában szerepeltet. Idézem a vers két sorát:

*Nem pomerán vasing, bihari sügyelő,
Kismarjáról Vince, a citeraverő.*

1944 augusztusában nem sikerült megakadályoznom, hogy a Magyar Néprajzi Társaság tagjainak ne küldjön ki egy nyilatkozatot, amelyben közölni kellett a tagnak, hogy zsidónak számít-e? A nyilatkozatot 1944. szeptember 1-én (92–1944. sz.) küldtem vissza ennek a levélnek a kíséretében:

„A Magyar Néprajzi Társaság Tiszteletes Elnökségének, Budapest. Mellékeltlen visszaküldöm a Tek. Társaságnak azt a kitöltött nyilatkozatot, amelyben kijelentem, hogy a törvény értelmében zsidónak nem számítok. Ezzel kapcsolatban aggodásomat és sajnálkozásomat fejezem ki a miatt, hogy a Magyar Néprajzi Társaság tagjai között esetleg lesznek olyanok, akik zsidónak számítva nem folytathatják tovább a Társaság keretén belül tudományos munkásságukat. Amint a Magyar Néprajzi Társaság történetét, eddigi működését ismerem, azt látom, hogy a Társaság soha nem nézte azt, hogy tagjai közül ki milyen valláshoz tartozik vagy melyik fajhoz, hanem azt vette mindig figyelembe, hogy ki milyen mértékben tett szolgálatot a Társaság, a magyar népi műveltség és az egyetemes magyarság ügyének. Pápai Károly, Munkácsi Bernát, Heller Bernát, Strausz Adolf és a többiek munkássága bizonyítja azt, hogy azok, akik a Társaság tagjai közül a zsidó „valláshoz” vagy „fajhoz” tartoztak, olyan munkásságot végeztek a Magyar Néprajzi Társaság és a magyar néprajz érdekében, amelyre mindig büszkeséggel tekinthetünk. Kérem, hogy leveletem a legközelebbi választmányi ülésen bemutatni s azt jegyzőkönyvbe venni szíveskedjenek. A Magyar Néprajzi Társaság iránt mindig hűséggel és önzetlenül dolgozni akarással G. B. stb.”

A Magyar Néprajzi Társaság a levelet „ismeretlen ok miatt” elhallgatta. 1946. október 18-án Ortutay Gyula hangsúlyozására került be a jegyzőkönyvbe, hogy „lássák azt, hogy a nehéz időkben a Néprajzi Társaság egy tagja milyen bátorhangú levélben kelt az üldözöttek védelmére”.

1944 ősztől, 1945 tavaszától különösen Magyarországra felé igen nehéz volt a közlekedés. Szóljon arról is egy román és magyar nyelvű dokumentum, amelyet Kolozsvár és Kolozs megye Zsidó népközössége 1945. június 20-án egy utazási ügyben állított ki (l. a mellékletet). Magam a különböző utazásoknál igen nagy hasznát vettem azoknak a szovjet leveleknek, amelyeket még 1945 előtt Moszkvából, Leningrádból kaptam. Zelenin D. leningrádi professzor egy levele humo-

ros csodálkozást is váltott ki az igazoltató szovjet tisztnél. A máig is őrzött levélben a nomád pásztorkodás tárgyairól van szó. Később az utazások során igen sokat köszönhattünk Széll Jenő bukaresti nagykövetünknek is.

1943-ban, amikor elfoglaltam a kolozsvári katedrát, a város egyházi és világi vezetői sorában leviziteltem Hossu Julius román görög katolikus püspöknél, előfizettem a román nyelvű újságra s már korábban üzenetet juttattam el Nagyszebenbe Ion Muşlea könyvtárigazgatóhoz és Romulus Vuia professzorhoz, hogy tartsuk a kapcsolatot. Egyeseknél az ilyen gesztusok (egyik munkatársamnál is) nagy felháborodást váltottak ki, de Tavaszy Sándor református püspökhelyettes és Imre Lajos teológiai professzor megnyugtattak, hogy helyes úton járok. Imre Lajos professzornak különben elévülhetetlen érdemei vannak a falukutatás terén is. A falu művelődése c. könyve az úttörő munkák sorába tartozik. Erről a munkáról, az Erdélyi Fiatalok, a Sarló, a Bartha Miklós Társaság, a KALOT, a Kötörő, a Kelet-európai Szeminárium stb. tevékenységéről előadásokat is tartottam az egyetemen. Különösen a Sarló és a Kelet-európai Szeminárium munkájáról beszélhettem ismeretlen dokumentumok alapján.

Végül talán idekíváncsozik az, hogy az Erdélyi Helikon 1944. évi 7. számában a romantikus népfelfogás, a népi műveltség és a gazdaságtársadalmi helyzet kapcsolatáról cikket írtam. A cikk egyetemi előadásaimból állt össze. A cikket Balogh Edgár vargyasi magányából versben üdvözölte. A vers különben néprajzi óráimon is a nevelés egyik eszköze volt. Ezért idéztem gyakran Arany Jánost éppenúgy, mint Illyés Gyulát. Illyésnek Dózsa-éposz részletét (a Gereblyés László szerkesztette Forrásban jelent meg) még aligha mondták el nyilvánosan, de kevesen is olvasták.

Jegyzetek.

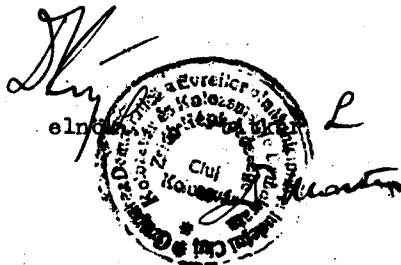
1. Az első Kodály Emlékkönyv létrejöttéről l. Forrás XIV. 1982. 12. sz. A Kertész-nyomda hungarológiai jellegű kiadványairól közelesen részletesen írok. - 2. Gunda B., Róheim Géza leveleiből. Ethnographia 1977. 4. sz. Az említett finn folyóiratban azt írtam, hogy a munka tizennégy szerzője sorából éppen a nemzetközi életben kiemelkedő helyet elfoglaló Róheim Géza hiányzik.

I g a z o l v á n y .

Kolozsvár és Kolozs megye Zsidó Népközössége ezennel igazolja, hogy Dr. G o n d a Béla, kolozsvári egyetemi tanár a fasiszta uralom alatt demokratikus magatartást tanusított és több a fasizmus által üldözött zsidó életét mentette meg.- Nevezett felesége Budapestre utazik a jelenleg ott található ingóságait hazahozatala ügyében.-

Kérjük a hatóságok és intézmények támogatását Dr. Gonda Béla egyetemi tanár felesége érdekében, akit útjára anyja Sándor Terenczné kolozsvári lakós kísér.-

Kolozsvár, 1945 június 20-án.-

Kelemen Krizosztom és a pannonhalmi menedék

Az ősz, melyet egyébként úgy szeretek, életem legszomorúbb ősze. A rossz sejtelmek egyedülvalóságomban majdnem agyonnyomnak. Az az érzésem, mint a gyermeknek, ki fülét a vasúti sínre nyomja, s egyszerre csak döbenten kapja fel fejét; a rázkódástól valami távoli, szörnyű katasztrófát sejt meg.

Kelemen Krizosztom

Négy évtized távlatából is fölvetődik a kérdés: Hogyan vizsgázott segítőkészségből, emberségből és áldozatvállalásból a magyar katolikus egyház a II. világháború idején? A kérdésre válaszul tanulmányunkban azt vizsgáljuk meg: milyen pásztorai voltak a nyájnak a magyar bencések a megpróbáltatások idején? Mi volt Kelemen Krizosztom főapát elévülhetetlen érdeme, amellyel örökre beírta nevét a magyarországi Szent Benedek Rend történetébe?

Nagysága nem abban állt, hogy a legnehezebb időkben is megőrizte főpapi méltóságát, hanem abban, hogy védtelen, kiszolgáltatott emberek ezrei szemében kiérdemelte a katolikus főpap becsületét és erkölcsi tekintélyét.

Az egyszerű hahóti kovácsmester fia a szerzetesi ruha mögött sem szűnt meg soha hazája és népe sorsáért aggódni. Senki sem kérte meg például arra, hogy az I. világháborút követő időkben Nyalka község plébánosaként szakszervezetet alakítson a falusi parasztok számára. A *falú jövője* című írásában (Pannonhalmi Szemle, 1936. 2. sz.) főapátként is úgy említi magát, mint aki az egyszerű falusi népből származik. *Horváth Elek* kolozsvári újságíró a *Pásztortűz* egyik 1943-as számában így számol be pannonhalmi látogatásáról: „A magyarországi bencés rend feje, Kelemen Krizosztom főapát, a legpuritánabb főpap... vendéglátó melegséggel mutatja meg a főpáti lakosztály kincseit.”

S ez a mások szenvedése iránt oly érzékeny lélek törékeny testben, minden külső behatásra azonnal betegséggel válaszoló szervezetben lakozott. 1939. október 23-án Serédi bíboroshoz küldött levelében betegségére hivatkozva kérte felmentését.

„Nem ismeretlen Eminenciád előtt, hogy idegbeteg és tüdőbeteg ember vagyok. Az én életem legfőljebb egy-két év. Szeretném e pár évet Bakonybél csendjében a halálra való előkészületben tölteni. Nem szeretném, ha jelen hivatalomban egyre súlyosbodó idegbajomból származó idegeskedéssel ártanék, másrészt pedig rendtársaimra elviselhetetlenné válnék. E pillanatban vádként hozható föl, hogy a súlyos idők terhe elől hátrálok meg. Nem gyávaságból teszem. Kezdetől fogva tudtam, hogy szerepem átmeneti jellegű lesz.” (*Prímási Levéltár, Esztergom, 9370/1944*)

Tizenegy évig élt még. S amikor makkegészséges emberek a súlyos idők terhe elől meghátráltak, ő szobájában egy kép mögötti rejtekhelyen bújtatta az üldözötteket, miközben a Gestapóval és a nyilas tisztekkel szemrebbenés nélkül arról tárgyalt, hogy a legcsekélyebb ok sincs a főmonostor átkutatására, mivel illegális személyek nem tartózkodnak az épületben. Azokban az időkben az üldözöttek rejtegetéséért a legsúlyosabb büntetés járt. Egy köhögési roham a szűk,

levégőtlen ajtómedélyedésben – a pannonhalmi főapát számára könnyen a dachau koncentrációs táborát jelentette volna. A Gondviselés azonban másként akarta. Pannonhalma a legutolsó órákig biztos menedéke volt minden üldözöttnek és oltalmat keresőnek.

*

1944 nyarán már alig volt kétséges, hogy az egész ország hamarosan hadszínterré válik. Eichmann, mintha csak versenyt akart volna futni az előnyomuló szovjet csapatokkal, gyors tempóban gyűjtötte össze a vidék zsidóságát, s a halálraítéltek százezreit küldte marhavagonba préselve Auschwitz gázkamrái felé. Az ősz beköszöntével a harci cselekmények elől menedéket keresők végláthatatlan kocsisora indult meg zuhogó esőben az ország keleti feléből nyugat irányába. A németajkú lakosság Hitler mellett exponált részéből sokan csomagoltak, és az ország végleges elhagyására készültek. Budapest lakossága a szüntelen bombázás miatt vidékre igyekezett. A nyilasok összeszedték a leventekorú fiatalokat, és Németországba vitték őket. A hadseregben napirenden voltak a halálos ítéletek, az utcán a felkoncolás. A szétzilált magyar családok százezreinek egyetlen gondja már csak az volt, hogy közvetlen szeretteit biztonságban tudja, a saját pusztát mentse, s a háborút minél kisebb veszteség nélkül valahogy átvészelve. Ebben az óriási káoszban már semmi sem volt biztos: minden felsőbb utasításon, rendelkezésen – különösen, ha az polgári hatóságtól származott – túltette magát az első fegyveres alakulat, ha az pillanatnyi érdekei úgy kívánták. A lelkeket megszállta a félelem, és felébredt a bűntudat: Mi vár ránk, hogy bánnak majd velünk, az agresszorral, a győztes hatalmak? Számíthatunk-e némi irgalomra, megértésre, bocsánatra mindazoktól, akikkel szemben ezeket az erényeket az elmúlt időszakban ugyancsak mérsékelten gyakoroltuk?

Viszonylag a legkedvezőbb helyzetben azok a vidéki intézmények voltak, ahova valamelyik Budapesten székelő semleges követség a fővárosból leköltözött. Ezek az épületek ugyanis nemzetközi státust kaptak, s ezért mindkét harcoló fél tiszteletben tartotta őket. Területükre – legalábbis elvileg – még a magyar hatóságok sem léphettek be. Ilyen megoldást szeretett volna Kelemen Krizosztom főapát Pannonhalma számára is, de próbálkozásai sikertelennek bizonyultak. Fölkereste ez ügyben magát Veessenmayert is, de Németország teljhatalmú nagykövete még csak nem is fogadta. Monte Cassino akkor már romokban hevert, s a főapát jól tudta, ha Pannonhalma szállást ad akár magyar, akár német fegyveres alakulatoknak, az egész intézmény máról holnapra hadászati célponttá válik, és semmi sem védheti meg a teljes pusztulástól. Egy fennmaradt távirat szövege szerint először a vallás- és közoktatásügyi minisztérium védnöksége alá került volna az apátság. Ismeretes volt azonban, hogy egy hazai minisztérium intézkedése nem sok garanciát jelentett abban az időben. Ismerte a főapát súlyos gondját komáromi rendtársa, Nagy Vencel is, akinek október elején tudomására jutott, hogy a Born Frigyes vezetése alatt Budapesten működő svájci Nemzetközi Vöröskereszt még nem talált magának vidéki „menedéket”. Barátja, *Hagemacher Tamás* budapesti szállótulajdonos révén ezért üzenetet küldött, hogy Pannonhalma kész lenne befogadni a Nemzetközi Vöröskeresztet. Born Frigyes, aki már korábbról is ismerte az apátságot, kijelentette: Ha valami megérdemli a védelmet, akkor az csak Pannonhalma lehet! – És az ajánlatot elfogadta. Nagy Vencel sietett a jó hírrel Kelemen főapáthoz. Leutazott Born Frigyes is, és a szerződést a magyar külügyminisztérium előzetes hozzájárulásával – néhány nappal október 15-e előtt – megkötötték. Éppen az utolsó órában! Néhány nap múlva a Szálasi-kormány külügyminisztere ehhez már aligha járult volna hozzá.

A Nemzetközi Vöröskereszt Brunnschweiler Eduárd svájci üzletembert delegálta a pannonhalmi kirendeltség élére. A fennmaradt iratok tanúsága szerint egyedül ő képviselte az egész svájci intézményt az apátságban. Túlságosan is nyilvánvaló volt tehát, hogy nem a Vöröskeresztnak volt szüksége Pannonhalmára, hanem Pannonhalmának a Vöröskeresztre. Mindenesetre a gimnázium alagsorát már elfoglaló német katonai alakulatoknak haladéktalanul el kellett hagyniuk az épületet, s később egy katonai kórház sem tartózkodhatott itt sokáig.

*

Kelemen Krizosztom főapát és a pannonhalmi bencések számára a Nemzetközi Vöröskereszt védelmének megszerzése széles körű emberbaráti, karitatív tevékenység kezdetét jelentette. A magyar katolikus egyháznak és a bencés rendnek szép kitüntetései azok a főapáti irattárban ma is megtalálható köszönőlevelek, melyeket Kelemen Krizosztom kapott a háború végét követő hónapokban, években azoktól, akik Pannonhalmának köszönhették életüket, megmenekülésüket. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a pannonhalmi menedéket nem előre megszervezett és eltervezett mentési akció hozta létre. Kialakulása a bencés rend vendégszeretetének köszönhető. Ők sohasem küldik el üres kézzel a szűkségben szenvedőt, s nem csukják be az ajtót a menedékért folyamodó idegenek előtt. Így történt meg, hogy aki 1944 őszén Pannonhalmán kopogtatott – lett légyen az katolikus, protestáns vagy zsidó vallású –, bebocsátást nyert.

Az első kérés mindjárt a kormánytól érkezett: fogadna be az apátság árva, kibombázott, szülők nélkül maradt gyermekeket. Az apátság befogadta őket, sőt egy egész árvaháznak otthont adott. Óvodát, elemi és polgári középiskolát rendezett be számukra, és ingyenes ellátásban részesítette őket. De az ősz folyamán itt rekedtek a bencés gimnázium diákjai is, kiknek jelentős része tizennégy éven felüli, tehát leventeköteles volt, s a fennálló rendelkezések értelmében – zárt alakulat formájában – nyugatra kellett volna menniük. Kelemen Krizosztom főapát kijelentette, hogy nem engedi őket nyugatra hurcolni. „Csak a testemen keresztül!” – mondta ellentmondást nem tűrve. Tehát bújtatni kellett őket azokkal az új jövevényekkel együtt, akik időközben máshonnan érkeztek az apátságba. A jó hír ugyanis gyorsan terjedt, s hamarosan megjelentek az első politikai üldözöttek és a deportálás elől menekülő zsidók is. Az ő befogadásukkal Pannonhalmára elvileg már elvesztette nemzetközi státuszát, a főapát pedig egyértelműen hitet tett náciellenes beállítottságáról. Hogy a hír túl gyorsan ki ne szivárogjék, házon belül is titkolni kellett hónapokon keresztül az „illetéktelen” személyek jelenlétét. Amikor pedig számuk már veszélyesen kezdett növekedni, a főapát gondoskodott házon kívüli elhelyezésükről is. Az akkori ravazdi bencés plébános, *Borbély Ignác* közli: „1945 januárjában felhívatott a főapát úr, s bizalmasan megkért, fogadjak be a plébániára egy idősebb zsidó asszonyt, majd este leküldi. Nálam is maradt, mint háztartási alkalmazott, egészen a fölszabadulásig. Akkor tudtam meg, hogy két gyermeke az apátságban vészelte át a nehéz időket. Tudok arról, hogy Kelemen főapát úr másokat is elhelyezett hasonlóképpen.”

Borzasztó idegjáték volt ez, különösen Kelemen Krizosztom számára, aki mindenről tudott és mindenért felelt, s akinek közvetlen környezetében ráadásul mindig rejtőzött egy-két üldözött.

Várszegi Asztrik bencés tanár, a főapát életrajzírója szerezte be a jelenleg külföldön élő *Jávor Egon* rendtársától a következő adatot, mely hitelesen világítja meg, mennyire szíven viselte Krizosztom főapát az üldözöttek sorsát a monostor falain túl is:

„A háború végén a fél kormány a soproni bencés rendházban lett elszállásolva több hónapon át: Hómanék, Reményi-Schnellerék, Imrédyék és mások. Több esetben jött főapát úrtól kérés, hogy zsidó munkaszolgálatosokon segítsünk. A nevekre már nem emlékszem, de ilyenkor én mentem ki civilben kerékpáron a közeli faluba, hol a falusi istállóban voltak elszállásolva a zsidók, kik nappal utakat, erődítéseket építettek. Ilyen istállóban beszélve azokkal, akiknek nevét megkaptuk, vittünk ki rendes ruhát, adtunk utasítást, hogy lépjenek le, és jöjjenek a rendházba, s ott előbb a sekrestyébe bújtattuk őket, majd elhelyeztük munkába. Jól emlékszem, jót mulattunk, mert egy zsidó munkaszolgálatost Reményi-Schneller pénzügyminiszter protekciójával a nyilas étkezdébe tettünk be pincérnek. Ott nem gyanúsítottak senkit zsidósággal.”

Pannonhalmára menekült az egész csobánkai árvaház, itt talált helyet a győri kórház egy kihelyezett osztálya. 1945 januárjában már hétszázhatvanra duzzadt a főapátság létszáma.

Vályi Hugó rektor a Magyar Televízió 1982. április 10-i adásában elhangzott visszaemlékezéséből idézzük:

Amikor a senki földje voltunk, vagyis a németek elmentek, de az oroszok még nem voltak itt, akkor a főapát úr – ő mindig nagyvonalú volt – azonnal megnyitotta a kolostort mindenki számára, aki be akart jönni. Javarészt a folyosókon találtak helyet, a szalmazsákok sűrűn feküdtek egymás mellett, az emberek azon tartózkodtak. Több mint kétezer ember tódult ide, hogy menedéket találjon. És főapát úr mindenre kész volt, még arra is, hogy ha szükséges, aludjanak a bazilikában . . .

A Gestapo és a nyilas hatóságok kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy a pannonthalmi főapát számos faji üldözöttnek, ellenzéki politikusnak, katonaköteles férfinak ad menedéket. De azt is tudták, hogy ezek földéritezése és leleplezése még azok számára is komoly gondot okozna, akik jól ismerik az épület minden zegét-zugát. Nem maradt tehát más megoldás, mint szüntelen megisméltendő razziaikkal állandó bizonytalanságban tartani a főapátot. Ha ugyanis sikerül rábizonyítani, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is megszegte a Vöröskezeszettel kötött egyezményt, hogy akár csak egyetlen üldözött zsidónak adott is menedéket, a főmonostort abban a pillanatban ki lehet üríteni, és hadászati célokra felhasználni. A Gestaponak eltökélt szándéka volt, hogy Kelemen Krizosztomot valamilyen ürüggyel internálja. Erre vallott az 1944. október 25-én tartott igen alapos házkutatás, s a nyilasok ezt követő sorozatos zaklatásai is. A főapátnak nem voltak illúziói, mindenre föl volt készülve. A német titkosrendőrség módszereiről már évekkor korábban tudomást szerzett egy rendtársától, a náci elöl még 1938-ban Magyarországra menekült Edmund Pontillertől. A náciellenes magatartása miatt üldözött német bencés kezdettől fogva élvezte a főapát és a magyar Szent Benedek Rend vendégszeretetét és támogatását. Néhány idősebb pannonthalmi bencés még ma is emlékszik Pontiller atyára. Azt mondják, csendes, halkszavú ember volt, látszott rajta, hogy megviselték a németországi üldöztetések. A Gestapo azonban nem feledkezett meg személyéről. 1944 májusában a Baranya megyei Szentegáton nyomára bukkant, letartóztatta és Németországba hurcolta. Halálra ítélték és kivégezték. Letartóztatása alkalmával megtalálták nála annak a levélnek a fogalmazványát, melyet 1942 karácsonyan küldött Kelemen Krizosztomnak, s melyben Hitlert Európa hóhéréának nevezte. Ez elegendő volt ahhoz, hogy meghaljon. A bonni külügyminisztérium Politikai Levéltárában megtalálható az a jelentés, melyben Veessenmayer nagykövet beszámol Berlinnek a házkutatásról és a megtalált levélfogalmazványról. Valótlan és rosszindulatú tehát az az állítás, mely szerint Kelemen Krizosztom hanyagsága révén került az inkriminált levél a Gestapo kezébe. Annak idején – sajnos, több oldalról is – vádolták ezzel a főapátot.

A német hadvezetés az utolsó pillanatban sem adta föl teljesen a reményt, hogy Pannonhalmán berendezkedjék. Amikor ez mégsem sikerült, a főmonostor közvetlen közelében fekvő úgynevezett „Kosaras-domb” (ma autóbusz parkoló) helyén állította fel aknavetőit. Csak Brunnschweiler Eduárd és Tihanyi Bánk becés tanár igen érélyes fellépésének köszönhető, hogy mégis elvonultak.

Kelemen Krizosztom főapát „bűnlajstromát” gyarapította az a tény is, hogy aláírta azt a veszprémi püspök által szerkesztett folyamodványt, melyben Dunántúl főpapjai kérték Szálasitól, kímélje meg a még épen maradt nyugati országrészt az értelmetlen pusztítástól, és harc nélkül engedje át a szovjet csapatoknak. Szálasai ezek után tőrbe akarta csalni a főpapokat. Az volt a szándéka, hogy Sopronból majd túszként magával hurcolja őket Németországba. 1945 márciusában Kelemen Krizosztom és a dunántúli püspökök – mint az országgyűlés felsőházának tagjai – hivatalos meghívót kaptak a Sopronban székelő nyilas kormánytól. Kelemen Krizosztom táviratilag utasította vissza ezt a meghívást, de nincs tudomásunk arról sem, hogy bármelyik főpap elutazott volna a felsőházi gyűlésre.

Szálasai elveszítette türelmét, és Mikes János szombathelyi érsek ellen szökött katonák büjtatása, Kelemen Krizosztom ellen pedig zsidó személyek rejtegetése címén kiadta a letartóztatási parancsot. A letartóztatások foganatosítására a különítmény el is indult, de a gyorsan előrenyomuló szovjet csapatok miatt kénytelen volt félúton visszafordulni.

A székesfehérvári és a veszprémi püspököt – mintegy harminc pappal és szeminaristával együtt – ekkor már szigorú háziőrizetben tartották az Isteni Megváltó Leányainak soproni házában.

Kelemen Krizosztom főapát és Pannonhalma azonban megmenekült.

Dokumentáció

Pannonhalmi Perjelnek

Budapest, 1944. okt. 1.

Kiürítési kormánybiztos 480. sz. rendelete értelmében a pannonhalmi apátság épületei Vallás- és közoktatásügyi minisztérium részére kiutalt felvevő területek. Az épületek minden más katonai és polgári igénybevétel alól mentesek. Kiürítési kormánybiztos más kiutalást nem eszközölt. Ilyenre hivatkozótól kiürítési kormánybiztos írásbeli kiutalását kell kérni. Esetleges panaszok táviratilag vagy telefonon jelentendők a vkm. országmozgósítási osztályán.

Vallás- és közoktatásügyi miniszter

(Távirat – Főapáti Irattár, 805/1944. sz., Pannonhalma)

Dr. Lakatos miniszterelnöknek

Budapest, 1944. október hó 13.

Tisztelettel értesítem Nagyméltóságodat, hogy a 480/1944. L. K. számú rendelettemmel a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium részére kiutalt Pannonhalmi Benedek rendi kolostort a nemzetközi Vöröskereszt részére utalom ki. – Kiutalásomról a polgári hatóságokat, a 2. ker. parancsnokságot, a II. hadtest om. kormánybiztost, a Pannonhalmi Benedek rendi Főapátot, Jámbor Mike alperjelt VIII. Baross u. 62., a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottját Born Friedrich urat V. Mérleg u. 7., a Vallás- és közoktatásügyi miniszter Úrat és a Külügyminisztériumot értesítem. A kormánybiztos megbízásából:

Récsény Lajos sk. m. kir. ezredes

(A kiürítési kormánybiztos értesítése a miniszterelnöknek. – Főapáti Irattár, 1071/1944. sz., Pannonhalma.)

Kelemen Krizosztom főapátnak

Budapest, 1944. október 14-én.

Nagyméltóságú Főapát Úr!

A magyar királyi Kiűritési Kormánybiztos 5001/1944. szám alatt hoztam intézett jelentése szerint az eredeti rendelkezésektől eltérően 480/1944. L. K. számú rendeletével a pannonhalmi Szent Benedek Rendi kolostort és a hozzá tartozó kertterületet a Nemzetközi Vöröskereszt részére utalta ki. – A kormánybiztos a rendelkezéséről jelentést tett a magyar királyi külügyminiszter, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter uraknak, és kiadta a katonai és polgári hatóságoknak, valamint Born Friedrich úrnak, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottjának. – Kérem Nagyméltóságodat, hogy a magyar királyi Kiűritési Kormánybiztosnak a magyar királyi kormány óhajának megfelelően hozott vonatkozó rendelkezését saját hatáskörében tudomásul venni méltóztassék.

Dr. Lakatos

(Dr. Lakatos miniszterelnök levele Kelemen Krizosztom főapátnak. – Főapáti Irrattár, 1071/1944. sz., Pannonhalma.)

914/1944

A pannonhalmi főapát

Főtisztelendő Szerzet!

Mellékelten küldöm szigorúan házi használatra Born Frigyesnek, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi megbízottjának hozzám intézett iratát, mely megvilágítja Pannonhalma jelenlegi helyzetét a rendtársak előtt.

„A 30246/9. sz. november 4-i minisztertanácsi határozat szerint egész Pannonhalma, a főapátság minden épülete és az egész parkterület, a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság vezetésém alatt álló delegációjának bocsáttatott rendelkezésére egyedüli és kizárólagos használatra. Minden katonai és polgári hatóság köteles a területet azonnal elhagyni, ugyanígy a katonakórház vagy más települések is, továbbá mindazok a személyek, akik nem tartoznak a kolostor normális státusához. A Magyar Vöröskeresztnak sincs belépési joga, hasonlóképpen polgári menekülteknek sem. Ínséget szenvedő menekült gyermekek fölvehetők.”

Rendtársi szeretettel
Krizosztom

Pannonhalma, 1944. november 30.

(Könyvnyomatos eljárással sokszorosított levél. – Főapáti Irrattár, Pannonhalma.)

1295/1945

Főméltóságú és Főtisztelendő Hercegprímás Úr!

3480/1945. sz. a.f. hó 3-án kelt magas megkeresésére válaszolva hódoló tisztelettel jelentem a következőket:

1944. augusztus 2-án, megboldogult Apor Vilmos püspök úrral való megbeszélés után, írtam Horthy Miklósnak, hogy szélsőséges elemeket semmi körülmények között ne nevezzen ki. Ezt a levelemet augusztus 3-án Boér Miklós esztergomi teológiai tanár adta át a kormányzónak. Erről tud a kalocsai érsek úr is, aki akkor történetesen Pannonhalmán tartózkodott.

Az akkori veszprémi püspök úrtól szerkesztett közös levelet aláírva csatlakoztam a Dunántúl harc-térré tétele elleni tiltakozáshoz.

Pannonhalmán, hogy keresztülhúzzam a német és a magyar katonai köröknek Pannonhalma lefoglalására irányuló törekvéseiket egyrészt, másrészt, hogy magyarok számára mentsem meg a főapátság élelmiszer-készletének, állatállományának és terménymennyiségének utolsó töredékét, a főmonostort s a vele közvetlenül kapcsolt épületeket, majorságot a Vöröskereszt oltalma alá helyeztem, s ezáltal 760 embernek 3 hónapon át biztos menedéket nyújtottunk, az ostrom alatt pedig a rendtársakon ki-

vül 2-3 héten keresztül mintegy 3.000 személy talált menedéket a főmonostor falai között. A hónapokat itt töltő menekültek között sok másvallású is volt, köztük 36 zsidósága miatt üldözött személy. 50-en fölül van azon leventéknek a száma, akiket Pannonhalma falai között megvédelmeztünk, nem engedték ki őket Németországba. Ezeket a főapát személy szerint vette oltalmába, magára vállalva a következményeket. Hasonlóképpen a zsidó menekültek is, személy szerint oltalmát élvezték. Hasonlóképpen személy szerint vállalt felelősséget azért a rengeteg értékes holmiért, amit a menekültek Pannonhalmán főlhalmoztak.

A magyar közéletben való exponált részvétéért a főapát ellen a Gestapo 1944. október 25-én eljár, Pannonhalmán Vörös János honvéd vezérkari főnököt keresve házkutatást tartott, ugyancsak a főapáti lakásban őrizett minden iratot átkutattak. Akkora apparátussal vonult föl a Gestapo, hogy súlyos szándékot lehetett kiolvasni föllépésükből. Hasonlóképpen 1945. március 8-12-én a Számonkérészek emberei is megjelentek Pannonhalmán, és napokat itt töltöttek. A főapátot Szálasi a nagyhéten más főpapokkal együtt magához rendelte, a főapát a kitűzött időpontban való megjelenést expressis verbis sürgönyileg megtagadta. Az ő ellene és társai ellen elfogatás és pannonhalmi értékek lefoglalása céljára kiküldöttek már az orosz megszállás következtében re infecta tértek vissza útközben az ún. nemzetvezető törzsszállására.

Pannonhalmán is, több házunkban is nyertek átvonuló zsidó személyek, menekülő katonák, leventék támogatást. Tömegben hajtott zsidócsoportok is kaptak élelmet. Egyébként a zsidókérdésben személy szerint is érintkezett a főapát a hatalom embereivel, magával a kormányzóval is.

Rendtársaim is, magam is szóval és nyomtatott írásban bizonyíthatólag a legveszélyesebb időkben is kötelességszerűen helytálltunk a katolikus elvek és az emberiség védelmében.

Helyét egyetlen lelkész-rendtársam sem hagyta el az orosz invázió idején.

Súlyos károkat szenvedett celldömölki apátsági hatalmas kegytemplomunk. Homlokzata megrepedt, és északi tornya kissé elferdült a másiktól. Magának a pannonhalmi bazilikának a tornyát és tetejét érték találatok a harc idején. Sérüléseket szenvedett a bakonybéli apátsági templom is. Bombatalálat érte a celldömölki apátsági rendház egyik részét, a tetőzet is nagyon megrongálódott, a falak megrepedeztek, a ház szinte lakhatatlan állapotba került. Nagyobb bombakárosodások érték esztergomi rendházunkat is. A pannonhalmi főmonostort a harc idején több találat érte, úgyszintén a bakonybéli apátsági házat is. Budapesti rendházunkat is érte kisebb bombatalálat. Soproni gimnáziumunk bomba-találatát következtében teljesen használhatatlanná vált. Súlyosabb károk vannak esztergomi és komáromi gimnáziumunk épületében is.

Föltörték és részben megkárosították fölszerelésében a bakonypéterdi, bársonyosi, győrszentiváni, nyalkai, ravazdi, tárkányi templomot, a kismegyer-, ölb- és tömörpusztai kápolnát.

Plébániaépületeink közül súlyosabb mértékben az aszófői rongálódott meg.

Fogságban vannak a következő rendtársaink: Gácser Imre (Schäftlarn, Bajorország); Horváth Sebestyén (aug. elején Királyházán látták utoljára); Lehner Ottó (a székesfehérvári fogolytáborban volt, onnan Bajára vitték, majd tovább keletre); Nádasi Alfonz (aug. 18-i kelettel okt. 8-án érkezett hír róla Moszkva, Vöröskeresztes postafiók 95. címről); Olajos Elréd (aug. 18-án Auschwitzból írt utoljára); Rezek Román (Párisban van); Rozmán Erik (szept. elejéig a horn-i, ausztriai fogolytáborban volt, onnan keletre vitték Párkányánán át); Villányi Anaklét (nov. elején érkezett üzenet szerint Stalino mellett van); Zágón Bertalan (szept. 14-i levél szerint Künzingben, Passautól nyugatra van); Sarlós Engelbert (júl. 5-én vitték át Biharkeresztesen).

Főméltóságod kérdéseire egyébként plébános rendtársaimtól is kérve az adatokat; a sürgősség miatt a rendelkezéseimre állókat a föntiekben bátorkodtam tudatni.

Fogadja Főméltóságú és Főtisztelendő Hercegrímás Úr hódoló tisztelem ismételt kifejezését, amellyel vagyok

Urunkban híve

Krizosztom

Pannonhalma, 1945. november 14.

(Kelemen Krizosztom főapát beszámolója Mindszenty József hercegrímásnak. Főapáti Irattár, Pannonhalma.)

Nappali, éjszakai följegyzések

Részletek

1939

December 3.

A „világ gyermekei” épp arra büszkék leginkább, hogy immár nem gyermekek; így már azért is lebecsülik a keresztényt, mivel szükségszerűen mindig van valami gyermeki benne. Hogyan is lehetne másképp? Egyik örök tulajdonneve Istennek, amit maga nyilatkoztat ki, az, hogy „atya”.

Advent második vasárnapja

Krisztus a „barbárokért” is meghalt, de nem mint barbár lett ember, élt köztük s választotta ki tanítványait. Civilizált népek visszazuhanása a barbárságba ugyancsak nem lehetséges a kereszténység előzetes föladata nélkül.

Imádság

Megmutattad nekünk, ó, Isten, a gonosz lényegét, főnnhéjázását és diadalát a mértéktelenségig s a kétségbeesésig. Ó, Uram, sokan esnek hitetlenségbe; hadd kérjünk igaz lélekkel, teljesítsd be nekünk a zsoltár másik igazságát, s mutasd meg nekünk, a Te dicsőségedre s szolgálád vigasztalására.

A nap egyaránt süt igazra s hamisra. A teremtés ősi áldásai s főntartó, meghatározó törvényei, úgy tetszik, közömbösek a jóval s a rosszal szemben. A jó és a rossz cselekvés is (jó mag és konkoly), mindkettő a növekedés s az érés törvénye alá esik. E kategóriák és törvények nincsenek túl jön és rosszon, hanem a teremtés ősi javáé mind, s azon semmi ördögi hatalom nem változtathat.

December 15.

A „vágy” s az „öszton” bármiféle egy sorba állítása az akarattal, hogy csupán tudatos inger volna, sötét és ingatag dolog. Semmilyen öszton nem uralkodhatik önmagán, ura azonban magának az akarat, a legerősebb is. Az akarat szellem. Nincs értelme azt mondanunk: Az akarat öszton, amihez a szellem (tudat) járul. Az akarat más, sőt új s magáért való. Az akarat szellem – ez a lángja, akár az intellektus a fénye.

Nietzsche, Richard Wagner és Houston Stuart Chamberlain valóban legfőbb előidézői a mai német szellemállapotnak. Ők a követők s az elkövetők fölbújtói. Wagner, mint muzsikusként, még a legártatlanabb, a tisztátlan kísérőzene.

December 27.

Egy nagy háborúban primitív magatartás, hogy egyik pártnak tökéletesen igaz van, a másiknak meg egyáltalán nincs. Nehezebbé s problematikusabbá azzal válik az ügy, a nyilvánvaló kétség teszi, hogy jog és jogtalanság egymástól elválasztható-e. Sokkal többre azonban ezzel sem jutunk. Maradunk a többé-kevésbé szellembő tárgyilagosságnál és semlegességnél, amely valamelyest ártalmatlan,

ha, mondjuk, a 18. században élünk, s a népek Törökországban vagy Kínában háborúznak. Ma a dolgok hozzánk is, egymáshoz is közelebb kerültek. Aztán kezdődik a különbségtéves elv meg elv között, a tanok s a teorémák között. Egy nép, amelynek középpontjában az Istenanya kegyes képe áll, elkövetheti a legiszonyúbb s legalávalóbb szörnyűségeket, keserű megbánás után mégiscsak győzni fog a másikon, amelynek középpontjában csupán egy racionalisztikus királyi eretnek város áll s bensőleg a leghazugabb módon hűséges, tisztességes. Nagy Konstantin mint magánember, lehet, több s nyilvánvalóbb vétket követett el, mint Julianus aposztata. De ennek a keresztény világ tiszta szívvel kívánhatta pusztulását, a másikat meg a győzelmet.

Ezek az év végének gondolatai.

1940

Január 2.

A halhatatlanság a szeretetben van. Csak ez teszi érthetővé s kívánni valóvá. Nélküle iszonyú volna s kegyetlen.

A keresztény Európa történetében, Németország történetében ez a háború lehetne, s reméljük, lesz is Poroszország hegemoniájának vége, amely épp e háború kezdetekor érte el tetőpontját.

Némelyeknek a háború eredményes alibi a világ előtt, ha önnön lelkiismeretük vagy akár Isten előtt nem is az.

Ha meggondoljuk, egy kereszténynek milyen nehéz akár csak gondolatban is Istenre hagyni a bosszút, elképzelhetjük, mi lesz hamarosan Németországban? Ennek a háborúnak a győztese mit tesz? Ha nem Istenre hagyja a bosszút, ez a háború is, a győzelem is elveszett.

A közbenjárás nehéz, kegyelem nélkül lehetetlen is az embernek. Két dolog mindenképp szükséges a közbenjáráshoz. Ha egy embert oda kívánok állítani Isten elé s közbenjárni érte, szeretnem kell őt. Anélkül mindez üres formalizmus. De abban a pillanatban, amikor közbenjárók érte, nem akarhatok tőle semmit magamnak. Ez akkor is nehéz, ha szeretem őt.

Február 2.

Szemem olyan férfiak után fürkészek, akik ennek a háborúnak végén majd békét szerezhetnek, s nem lelek rájuk. A halál békéjét, persze, azt mindnyájan megszereshetjük, ám az életét! Ha Isten, akár vad hegyi patakot, nem szorítja mederbe a szíveket, mindennek vége. Hit, remény, szeretet nélkül volnék? Nem! De éjszaka van, olyan éjszaka azonban, amely egyben menekülés és menedék, szinte a fény küldötte. Teljes megnemértés, mégis olyan, mintha az értelem küldené. Semmi, ami vagy amit dezavual.

A németeknek „természetes” rávalóságuk van a „vallásra”. Épp ezért csak valósi alapon egyesíthetők. Csakis a katolikus vallásban s annak egységében voltak azok. Éppen ezért minden Istenhez való nyilvános fohászkodás nyilvános alkalmaiban valami kínosan hazug van. Olyasmi, ami csak rossz lelkiismerettel megy végbe. Ezen soha nem jutunk túl, bármennyi is köztük Isten igaz barátja, sőt Krisztus követője – mint egyes ember!

Propaganda: E világ dolgai a hazugság iszonyú terhe alatt is bámulatosan soká haladhatnak, anélkül hogy összeomlanának, sőt inkább megerősödni látszanak. Ez háborzongató, s a szellem nagy megkísértése, hogy a világesemények döntő igazságát kétségbe vonja. Mégis kísértés csupán: legbelül a szellem bizonyos, hogy a hazugság tönkreteszi az egyes embert, s ilyenformán a népet.

Február 20.

Altmark. A hazugság ámokfutói

Gyermeteg dolog, hogy Európát csakis kormányok s gazdasági rendszerek menthetik meg a pusztulástól. Csak a gondolkodás teljes megváltozása, egy *μετανοειν* segíthet rajtunk. Semmi kétség, ennek „Poroszország” a legnagyobb akadály.

Isten fölfoghatatlansága minden hallgatásom előtt s minden szavam mögött. Ha ezt nyelvemen kifejezhetném, nagy író volnék.

A hazaszeretet az ember természetéből fakad, s így magától értetődő, túlságosan hangsúlyozni ezt nevetséges vagy kínos, a hangsúly inkább aláássa, mint erősítené.

Minden ember elképzelt valami tökéletesebbet annál, mint ami vagy amije van. Ez lehet bizonyítéka tökéletlenségének. Szükségszerű tartozéka-e a tökéletességnek, hogy elképzeljük a tökéletlent? S bizonyítéka-e valami tökéletességének?

Végtére mégiscsak üdvösségre vagyunk rendelve, s ez úgyszólván a természetes s a biztos. Az egyház kinyilvánítja emberekről – szentjeiről –, akiket néven nevez, hogy kétségbe vonhatatlanul az égben vannak. Egyetlen emberről se mondja, hogy kétségbe vonhatatlanul a pokolban van – még Júdásról, az Úr árujáról sem. Csupán az ördögről mondja, fölötte pedig nincs jurisdikciója.

Február 25.

A kishitűek megkísértése: „Talán mégiscsak Isten kiválasztott eszköze ő (Hitler), mi meg engedetlenek s lázadók vagyunk Isten akaratával szemben. Hét év mégiscsak valamiféle jele az Istennek!” Türelem, türelem, s olvassátok a zsoltárokat ebben az órában, e hosszú órában, amely oly bőkezűséggel adatott által a gonoszoknak, e szorongató órában.

Március 31.

Egy világháborútrófa sok mindenre szolgálhat. Arra is, hogy alibink legyen Isten előtt. Hol voltál, Ádám? „A világháborúban.” Csakhogy a durva módja ez. Egyik-másik ember magánlelkiismeretében keresi az alibit. Hol voltál, Ádám? „A lelkiismeretemben – nem a magamé?” Legfinomabb módja ez, hogy én semmit se tettem.

Megrémültem, amikor a Birodalom legelvetemültebb hangadója (Goebbels) azzal végezte beszédét: „Dicsértessék . . .” Még szünetet is tartott – mintha megfelekezett volna magáról, gyermekkori emlékeibe merült volna. De folytatta: „ami keménnyé tesz.” Persze, megint ez van soron. A német isten vallása a kőből való szív vallása. Szét fogják verni őket, porrá zúzzák, aztán újra hús-vér lesz a szívük.

A filozofálás kezdete az ámulás. Bizony, s az is a vége. Ez az ámulat nem annak jele vajon, hogy az ember szelleme teremtményi létező? Hisz miért ámulna a lét önmagától önmagán?

Április 9.

A németek kedves Luther mesterük szavához igazodnak: *peccare fortiter – mentiri fortiter*. S mivel egész Európa hazudik, ők azonban *fortiter*, sikerük van, amíg valaki majd nem hazudik. A legcsüggesztőbb félreértés: nem látod, amit látok, s nem látom, amit látsz.

A dolog sajátja, hogy mások is lehetnek, mint amilyenek, s ez csodamód ingerlőbb, mint maguk a dolgok. Ez teszi az *időt* is, nem a *teret*, létünk legintimebb problémájává.

„Maga szerencséjének kovácsa”: durva szólás, magyarázatot igényel, hogy valamelyes igazsága legyen. Hogyan kovácsoljak valamit, ami rendszerint nincs is a kezemben?

Április 13.

Egy íróról: Úgy tetszik, mintha írásaiban is, önmagában is hit és kétség közt próbálna egyensúlyozni, s egyszersmind fölötte állni s várni, kinek van igaza. Bizony csak ilyen különös lény, mint az ember, tehet így. Isten óvja őt!

Spirituálisan élni s spirituálisan gondolkodni nem jelenti, hogy test nélkül vagy akár a test ellenében gondolkodunk. Az új jelszó, hogy az embert a „test felől” neveljük, bizonyosan keresztényellenes, hisz a kereszténység az embert a szellem felől kívánja nevelni: így hierarchikus. Nem kétséges, a nevelésben sok hibát követtek el, főképp amikor elpolgáriasult, s az igazi hierarchikus nevelés fensége lomhaságba s tévhitekbe sülyedt. A „test felől” nevelés emberi állatokat hoz létre.

Az ember nem csalhatja meg Istent. Ezt belátni nem túlságosan nehéz. Ennek ellenére mégis mindig meg akarja csalni. Éppen ezért mindig újra kénytelen inteni önmagát, hogy Istent nem lehet megcsalni.

Jellemzi-e valami tökéletesebben az újnémeket, mint a modern föl- meg elvonulási dobzene? A fáklyásmenet? Tiszteletre méltó harci hangok keverednek lapos brutalitással s ragacsos érzélgősséggel.

Április 20.

Milyen kevés igazság kell az embernek, hogy éljen – s mennyi hazugság! *Nescio, mi fili, quam multis mendaciis regitur mundus*. (Nem tudom, fiam, hány hazugság kormányozza a világot.) A porosz-hegemónia óta, amely napjainkra csúcsra jutott, a németek, akarva-akaratlan, mindinkább elfogadták a jelszót: *Oderint, dum metuant*. (Gyűlöljenek, csak féljenek.) Ennek keserű vége lesz, a félelem múlik, a gyűlölet megmarad.

Április 27.

Nagy Athanasius mondta Julianus császárról, aki életére tört, s ő az üldözés elől alig menekült meg, hogy „felhő, amely hamarosan eloszlik”. Két év se telt bele, a felhő eloszlott. Ma másképpen van. Talán mert nincsen Athanasius. Tartsunk ki! Virrasszatok és imádkozzatok!

Április 29.

Richard Wagner műve, a *Siegfried halála* hangzik a rádióban. Micsoda boszorkánymester! Igazi barbarizmus, egy 1880-as polgári szalon ízléséhez igazítva (ami ma, 1940-ben, még mindig létezik). Nem csoda, hogy ő annak a semmihez nem hasonlítható barbarizmusnak zenei prófétája, aki a burzsoázia halóporából kelt ki.

Egy megbotránkozó kérdése: Isten Hitlert az ő vagy az Ő akarata szerint engedi cselekedni?

Április 30.

Ami növekedett bennem, a teljes érésig: megértenem, hogy nem értem Istent, vagyis sejteni kezdem a misztériumot. Ez óv meg attól, hogy a világ dolgait félre-értsem.

Május 2.

A németek talán önnön hullásukkal juttatták szellemi zsákutcába magukat. Idáig s nincs tovább! Konok fal – előtte még valamelyes zene virágozik, némi réti vers, erdőlíra, kevés családszeretet, s mindenekelőtt: derék hivatalnok, derék munkás, s ami a legiszonyatosabb, derék katona.

A birodalomnak, mint impériumnak, jelképe a korona volt, ezt mindig is tudták. Tudták az újabb időben az angolok, tudta Napóleon, Vilmos, Mussolini. Ez a cigány (Hitler), úgy látszik, nem tudja. De utólag eszébe jut. Majd rajzol egyet magának, privát használatra, olyan lehetetlent, amilyen ő maga.

A választás, Isten vagy az emberek kezére bízam-e magam, nekem nem okoz gondot. Én Isten kezére bízom magam, akármilyen félelmes legyen is ez. Ahány súlyos betegségem volt, mindig úgy fogtam föl, hogy hálálkodtam a szenvedésben. Csak fél napig éreztem; milyen, ha emberek kezére bízuk magunkat – 1933. május 20-án.*

Május 10.

Bevonultak Belgiumba és Hollandiába: Tegnap azt írta a Frankfurter Zeitung: Nekünk megtámadni Hollandiát tévedés, stratégiailag örültség lenne! Miért írnak ilyet? Meggyőződésből? Tévedés és örültség mindenfelé. Hogyan uralkodjék valamiféle meggyőződés Németországban, a hazugságnak és elveszettségnek ebben az özönében? Taktika? Tévedés, stratégiailag örültség? Élne olyan idióta Európában, aki ne tudná, Németország meg akarja kaparintani a holland partot? Egyszóval miért?

E világ háborúiban emberek harcolnak emberekkel, s nem jó angyalok sötét angyalokkal, ha néha úgy látszanék is, sőt az emberek fölött s emberek mellett úgy volna is. A fő azonban: emberek harcolnak emberekkel, mint emberek eléggé hasonlítanak egymásra, küldetésükben s mint eszközök azonban eléggé különböznek egymástól.

Május 12. Pünkösdi napja

A keresztény német sorsára s ezzel feladatára nincsen példa, amibe fogódzhatnék, sőt legtávolabbi analógiája sincs, ami, ha más síkon is, vezérfonala lehetne.

* Ezen a napon tartóztatta le Haeckert első ízben a Gestapo s hallgatta ki a horogkeresztről írt tanulmánya miatt, amit a Brenner című folyóiratban kívánt megjelentetni.

Egymaga van! Minden, amit érez, gondol, cselekszik, megkérdőjeleződik, vajon helyes-e? Németország vezetése ma, ehhez legcsekélyebb kétség sem fér, vagyis kifogás sem kereshető, egyértelműen keresztényellenes, gyűlöli Krisztust, akit már néven sem nevez. Háborút viselünk népek s országok ellen, amelyek olykor eufemisztikusan keresztények csupán, de semmiképp se nevezhetők egyértelműen keresztényelleneseknek. Éppen ezért nem vonakodhatunk annak megállapításától, hogy ez, minden jogos hatalmi harcon túl – vallásháború. Ezt a háborút mi németek a rossz oldalon viseljük! Viseljük nagyjából készségesen, kisebb-részt vonakodva, egy hitehagyott, a kétségbeesés szenvedélyétől erős kormány s alávaló gazembereinek rabszolgáiként; mi embertelen rabszolgáknak vagyunk rabszolgái valamennyien – *ruimus in servitium* (rabszolgaságba zuhanunk). Kezdetől ügyes emberálcák újra s újra beváló trükkje volt, hogy – Európa szerencsétlenségére – mohó, lelkevesztett természetük, a félműveltség denaturált szeszében tartott értelmük érdekét, a hazugság példátlan művészetével, összeköcsökös a német nép igaz, jogos igényeivel s vágyaival. Mára e pokoli művészet klimaxába érkezünk.

Május 13.

A Német Rádió hangja nemcsak a szó objektív értelmében embertelen, hanem a természetfölötti élet s a hármasságos Isten megcsúfolása is egyben. Ez most (május 18.) az egyetlen ok, amiért úgy gondolom, Isten nem engedi diadalmaszkodni a pestist; de legyen meg az ő akarata! Azt hiszem, már nem veszíthetem el hitemet, de: Segíts meg, Uram, gondolkodásomban!

Tábornokaink és tisztjeink, akiket fényképeznek, mindannyian duzzadnak valami közös energiától, arcuk tiszta, nem a szenvedély, úgyszólván a derékség stigmatizálja, gyakran kellemetlenül csinos, metafizikusan azonban ijesztően üres. Nézem a képeket, tüstént a hangjukat is hallom, hasonlít a Német Rádió bemondójának hangjához, s csak engem hagynak kétségben győzelmük felől, arcuk valójában a győztes arca.

A német katona, úgy is mint katona, azért a legerősebb s legfélelmesebb, mert nem szükséges tudnia, miért harcol, s a porosz hegemonia óta kényszerűen valójában soha nem is tudta. Nem kérdezi. Egyszerűen megbabonázza kedvenc foglalkozása, amihez olyan erős tehetsége van. Legyen akár a legelvetemültebb gazember, aki magával ragadja, s a népet bizonyosan a legnagyobb nyomorba vezeti. Ez nem baj. A német katona működik, összehasonlíthatatlanul jobban, mint a gépei, amelyek ugyancsak igen jól működnek.

Május 19.

Ma a Német Rádió automatahangja közzétette urának egyik gondolatát. A német katonák lendülete, harci szelleme, amíg Hollandiát és Belgiumot lerohanták, csakis a francia forradalom katonáinak dühével összehasonlítható – ők egész Európát lerohanták s a francia forradalom eszméit terjesztették. Azok mára elavultak, fiatalok viszont a nemzeti szocializmus eszméi. Különös, mi mindent lehet mondani ilyen időkben, s úgy tetszik – az igazság vonatkozásában legalábbis –, teljesen mindegy, mit mondanak. Lássuk: a francia forradalom eszméi a szabadság, az egyenlőség, a testvériség voltak. Ezek a kereszténységtől elvett, már részint méreggel áthatott, meghamisított ideák voltak. De önmagukban joggal, nagyonis érthetően, embert lelkesítő eszmék. Mik a nemzeti szocializmus eszméi? Kétségtelenül ezek ellentéte. Egyenlőtlenség, nem egyenlőség, hiszen az egész mozgalom Gobineau egyik gondolatmenetéből, a fajták egyenlőtlenségéből

indul ki. Rabszolgaság, nem szabadság, hiszen egyvalaki, a vezér dönti el még a tudományt is, a művészetet is, s mindenekelőtt azt, ami legelső az emberben, a vallást s a hitet. Testyéritlenség, nem testvériség, hiszen csak egy faj van, mindenki más fölött való, s az egyáltalán nem érez testvériséget, vannak olyan népek, mint a zsidók, a lengyelek, akik alsóbbrendűek az „árjáknál”, vagyis semmiképp sem a testvéreik. Ezek tehát az ideák, amiket meghirdetünk az embereknek, a világnak. Nem tudnak majd hova lenni a lelkesedéstől. De fantasztá állítása az is, hogy katonáink ezeknek az eszméknek a nevében jó katonák.

Május 23.

Nem hiányzik-e a németből két nagy, egymással rokon, mégsem azonos tulajdonság, s nem hiányzanak-e ennél fogva történelméből az igazán mély színek? *Générosité* és *magnanimitas*! Az elsőre egyáltalán nincsen német szavunk, sajátosan francia. A másikkra nagyszerű szavunk van: nagyszívű. De a dolog inkább a német vágyakozásban rejlik, nem a német realitásban. A német nem *généreux*, vagy igen ritkán az, igen ritkán; akkor olyan, akár a csoda. Ezért is nincsenek nagy szerelmespárjaink – mivel *générosité* a kapu a nagy szerelemhez, a természetihez s a természetfölöttihez! Nincsen sem a valóságban, sem a költészetben. Talán Goethe az egyetlen kivétel, ő azonban inkább jó európai, mint jó német. Nincsenek olyan nagy szerelmeseink, mint Európa minden más népének, akik még egyre megdobogtatják szívünket. Nincsenek nagy szentjeink sem, nincsenek a német reformációnak olyan szentjei, mint Thomas More vagy Fisher: mindkető „*généreux*”. A magnanimitas politikai erény: Ágoston a nagy szimbolikus hordozója, Vergilius az elévülhetetlen megéneklője. Azt hiszem, középkori császáraink egy része magán viselte ezt az erényt; Habsburgok is ismerték később. A hatalmas poroszok, s aki ma tőlük ered, mind „kicsinyesek”, s ez ellentéte a nagyszívűségnek. Versailles azért volt szégyene Franciaországnak, mert kicsinyes volt, ebben a pillanatban bűnhődik is érte, ám valószínűleg mégis csak „egy ideig”.

Május 26.

Ha ma meghalnék (a haláltól március 14.* óta nem félek, ellenkezőleg: üdvözlégy!), ha ma meghalnék, nagyonis szomorúan és bánkódva, mint minden, amit e világ megérlel, sötétben látva, a *dark ages*-eket ugyanis, amelyek visszajönnek – mégsem kétségbeesetten halnék meg. Úgy tetszik, már semmi nem foszthat meg hitemtől. Maradjon így! Istenem, maradna így! Ha ma meghalnék, teljes viszályban népem uralkodó szellemével, nem kétségbeesetten halnék meg, s nem volna-e már ez is tanúság? Nehézségeim vannak, egy felhő borújában élek, de van tévedhetetlen módszerem: ha túlságosan nagy a baj, Isten fölfoghatatlanságába vetem magam. Az befogad engem. Nem pusztán az, persze, hanem Isten kegyelme. Megtart ebben a mélységben is. Nem halnék meg kétségbeesetten. Többet nem kívánok mondani, mert hazudni nem akarok. Jaj, látom is előre a boldog órát, amikor már nem hazudhatok.

A szociális forradalom, amely ez után a háború után vagy talán már közben is továbblép, egészen a polgári rend megsemmisüléséig, a nacionalizmust mégiscsak valamelyest vissza fogja szorítani. A nacionalizmus a naturalisztikus faji kiváltság német tébolyával meghaladta csúcsát. Még ha Németország átmenetileg győz is, a nemzeti elv annál is többet föláldoz az imperiális elvnek, mint eddig.

* Haecker újabb letartóztatásának napja.

Május 31.

Aki kardot fog, kard által vész el. Minden birodalom az által a fegyver által vész el, amit megalapítására s főnmaradására fogott. Kezdetben volt Krisztus országának fegyvere: hit, remény, szeretet – meg is kell maradnia. Föl tehát, mindannyian, Isten országát megnyérendők, ma igen sokan vagytok, föl: jertek a hit, a remény, a szeretet fegyverével: Krisztus országa újra lábatok előtt. Hisz akkor elfoglaltátok.

Július 1–2.

A német Ūristen-vallás: Papjai inkább lirizálnak, patetikusak, közigazgatási technika szerint ténykednek, nem teológusok. Muszáj a krédójukat is időről időre explikálnunk. A német Ūristen-vallás nem ígér örök életet vagy testi föltámadást. Ez bizonyos. Ígéri azonban a német nép örök meglétét. Ez persze együgyűség, ostobaság. Ez a bolygórendszer egyszer megkezdődött s egyszer véget is ér. Bámulatos, hogy a tudományukra oly büszke németek elhisznek ilyen őrütséget. Hihetek valamit, aminek végső értelme ugyan el van fedve előlem. Ezt teszem mint keresztény. De nem hihetek olyat, aminek egyáltalán értelme sincsen. A német „Ūristen” azt hirdeti, hogy jogos (jog) az, ami a német népnek hasznos. Számptalan beszédnek, írásnak tartalma e kinyilatkoztatás. Ez nem olyan értelmetlen és új és eredeti, mint az első mondat. Ez mindenképp az emberi, a nagyoni emberi fogalmába való. Új a radikalizmus, új a szégyentelenség s a képmutatás tombolása, amivel az egyértelműen hamis alapvet gyakorlatra váltják át. Különben vagy szégyentelen vagy képmutató egy nép. A kettő kapcsolódása nem volt előre megjósolható, de létrejött. Őn magában, őn magán belül a német Ūristen nem logikátlan. Például nem az a házassági s nemi erkölcs tekintetében, abban, amit hiveitől megkíván. Prédikátorai nyílt vagy titkos rendelkezésekben világosan körvonalazták, akárcsak a németŪristeni jogot. A legjobb, amit róla elmondhatunk, hogy az embernek egyfajta állattá süllyedése, afféle részesmorál. A szellem emberének megeszi az undor a lelkét. Majd megmutatkozik, akad-e még egyáltalán a németek közt szellem embere. A katolikus egyház óvakodjék, hogy a sok gyermek áldása, amit házassági erkölcsében tanít, át ne váltson a német Ūristen állati szüléskényszerére. Mert egyike tűz, másika víz.

Június 14.

Ha Krisztus nem támadt föl, a keresztények Szent Pál szava szerint bolondok. Ez egy hús-vér zsidó brutális megállapítása, aki az űdvösséget test nélkül nem tudja elképzelni. Valószínűleg ő jár közelebb a lét valóságához, közelebb, mint az idealista nyugati, aki mint keresztény szintén úgy érezheti, hogy becsapták, elveszejtették, ha Krisztus nem támadt föl. Ő azonban, nem úgy, mint a hús-vér zsidó, azt mondaná: Ha Krisztus nem támadt föl, akkor nincs ugyan Isten – de akkor Krisztus Isten s mi is istenek vagyunk, különbek mindenki másnál, akiket annak tartottak, s ilyenképp nem családokoztunk, mert mit ér hetven esztendő kedve szemben ezzel a mi ideánkkal? Vagy azt mondhatja: még ha volna is Isten, Krisztus megszegyenítette, azzal, amivel több nála. Jaj, milyen kétségbeesetten hangzik mindez, akár a zsidó, akár a görög elképzelés – ha Krisztus nem támadt föl. *Et resurrexit!*

Kalász Márton fordítása

A költő a katonákat várta

*„Elmúlt a tél. Süss fel, te nap!
Új fű borul a holtra már.
De aki nincs a föld alatt,
kapcát cserél és talpra áll.”*

Bertolt Brecht

mert elmentek, amikor megfogytak a Nap,
de szívük robbanása után kiáltásuk itt maradt.

Én vagyok a kiáltás, a kiáltás vagyok, a tüskeshátú rettegés vagyok,
a fölmagasztalt gyávaság vagyok, az amputált végtag növése vagyok.

- Haszon kúsztam, repültem és lovagoltam, letépték az arcomat.
A történelmet nem kérdeztem, gödörbe hánytam és elvéreztem.
Katonák voltunk és maradtunk, mentünk véres lepénnyel ölünkben
amikor megszólalt a vas, amikor elhervadt a fém.

A vonat átkúszott a kamaszokkal a Hold pályaudvarán,
gyöngyként forgattalak tenyeremen, Anyám.

A katonák földszinű levest ettek, valaki nárciszt bökött a lótetembe
és eliramlott az erdő felé. A Negyvenben Elesettek még énekeltek,
suhogó indulókat fújtak a Negyvenben Elesettek.
Üvegféjű tamburmajor ment előttük, disznócsont a Vaskeresztje.

- Megfényeszőrózslak, szólt a katona.
Nincs időnk, nincs időnk, sűrgette a Másik.
Erwin itt áll a lépcsőházban.
- Erwin árkán átgázolt a szibirják hadosztály,
Erwin csak rajzolat!
Megfényeszőrózslak, szólt a katona.

- Itt dögölsz meg, mert „marsolni születél” Te szemét!
A tábori csendőr üvöltött, a fűszeres bevizelt a templomfal előtt.

A repülők földhöz varrták a sárgarépaszínű vagonokat, az ártatlan vizelőket.

A farlövész daedalont nyelt indulás előtt és nem köszönt
a karbantartó tisztnek.
A hadnagy hátraszólt a navigátornak és beföttet kért.
Az exitáló ördögök himtagjaként meredtek az égre a Hűz-és-Felesék.
Fekete ablakot vágta a magasban a kötelék előtt.
A másodpilótának csak az jutott eszébe, hogy elfogyott a cigarettája,
amikor megpillantotta a vasvillás parasztot.

A Menet vonul a kamaszokkal az utak hálózatán,
ziháló benzintüdök függnek fölöttem, Anyám.

Menet!

Links um! Rechts um!

(Links, Rechts!)

A Birodalom hátrál, de nem veszíthet.

Links, Rechts!

A telefonisták fantomokkal sakkoztak.

A 47-esek, a 47-esek!

Merre mozognak a 65-ösök?

A telefonisták fantomokkal sakkoztak.

Mindenki mindig mindenütt Jelentsen! ordított a Marsall.

mert NEKI jelent, mert mindenki NEKI jelent!

(Sokszor azt hiszem, hogy nem is létezett, vagy zöld lombikba zárt törpe volt.

Olyan törpeféle, nyakára csavarta lila szakállát, egészen olyan volt.

Tudja, ha elgondolom, sokszor azt hiszem.)

Nézzétek, mindegyik füstoszlop függőleges, dicsekedett a Parancsnok.

Negyven kilóg még csak-csak valahogy, mondta a Tabor Öre.

(Miért jelensz meg álmaimban kenyér-emlékü Anyám?)

Az Alpesi Erődbe megyünk, súgta a vlaszovista,

amikor átnyújtotta a sánta örnagynak a rumoskulacstot.

Szárnyaikon a sávhatárnál öt század hiányzott.

Ha föl is szárította a szél az utakat, nedvességet éreztem mindenütt.

Benzin- és olajcseppek feketélltek, vér szivárgott az utak padkáiról.

Március volt, a horizontra ládaforma repülőket vontattak a felhők.

Március volt, a völgyekből már elkészönt a hó.

Március volt és olyan folyékony fény, mint születésem előtt.

A kertbe húzódtam egyszál Schmeisseremmel.

Az öregek föltartott karokkal mentek a Kapu felé,

hogy tűzmentes hajlatba tereljék őket.

Valaki fölsikoltott, aztán körhinta ragadott el

és kiröpített a fekete térbe, ahol a csillagok állnak.

Derengő fényünkben golyószórós angyalok repültek.

(Kurt Spandauer pánccélgránátos Kassalben született 1928-ban)

A dögcedulát én gyűjtöm, a dögcedulát én gyűjtöm!

sürgölődött fölötte az Oregoni Kapitány.

1946 decembere: az újrainduló Vigilia

Sík Sándor 1946 őszén, az újra nyilvánosság elé készülő Vigilia beköszöntőjét fogalmazva Veres Pétert idézi, aki az írók kongresszusán, amint Sík Sándor mondja, „kifejezetten is aposztrófálta a katolikus írókat”. Sík nyilvánvalóan a lap munkatársainak is tolmácsolva ismétli Veres Péter szavait, „szívvel-lélelkel mondjanak igent ahhoz, ami készül” s „ugorjanak fejest az új világ árjába”. A Vigilia persze korábban sem csak a katolikus írók folyóirata volt, a katolikus írók nem csupán erre a fórumra szorítkoztak, s most az újraindulás pillanatát is aligha úgy értelmezték, hogy ide kell visszahúzódnuk. Sík szemmel láthatóan úgy érezte, a lapnak erre a Veres Péter fogalmazta hívásra, kihívásra felelnie il-lik, s neki mint írónak, a magyar katolikus irodalom vezető egyéniségének a maga hangsúlyát a feleletbe bele illik foglalnia. „Írók vagyunk, *egynek* érezzük magunkat az *élő magyar irodalommal* – mondja. – Sem szemben nem állunk többi író-társainkkal, sem külön nem állunk tőlük. Az, hogy katolikusok vagyunk, nem távolít, hanem közelebb visz hozzájuk: a megértés, a szeretet, az egyetemesség – a szakmai összetartozás társadalmi, és a magyar szó szenvedélyes szerelmének vérünkbe írt törvényén túl – a mi számunkra lelkiismereti parancs.” Két bekezdéssel tovább kiegészíti e program értelmű választ egy általánosabb, bizonyos értelemben mégiscsak igen konkrét, természetes megállapítással: „De *egynek* érezzük magunkat, író-társainkon túl, az egész magyar néppel.”

A 46 decemberében, tehát már Sík Sándor jegyzésével útjára bocsátott új Vigilia beköszöntője az említett válasz köré a lap program-mezéjéül két kört rajzol meg: egy szűkebb belsőt s egy nagyonis tág kört. A lap, szemléletéből következően, természetesen egyik fő feladatának a századfordulón újjászületett magyar katolikus irodalom hagyományának őrzését tekinti. Adott pillanatban már nem is annyira szerény hagyomány az egész magyar irodalom hagyományán belül. A katolikus irodalom gondolatát nálunk a századfordulón a Kaposi, Klinda, Gergely szerkesztette Magyar Szemle sürgette, Sík nem feledkezik meg hangsúlyozni, hogy a Szemlében később Tarczai György, Domonkos István s mások neve mellett Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula nevét is megtaláljuk. A magyar katolikus irodalom megújításának, korszerű művelésének gondolatát aztán épp a 35-ben induló Vigilia fiatal, lelkes gárdája vállalta, s lépett addig nemigen tapasztalt útra. Sík Balla Boriszt, Aradi Zsoltot, Possonyi Lászlót említi; hozzáilleszthetjük Just Béla, Mécs László, Ijjas Antal, Rónay György, Thurzó Gábor nevét. A fiatal katolikus írók a világkatolicizmus jegyében igyekeznek csatlakozást találni a nyugat katolikus irodalmihoz, elsősorban a franciához, de a némethez s az angolhoz is. Főképp regényeikhez keresik ott, úgy tetszik, a mintát. Sík azonban nem véletlenül hangsúlyozza az általa tagra írt kört, a magyar irodalom s művelődés több százados hagyományát, s az egyetemes kereszténység még nagyobb hagyományán belül a magyar kereszténységét. A Vigilia írógárdáját vállalt útkeresésében is nemcsak mondanivalója köti föltétlenül ide, hanem amit Sík Sándor újólag programként nyilváníthatott ki a hagyomány *virrasztására*; az a „katolikus magyar kultúra, amely a múltban a nagy Árpád-szenteket s a Hunyadiakat, Pázmányokat és a Zrínyieket adta, és amely . . . mint lélek-kitárulás és képzeletjárás a Széchenyiek és Vörösmartyak, a Babitsok és Juhász Gyulák, sőt Illyés Gyulák és Tamási Áronok szavaiban” ott él.

A francia Mauriac, Claudel, az angol Chesterton, az osztrák Musil, a német Carossa vagy le Fort sugallta szépírói minta, a maritaini, carrelai meditációban megért gondolat iskolája nem szolgálatkész követőket kíván nevelni, hanem hozzásegíteni a korszerű katolikus irodalom, gondolkodás olyan magyar változatához, amely természetesen egyben a magyar irodalom s gondolkodás egészének értékes része. Sík szinte minden moccsatában elhárítja a gettó, a szektáriánus szemlélet lehetőségét. A katolikus írók műveiben persze ott látszik a magyar szépírás fejlődésének valamennyi jegye, munkálkodásuk ténye önmagában résztvállalás, lépés-segítség a kortárs magyar próza lendületében. S há csúcspot nem jelentenek is, az a közeg, ami a csúcsokat körülveszi, támasztja, általuk is igen csak minősödik, sűrűsödik.

A mű természetesen többnyire igazol egy fórumot, műhelyt, ahol a próbálkozásoknak tér jutott, az író eszméit érlelhette, az elképzelés bábójából kibújt szép lepkét útra bocsáthatja. Mindig van persze olyan, aki magánnal kezd, s ez alkotóéletének végtére kedvez – a Vigilia azonban mégiscsak olyan fórumnak tekinthető, amely szerkesztőségét műhelynek nyitotta, módszerét regények, verseskönyvek, esszék sora reprezentálta. Sík Sándornak tehát csak folytatnia kell egy megkezdett utat; hozzáteendő azonban, ez az út egy világegés végkíséretében tört meg kényszerűen. S az új történelmi helyzet, törekvéseiből adódóan, vajon nem igazíthat-e most rajta?

A hitből eredő világnézet, a belőle következő esztétikai szemlélet önmagában aligha zár ki olyan minőséget, aminek ez a hamujából kikelő új világ tisztességes várományosa. Nyilvánvalóan sokakkal egy töprengésre jut a katolikus alkotó is. A mérhetetlen szenvedésből, szinte végpusztulásból eszmélő világ, ország magától értetődően a számvetés idejét éli. Számvetést készítve akarva-akaratlan konkrét történéseinkből kényszerülünk kiindulni. Ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a történelem, aminek nevében eljárunk, több e konkrét történések újr megjelentetésénél, stigmáinál. Ez félreértéseinket fölnagyíthatja, de meg is könnyítheti dolgunkat a tapúságban s a tanulság levonásában. Számvetést készítve, akár megérezzük, akár nem, muszáj többre hivatkoznunk, mint a magunk szenvedésére s az ezt közvetlenül kiváltó konkrét történésekre. S ez a legnehezebb, tudjuk, olykor lehetetlen, emberfölötti. A művészet, az irodalom mérlegét tartva kézből azonban kötelességünk. Ideig-óráig legalább rávaló szándékunk az. Ha nem tudjuk a történelmi s a konkrét tapasztalat olyan arányát serpenyőre tenni, ami a másik, az igazságosság, a méltányosság serpenyőjénél sem könnyebb, sem súlyosabb, töredékeiben nyilvánvalóan, egészében hozhatunk-e létre érvényes, igaz művet?

„Az elvont okoskodás és a gyakorlati megítélés számára nincs ennél nehezebb probléma”, mondja Jacques Maritain *A jelen pillanat három legsúlyosabb problémája* című eszme-futtatásában, s ezt vonatkoztathatjuk az iménti gondolatokra is. A világhírű bölcselel esszéjében a kollektív (s az egyéni) bűn kérdését veti föl. *Kereszténység és demokrácia* című korábban írt tanulmányában fejtegetései fő-ülemelkednek konkrét eseményeken s napi politikán; ez az utóbbi, nagyonis égető problémákat taglaló írás hatásában ettől, itt még döbentőbbé válik. „Ha egy nép kollektíve követ el bűnt, rászorítható-e a kollektív erkölcsi felemelkedésre?” Maritain gondolatmenetében az a lényeg, „hogy a nép, amely engedte, hogy megfertőzzék, tudatában van-e betegségének és az illető népközösség tagjai, még azok is, akik nem fertőződtek meg, sőt egyénileg esetleg harcoltak a kór ellen, elismerik-e, hogy az illető közösség bűnt követett el”. Úgy véli, nem jó, „ha egy nép megalázkodik mások előtt, de az sem jó, ha megmerevedik göggyében”. Miután fölteszi a kérdést, mi a lehetséges kiút a dilemmából, elkerülhetetlenül rátér a német nép felelősségére. Nem a fölmentés engedékenységgel, nem

is csak a keresztény erkölcs és humanizmus nevében, hanem történelmi éleslátással jut el a következtetésig: „Ha a német öntudat mélyén nem ébred fel egyszerre a megbánás és a reménység, a férfias megbánás és a jogos reménység, a német kérdés sok baj forrása lesz még, nemcsak a német nép, hanem az egész világ békéje szempontjából.”

A háborúból, az üldöztetésből végtére kikerülő emberiség egyelőre a romok közül rátűző béke fényében akkora lélegzetet vehetett, a siratás, a számvetés, a felelősségre vonás napjai alkotóhévvá kereteződtek, az irodalom világszerte, idehaza ettől sugárzott. A szkeptikus verse ugyanazt a reményt dajkálta, mint a felhőtlen optimistáé. Az események természetéből fakadt, az adott pillanat kivételzettségéből, amikor ki-ki emlékével, indulatával, főnntartásával együtt lélek tezerint mégiscsak föltételezhet egymást. A műveken azt látjuk, nemcsak föltételezték egymást, föltételezte is egyik a másikat. Egymástól addig is, azután is ugyancsak távoleső szerzők tartalmilag, formailag szinte azonos produktumokat hoztak létre. Magyarul: más-más eszközzel, gondolatmenettel ugyanazt mondták. Énjük attól még összetéveszthetetlen maradt. Nyilvánvalóan innen van, hogy az akkor sorra induló folyóiratokat újralapozva, legtöbbször ma is mindenekelőtt a közös vonásokat érzékeljük. Sík beköszöntője 1946 decemberében fegyelmezett foglalatú, pontos, világos fogalmazású útrairdító volt. Látnivaló azonban, az adott idő tág lélegzete a megfontolt mondatokat szintúgy áramolta. Ez a program csak nyitottabbá tette, s az elkövetkező évfolyamokba a szerzők egész sorát vonzotta. A Vigiliának nemcsak a változatosságot, a jó színvonalat sikerült biztosítani, megüthetett olyan hangot, melynek fő ismérve a felelősségtől áthatottság volt, sajátos közéletiség vált nyilvánvalóvá itt, égető kérdésekre választ kereső kezdemény.

S ezt nem csupán elméleti művekkel sikerült biztosítani. Igaz, az első négy szám gerincének Maritain már említett *Kereszténység és demokrácia* című tanulmányát kell tekintenünk. 1942-ben írta Amerikában, ott 1943-ban meg is jelent; hazájában, Franciaországban csak 1945 áprilisában adhatta ki. Társulnak ehhez közben olyan tanulmányok, mint Eckhardt Sándor *Zsidóság és nemzetisége*, Tóth László *A magyar konzervatívizmus* című eszmefuttatása, Louis Beiraert *Egyház és humanizmusa*, Juhász Vilmos és Fischer Antal vitája a németek felelősségéről, s más soronlevő szemle, gondolatmenet. A tanulmányok persze ugyanúgy foglalkoznak aktuális irodalmi, művészeti kérdésekkel. Rónay György a katolikus realizmusról ír, Kósa János ankétot indít modern katolikus irodalmunkról. Járdányi Pál fölhívja Bartókra a figyelmet, Baróti Géza Szerb Antalra. A magyar szellemi élet mártírjairól a Vigilia emelt ujjal szól; Rónay György Sárközire emlékezik, Sík Sándor később Radnótira.

Az első szám szépírói anyagaként a magyar katolikus irodalom négy fontos szerzője szerepel: Sík Sándor, Rónay György, a fiatal Pilinszky János versei, Thurzó Gábor fontos elbeszélése, a *Torkolattűz*. Ez az elbeszélés közeljár a remekműhöz. Említeni ezért is szükséges, még inkább a hangért, amely a közelmúltat tárja föl, számot vet, számot ad. Búcsú Thurzó írása egy világtól, életriteltől, osztálytól, melynek alakjai e „torkolattűz” fényében tanácstalanul, szorongva várakoznak. Meghökkenett ma is az irónia, amellyel Thurzó, nem részvétlenül, de föloldozva sem, alakjait szemléli, szemlélteti. A második számban Vas István *Utóhang* című verse út meg (későbbi köteteibe *Kérdő idő* címen került), aztán Jékely szólal meg a *Rekviemmel*, majd *Az én országommal*. Berda József, Jankovich Ferenc, Takáts Gyula, Darázs Endre; Molnár Kata, Just Béla, Dallos Sándor. Jékely közölte fordításában (Szedő Dénes Claudelja, Vas István Eliotja, Szabó Lőrinc Chestertonja mellett) a kommunista Aragon *Siratóének Vittoria Colonna felett* című elégiáját, a francia szellemi résistance egyik remekét.

Jézus Krisztus, Isten Agapéjának kinyilatkoztatása

Olyan társadalomban, amelyben a „szeretet” szó elhasznált és elkoptatott lett, s amelyben az emberi szeretet sok lehetőségét fojtja meg a közönyösség ritka levegője, különös teológiai és lelkipásztori jelentőséget nyer ez a gondolat: a kereszténység a szeretet vallása. A keresztények persze nem elégedhetnek meg csupán a gondolattal. Korunk a kereszténységtől éppen mint a szeretet vallásától követeli meg annak bizonyosságát, hogy szembe mer szállni a közönyösség, a névtelenség, a rossz megszokás, az érzéketlenség, a gyűlölet és az erőszak erőivel, s ennek érdekében erőfeszítésekre is képes. Azt várják ettől a hittől, hogy ha annyira biztos Isten szeretet-voltában, akkor arra építse bizodalját is. Annak bizonyosságát, hogy Isten a szeretet, s hogy mint ilyen jelen van és hat a mi világunkban is, a gyűmölcsseiről akarják megismerni, mégpedig a gondolkodásban, az akaratban és a példamutató életben egyaránt.

A teológus feladatai közé tartozik, hogy állandóan hangot adjon ennek az egységnek a gondolkodás oldaláról. A hagyományt mérlegelve fontolgatja a teológus, milyen szeretetet testesít meg a keresztény hit Istene, hogyan lép ki az elrejtettség legkülönbözőbb módozataiból és nyilatkoztatja ki magát, mégpedig mai korunkban is. Mert azt a kinyilatkoztatást, hogy Isten az Agapé, nem tekinthetjük lezárt ügynek. A keresztény hit nyilván feltétlenül ragaszkodik ahhoz, hogy a Krisztus-eseményben egyszer ment végbe a megváltó megtestesülés. Ugyanakkor azonban Jézus Krisztus felmagasztalásából arra a meggyőződésre jut el, hogy benne és az ő Lelke által állandóan megnyilatkozik és jelenleg is megtapasztalhatóvá válik Isten szeretet-volta.

Az itt következő kísérletben állandóan szemünk előtt kell tartanunk ezt a két szempontot: „*történelmi egyszeriség*” és „*folyton megvalósuló újdonság*”; ezek a szempontok határozzák meg a szerkezetet is. Az első részben a földi Jézus oldaláról közelítjük meg témánkat, a másodikban pedig a felmagasztalt Krisztus és Szentlelke oldaláról. Mindehhez bevezetőül szeretnénk jobban megvilágítani az „Agapé” fogalmát, befejezésül pedig belepillantunk Isten háromságos életének titkába.

1. Az „Agapé” fogalma

A fogalom történetében az Agapé ószövetségi gyökereit sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A Septuaginta gyakran használja az „agapaó” igét Jahve szeretetének jelölésére, elsősorban népe, Izrael iránt.¹ Spontán, erőteljes indulatot jelent, amely Istent önmaga közlésére és odaadására ösztönzi, úgy, amint az a szerető emberek között történik. Ez a benső indulat Istent, hasonlóan az emberhez, itt egész lényében ragadja meg. Úgy is lehetne mondani: Isten élénk éli azt az

„egész szívből, teljes lélekből és minden erővel” való szeretetet, amit azután majd parancsának tárgyává tesz (vö.: MTörv 6, 5; 13, 4). Ez a szeretet azonban nemcsak azt ragadja meg egészen, aki szeret, hanem azt is, akit szeret. Ez a szeretet azt akarja, hogy a szeretett lény egészen azé legyen, aki szereti, s ne csupán egy részt adjon oda magából válaszul. Ennek a szeretetnek a jellemzője az exkluzivitás, a *kizárólagosság*, úgy, hogy a féltékenység megfélemlően jellemzi Isten magatartását népével. Az ószövetségi szeretet-antropológia és -teológia középpontjában ezért a házasság gondolata áll, mégpedig a monogám házasságé, amely az egyszeri választás alapján tartósan érvényes. Az emberi élet körében a házasságban hűségesen ki kell tartani e választás mellett. Az Isten és Izrael között fennálló szövetség jelölésére alkalmas képet nyújthat a férfi és nő közötti házassági szövetség (vö.: Oz 1 ssk).

Látjuk: az ószövetségi „agapaó” a szeretetnek átfogó-szintetizáló felfogásáról tanúskodik, amely nem szorul rá arra, hogy különválassa az isteni és az emberi szférát, vagy az „odaadás” és a „megkívánás” mozzanatát. Nem támadt föl a „nyelvi változatosság igénye” sem: a Septuaginta zsidó fordítói nem követték a görögök filozófiai fogalmiságát, amely különbséget tett érosz, agapé és philia között. Számukra az agapaó ige magába foglal minden változatot és árnyalatot.² Ezen az egységes fogalmi területen belül azonban fel kell ismernünk egy uralkodó mozzanatot: a *szabad önátadást*. Mivel Isten az, aki szeret, ez a tény egyenesen megtiltja, hogy bármilyen vezető szerepet szánjunk az ösztönös vagy mámoros mozzanatoknak, az orgasztikus szempontnak. Nem vetjük el spiritualisztikus módon a vágyat, a kívánságot, a birtokolni akarást, hanem egyértelműen a maguk alárendelt helyére utasítjuk ezeket. A szabad önátadás ezeket is szolgálatába fogadja vagy egyszerűen magába olvasztja. Élükön a régi bibliai Agapé világosan inkább ajándékozó, mint elfogadó indulat.

Igy kerül be ez az *újszövetségi nyelvhasználatba* is, ahol aztán tovább gazdagszik. Gazdagszik például azzal, hogy a tevékeny felebaráti szeretetre összpontosít, az ellenség szeretetében éri el csúcspontját, és az Isten örök lényének jelölésére használják fel. Mindez azonban már átvezet bennünket az első főrész témájához: A Názáreti Jézus mint az Agapé kinyilatkoztatója és tanúja.

2. Jézus, a hozzánk érkező Agapé

Jézus igehirdetésének már első mondatai mutatják, ahogy Márknál olvashatjuk, milyen szeretettel szereti Isten üzenetének befogadóit. Jézus a „jóhírt”, illetve az „örömhírt”, „Isten euangelionját” hirdeti, s közben a „beteljesedett időről” beszél, és arról, hogy „az Isten országa” annyira „elközelgett”, hogy most már valóban lehetővé vált a benne való bízalom és a megtérés hozzá (vö.: Mk 1, 14 sk). Elsősorban örömhírről van szó, nem pedig fenyegető üzenetről. Mert nem „a fa gyökerére tett fejsze” van közel, amint azt Máté szerint a Keresztelő hangsúlyozta (Mt 3, 10), hanem sokkal inkább az Isten országa, amely örömet teremt és bizalmat ébreszt. Ez a közeli Isten azután persze megtérést, az eddigi életformával való szakítást is követel, feltétlen tiszteletet vár el. Hiszen senki sem „szolgálhat” egyszerre „két úrnak”, például Istennek és a pénznek (Mt 6, 24; Lk 16, 13). Mert az örömhír nem zárja ki egyszerűen az ítéletet, hanem magába foglalja, asszimilálja, és így nem engedi, hogy önálló, „evangéliumon kívüli” erőként érvényesüljön. Ha már kell lennie ítéletnek Isten elközelgett országában, akkor ez csak a „féltékenység” értelmében lehetséges, amely viszont mindig is az isteni szeretet egy mozzanata volt. Ha már igazságosságnak kell uralkodnia, s ítéletet kell mondani jó és rossz fölött, akkor ez csak abban az ér-

telemben történhet, hogy „mértékét minden igazságosság a szeretetben” találja.³ Első összefoglaló mondatunkat talán így fogalmazhatjuk meg: Az a mód, ahogyan Jézus Isten uralmának elérézését hirdeti és elénk éli, Istennek az ember iránt tanúsított Agapéját nyilatkoztatja ki; mindezt örömhírt hozva teszi, s ezáltal követel és ítél. Tehát az az isteni uralom érkezett el, amely Agapéban uralkodik, mint Agapé-uralom kíván megvalósulni.

Ha most a nyelvi formálást vizsgáljuk, amely a baszileia (királyság) e mozgását jelzi, akkor Jézus *példabeszédeire* bukkanunk rá. Ezekben a parabolákban szinte sohasem kerül elő Isten neve, bár az isteni uralom minden tulajdonságára rávilágítanak. A példabeszédek tehát közvetett igehirdetés és nem kifejezett teológia. Olyan valláspedagógiának felelnek meg, amely a tanulóba nem tekintélyi alapon sulykolja bele a lényegét, hanem engedi, hogy maga fedezze fel. Csak igazi emberszeretet képes arra, hogy ennyire tartózkodó legyen önmaga felkínálásában. A jézusi példabeszédek rögtön indulásukkor a hallgatók életét érintik, akár annak mindennapi lefolyásában, akár rendkívüli, de könnyen elképzelhető elbeszélésekben. E meghitt gondolatvilágban, ahol sokat jelent az egyéni tapasztalat, bontakozik aztán a meglepetés: az, ami *túllép* a tapasztalat megszokott horizontján és Isten uralmának egészen más voltára figyelmeztet. Ez az „egészen más” azonban éppen mindennapunkat érinti meg, úgy, hogy egészen a közletről halljuk hívását. Ugyanekkor ez az isteni hívás nem erőszakolja ránk magát. Teret enged a szabad megfontolásnak és döntésnek. A jézusi parabola néha még a rejtvény megfejtését is a hallgatóknak engedi át. Kell hogy részt kapjanak a kinyilatkoztatás eseményében, s így a megismerés folyamatába bevigyék saját gondolataikat. Így tanít az isteni agapé a szeretet helyes módjára: tudatosan nyitva hagy kérdéseket, és rábízta a megszólítottakra, hogy válaszoljanak rájuk. Istenről egyetlen ószövetségi próféta sem beszélt akkora türelemmel és a szabadságot annyira tisztelve, mint Jézus. Ezért és természetesen titkolt messiási tevékenysége miatt is nevezhetjük őt Isten megszemélyesült hasonlatának, példabeszédének. Mert ő maga lép be a mindennapi életbe, hogy az embereket a mindennapjukon át vezesse el Istenhez.

Ami a *csodáit* illeti: az ember testi-lelki-szellemi egységét igazi ószövetségi módon veszi figyelembe. Ezt legjobban a béna meggyógyításában láthatjuk meg, akinek Jézus egyúttal megígéri-megadja Isten megbocsátását is (Mk 2, 1–12). Az az ember, aki itt fekszik, mind testileg, mind lelkileg nyomorult. Mind a két bajára választ kell kapnia, mind a kettőre irányul Isten egyetlen Agapéja. Itt ragyog föl Isten emberszeretetének megváltó vonása. A beteg bűnös vagy a bűnös beteg tehát olyan gyógyulást nyer, amely az egészséget érinti: testében, lelkében és szellemében újra fölvetetik „az Istennel való üdvösséges közösségbe”.⁴

Jézus persze nem marad meg a pusztá tevékenységben, mint, mondjuk, az orvos, aki sok beteget meggyógyít, de maga soha nem betegszik meg. Lehetetlen meg nem látni *szolidaritásra* való törekvését. Közel viszi a néphez, hogy vándorprédikátorként él, akinek kő nem jut, hogy fejét lehajtsa rá, nincs otthona, nincs birtoka, s szinte örökös vendégként tölti napjait. Így aztán hitelesen hangzik Isten agapéjának szavakra lefordítása: „Boldogok vagytok, hogy most éheztek, mert jutalmul bőségben lesz részetek” (Lk 6, 20 sk). Jézus olyannyira a hallgatói oldalán áll, hogy szinte a „mi” alakot használhatná: „Miénk az Isten országa”, „bőségben részesülünk”.

Ebben a szolidáris közeledésben a mai egzegézis fölhívja figyelmünket Jézusnak János által történt *megkeresztelésére* is. Ez a „bűnbánat keresztisége a bűnök bocsánatára”, ahogy Lukács mondja (Lk 3, 3). Mint ilyet akarja fölvenni Jézus is, ami nyilván nehezen ment az első keresztények fejébe, akik tudták, hogy bűntelen. Máté szerint a Keresztelő tiltakozik is: „Nekem van szükségem a te kereszt-

ségedre, s te jössz hozzám?” (Mt 3, 14). Pál később paradox kifejezéssel próbálja megvilágítani Jézusnak azt a szándékát, hogy nemcsak az emberek és a szegények között, hanem a bűnösök között is akar élni: „aki bűnt nem ismert, bűnné tette értünk, hogy általa Isten igazságossága legyen” (2 Kor 5, 21). Talán helyesen látja Hans Urs von Balthasar Jézus szándékát, amely a megkeresztelkedésben, de még inkább a bűnös halálának vállalásában nyilvánul meg, amikor már ezeket a jézusi döntéseket is a „Kenózis” fogalmával hozza kapcsolatba.⁵ Mindazáltal megállapíthatjuk: Jézus a helyettesítés formájában szolidaritást vállal olyan emberekkel, akik a legszegényebb szegénységben élnek, olyan emberekkel, akik a bűn és a bűn következményei által elszakadtak, elidegenedtek, eltávolodtak Istentől. Ebben teljesedik ki az isteni Agapé, amelynek kinyilatkoztatója Jézus.

Eddig Istennek az emberre irányuló szeretetéről beszéltünk, és hozzánk közeledését példa formájában a Názáreti magatartásában érzékeltettük. Most legalább utalnunk kell arra, hogy Istennek ez a szeretete Jézus szerint feltétlenül elvárja a *viszontszeretetet*. Nyilván ez az értelme a főparancs első mondatának, s ezt nyomatékosítja az imádságra való sok fölszólítás is. Úgy látszik azonban, hogy már a szinoptikusok, Pál aztán még erősebben (vö.: Gal 5, 13 sk), főleg a *felebaráti szeretetet* hangsúlyozzák. Sőt, úgy sürget Isten szeretetére, hogy teljesítésének elsődleges útjaként a felebaráti szeretet útját, szinte azt mondhatnók: „kerülőútját” adja meg.⁶ Ebben Isten agapéjának új mozzanata nyilatkozik meg, mégpedig az *önzetlensége* legmagasabb fokú, isteni önmagára irányultságában.⁷ Mintha Isten Jézus által azt mondaná ki: „Viszontszeretetet kívánok, nem akarok úgy szeretni, hogy engem ne szeressenek, ezt az emberi agapét azonban legfőképpen emberi helyetteseim és képviselőim keresztül vezetem el magamhoz. Azt kívánom, hogy az Isten iránti szeretet az emberek egymás iránti szeretetének módját és lényegét is magára öltse.” Szándékos egyszerűséggel mondja itt ki az isten- és emberszeretet feszültségének dinamikus egységét, vállalva annak veszélyét is, hogy lekicsinyítik teológiai jelentőségét és gyakorlati nehézségeit. Az isteni önzetlenségnek ez a motívuma azonban találkozik a főparancs hasonlóan egyszerű megfogalmazásával Máténál. Ez a parancs két része közé a „*homoia*” szót teszi, ami annyit jelent, mint „egyenlő”, vagy „épp akkora”, vagy „azonos értékű” (Mt 22, 39). Ez nem engedi meg, hogy az Isten iránti szeretetnek a másiktól *elválasztott*, külön helye legyen, legalábbis a nyelv síkján. Ezt a nézetet igazolja az utolsó ítélet ismert jelenete Máté 25. fejezetében: az isteni Bíró szinte azonosítja magát az éhező, szomjazó, hontalan, mezítelen, beteg és fogoly embertársakkal, akik segítséget kaptak, vagy akiktől megtagadták azt. Itt a szeretetre szoruló emberek Istent képviselik. Mintegy Isten reális jelenléte ők. Nekik kell tehát megkapniuk azt a szeretetet, amit Isten a maga számára kíván.⁸ A felebaráti szeretet alakjában megnyilvánuló viszontszeretet Isten iránt természetesen nem zárja ki az Istenhez vezető egyenes, misztikus utat, hanem inkább magába foglalja azt. A felebaráti szeretet hősie, legmagasabb fokú megvalósulását mégis abban a formájában találjuk, amit az *ellenség szeretetének* nevezünk. A szinoptikus jézusi szó értelmében nyilvánvalóan az a felebarátunk, aki „az utunkban fekszik”,⁹ illetve mi akkor vagyunk az ő „embertársai”, ha közeledünk, sőt egészen közel lépünk hozzájuk, ha társaikká leszünk. De sokszor éppen egy ellenségünk akad így az utunkba. Órá is érvényes az Isten parancsolta jóindulat, s ez igazi jézusi újdonság. A parancs újságát a Hegyi Beszéd egy elentéje fejezi ki: „Hallottátok a parancsot: Szeresd embertársadat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket... így lesztek fiaii mennyei Atyátoknak.” (Mt 5, 43 sk.) Jézusnál fölemelkedik a felebarát és ellenség között húzódó sorompó, s az isteni Agapé legjobb követője az, aki úgy tud

bánni az ellenségével, mint felebarátjával. Mert Isten most már maga is szereti ellenségeit (vö.: Mt 5, 45–48).

Hogy Jézus ilyen *önzetlenséget* élt elénk a kereszten, Lukács tanúsítja: imádkozott kintziért (Lk 23; 34; vö.: Mt 5, 44). Hozzá kell fűznünk azonban: egész életében mindig is messzemenően megfedekezett magáról. Karl Rahner tömören és velősen mondja: „Jézus Isten országát hirdeti és nem saját magát.”¹⁰ Messiásnak az újabb egzegézis szerint a földi Jézus biztosan nem mutatta magát nyíltan és rendszeresen, még kevésbé Isten Fiának. Sokkal inkább az engedelmes és hívő magatartás uralkodik benne. Az egészen emberré lett Fiú ebben az *önzetlenségben* követi Atyját –, s éppen ebben bontakozik ki Jézus sajátos és titokzatos *öntudata*, amely messze minden próféta fölé emeli. *Önzetlenül* cselekszik és prédikál, és ezáltal valósítja meg igazi önmagát. Ez mutatkozik meg imádságának megszólításában: „Abba”, amit egyetlen zsidó sem mert volna kimondani. Ezt olvashatjuk ki abból is, hogy Jézus következetesen különbséget tesz az „én Atyám” és a „ti Atyátok” kifejezés között.

Ezekben a szerény, de kinyilatkoztatást hordozó jelekben föltárul valami az Ember-Jézus létének titkából, aki öröktől fogva Istennek egyetlen Fia. Az az önmaga, amely az Atya örök Fia, szinte rejtve nyomul be saját tudatába is, hogy aztán utat keressen a tanítványok tudatához. Élete során Isten közeli országát kell hirdetnie; feltételeznünk kell, hogy ez idő alatt Jézus tudata valódi, örök létéből alá volt vetve az emberi, lélektani növekedés törvényének.¹¹ Húsvét előtt tehát az emberi *önzetlenség* és az emberi önmagára irányultság váltakozott benne. Ez annyit jelent, hogy Jézusban igazi emberi csúcára jut el a szeretet, és ezzel Isten Agapé-voltára utal. Jézus életével így mutatta meg előre a közelgő Agapét. Egészen a végsőig. A kereszt „Kenózis”-áig. Csak a húsvéti eseményben, a halálból való föltámasztásának-föltámadásának történéseiben teljesedik be egészen az, amire ez az élet utal. Ekkor jelenik meg világosan, mint az Atya és a Fiú egy-sége a szeretetben.

3. Krisztus: a megszabadító-főlemelő Agapé

Az események felől nézve ténylegesen Jézus föltámadásában rejlik az Agapé kinyilatkoztatásának nagy fordulata. A húsvéti esemény maga megérdemli, hogy egészen és teljesen a *szeretet tettének* értelmezzük, s ez a szeretet: Isten. Mégpedig az isteni, azaz a teremtő Agapé tettének, amelyben a Teremtő a halálon túl is ragaszkodik az Ember-Jézusnak általa akart és szeretett életéhez: s ezt az életet megfoghatóvá teszi abban, hogy az Isten Fiának örök életéhez tartozik. A halál hatalma mint a bűn hatalma nyilván nem képes már ellenállni ennek a teremtő Agapének. Minden negatívum, a fizikai, a pszichikai, az erkölcsi rossz egyaránt kénytelen engedni neki. Így nyilatkozik meg az isteni Agapé, mint a halál fölött győzedelmes hatalom.

A húsvétnak módszertani jelentősége is van a teológus számára. Lehetővé teszi, hogy a kinyilatkoztatás történetét most már egészen az *örökkévalóság* szemszögéből, az isteni oldalról, mintegy „felülről” vizsgálja. Erről a megfigyelő pontról két irányban indulhat a tekintete. Először a „megváltás” irányába. Itt láthatóvá válik, hogy Krisztusban és Szentlelkében hogyan árad a világba az isteni szeretet megszabadító-főlemelő ereje. Másodszor a „praeexistencia” irányába, s itt fölragyog az Atya, a Fiú és a Szentlélek belső életének titka, mégpedig mint az örök szeretet közösségi eseménye.

Nézzük most az első pontot. Itt először Pál, majd János segít bennünket tovább.

3.1. Pál

Amit mi az „Isten önzetlenségének” modern fogalmával adtunk vissza, azt Pál a római levélben a bűn hatalmától való megváltásunk alapjának és forrásának mondja: „Ha Isten *velünk*, ki ellenünk? Aki *saját* Fiát neín kímélte, hanem mindnyájunkért áldozatul adta, hogyan *ajándékozna* nekünk vele együtt mindent?” (Róm 8, 31 sk). Vajon ez a tette végérvényes-e? „Ki szakíthat el bennünket Krisztus Agapéjától?” (8, 35). A kérdésre egészen határozott a válasz: „Sem hatalmasságok, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat bennünket Isten Agapéjától, amely Krisztus Jézusban, a mi Urunkban van.” (8, 39) Amint látjuk, Krisztus szeretete és Isten szeretete egybeesik. Az Agapé úgy mutatja be Pál, mint az ember üdvösségére irányuló közös elhatározásunkat. Önzetlen, ajándékozó, az emberekért tevékenykedő ez az Agapé: megvalósulásában annyira egyetlen, hogy értelmetlen volna azt fontolgatni, hogy az Atya és a Fiú már egészen összeért-e kettejük azonos önátadásában, vagy még egybe kell érniük. A Róm 8, 31–39 összefüggésében világos, hogy csak az első elgondolás lehet a helyes: a Fiú áldozatul adása az Atya által és Krisztus önátadása az Agapé egyetlen, oszthatatlan, közös tettét alkotja.

Ha a megváltás eseményét Isten magasából szemléljük, akkor feltárul az Agapének egy másik vonása is: az, hogy *kegyelemből* történik. Ahogy Jahve Izraelt, ezt a kicsiny, jelentéktelen népet választotta ki, ugyanúgy Krisztus eljövetele után is olyan embereket hív magához, akik önmagukban nem éppen szeretetre méltóak és nem a felsőbb osztályokból származnak. Pál Istennek ezt az új kegyelmét logikusan Ozeás próféta egy idézetével illusztrálja: „Kedveltnek hívom azt, amely nem kedves nekem.” (Róm 9, 25)¹² A nem kedveltnek kegyelemből történő meghívása ez, érdemtelen fölemelése annak, aki nem tudja vagy nem is akarja magát fölverekedni Istenhez. Végül is azokról az emberekről van szó, akik Pál szerint „mindnyájan bűnbe estek” (Róm 5, 12), és valamilyen módon *bűnösök*. Annál nagylelkűbbnek mutatkozik az Agapé kegyelme. „Isten – így áll a Róm 5, 8–9-ben – azzal tesz tanúságot irántunk való Agapéjáról, hogy Krisztus meghalt értünk, amikor még bűnösök voltunk. Most, hogy vére árán igazává váltunk, még *sokkal inkább* megment bennünket haragjától.” Ez a kifejezés: „még inkább”, még háromszor fordul elő ebben a szövegösszefüggésben. Az emberiségnek a most már hitben birtokolt Krisztus-esemény alapján létrejött teljesen új helyzetét akarja belénk vésni. Új a kegyelem mint Krisztus kegyelme, mert eszkatologikus végérvényességgel és hatékonysággal nyilatkoztatja ki, milyen végtelenül nagylelkű az isteni szeretet. Mindig nagyobb, mint a bűnös vétkeisége. Pál itt egyenlőséget tesz a Kharisz és az Agapé között, és mindkettőt „igen nagy”-nak és „bőségesnek” – mondja. Ismerős a Róm 5, 20 szövege: „Amikor azonban elhatalmasodott a bűn, túlaradt a kegyelem.” (sup^{er}abundavit gratia)¹³

A kegyelemből adott Agapéval kapcsolatban kezd Pál harmadikként a *Szentlélekről* beszélni. A Róm 5, 5-ben kijelenti, hogy „a Szentlélekkel kiáradt szívünkbe” Isten Agapéja. A Galata-levél megfelelő szövege azt mutatja, hogy a Szentlelken Krisztus Lelkét kell értenünk. Idézzük: „A Fia Lelkét árasztotta szívünkbe Isten, aki őt így szólítja: Abba, Atya!” (Gal 4, 6) Ezzel a megváltás egy döntő vonását mondja ki. A Lélek mint Krisztus Lelke teszi lehetővé azt a már említett viszonzószerepet, amit a szerető Isten kér a maga számára, azt az alapmagatartást, amelynek már semmi köze a rabszolgá vagy – modern kifejezéssel – az „alkalmazott” félelemmel teljes tiszteletéhez a „munkaadójával” szemben, viszont nagyon hasonlít a fiúnak és a lánynak az édesapja iránt érzett bizalmához. Félelemtől, gátlástól és szolgaságtól így szabadít meg a felmagasztalt Krisztus Agapé-Lelke, „még inkább”, mint azt a földi Jézus tette.

A szabadság felszabadítóan hat szinte minden irányban, s ez Isten gyermekeinek szabadsága. Szabaddá tesz bennünket Istennel, embertársunkkal és önmagunkkal szemben. Istennel szemben, mert képessé tesz bennünket arra, hogy helyesen, szabadon, minden kényszer nélkül és valóban egyszerűen tudjunk *imádkozni*, s itt a kizárólagosan jézusi Abba megszólítást adja ajkunkra. Az embertársunkkal szemben, hiszen a Lélek által teremtjük a *felebaráti szeretet* gyümölcsét, s ez egyúttal az ő gyümölcse is (Gal 5, 22); ez igazolja a Gal 5, 14 merész állítását is: „az egész törvény ebben a mondatban teljesedik be: Szeresd embertársaidat, mint saját magadat.” (vö.: Gal 6, 10) Végül a Lélek szabadságot teremt bennünk önmagunkkal szemben: megszabadít bennünket rendetlen, zűrzaváros *vágyainktól*, átveszi bensőnkben az uralmat és az Agapé vezetése alá helyezi mindazt, ami bennünk helyes érosz, megengedett önszeretet (vö.: Gal 5, 13–6, 5; 1 Kor 13).

3.2. János

Szent János írásai megegyeznek a páliakkal abban, hogy a megváltás művét az Isten Agapéjára vezetik vissza: „Úgy szerette Isten a világot, hogy megszületett Fiát adta oda.” (Jn 3, 16; vö.: Róm 8, 32) Sőt még radikálisabbá teszi ezt a gondolatot: az Agapé lesz Isten lényegi meghatározása. Azaz: Isten Agapé; a lényegéhez tartozik, hogy Agapé legyen, s ezáltal jut el a világgal szemben tanúsított megváltó önzetlensége a lehetőség végső határáig. (1 Jn 4, 8. 16) Eberhard Jüngel a „Deus charitas est” kifejezést úgy értelmezte, hogy Istennek egészen más a szeretethez való viszonya, mint az embereknek. Az emberek csak *bírhadják* a szeretetet, és minden esetben arra vannak utalva, hogy valaki előbb a kezükre játssza a szeretetet. Csak az bírhatja és adhatja tovább a szeretetet, aki kapott szeretetet. Istennél másképpen van. Ő a szeretet. Önmagától szeretet, a szeretethez fűződő viszonya az önmagához való viszonyához tartozik. A szeretetnek koncentráltabb létezési módja nem gondolható el.¹⁴

Ezzel először is lehetővé válik az, hogy Isten közölje magát a világgal és odaajándékozza magát a világnak, annak ellenére, hogy az ember elidegenedett Teremtőjétől. Istennek mint szeretetnek ez az önközlése és önátadása János szerint Isten Fia által történik. „A Fiún keresztül éri el az isteni szeretet az ember világát.”¹⁵ Az emberré lett Fiú az isteni Agapé abszolút közvetítője. Ez a leszállás és fölemelkedés kettős mozgásában valósul meg. Isten Fia emberré lesz és testet öltve leszáll az emberek közé, akiket barátainak nevez (Jn 17, 23 ssk; 14, 21 ssk; 1 Jn 4, 19), és akiket a végsőkig, a beteljesülésig szeret; aztán megváltóként föllép a keresztre, amely számára már fölmagasztalást jelent, hogy aztán a barátait az azt követő örök életbe vigye föl magával. Így jelenti ki Jézus Jánosnál: „En meg, ha majd fölemelnek a földről, mindenkit magamhoz vonzok.” (Jn 12, 32)

A Jánosnál található kinyilatkoztatás hordereje azonban még nagyobb lesz. Túlmege a megváltó-fölemelő Agapé titkán és behatol Isten belső életének a titkába. Feltárja az utat a háromság Titokhoz, amelynek kinyilatkoztatója szintén Krisztus.

4. Isten, a hármasegy Agapé

A jánosi krisztológia, talán még a pálinál is jobban arra kényszerít bennünket, hogy egy szó szerint emberfölöttien messzetekintő és nagyvonalú szemléletmódra tegyünk szert. Arra ösztönöz, hogy számoljunk föl az időhöz kötött gondolkodásunkat és merészkedjünk bele az *örökkévalóság* gondolatába. Erre céloz már a

jánosi prólógus első mondata: „Kezdetben volt a Logosz; a Logosz Istennél volt, és Isten volt a Logosz.” (Jn 1, 1) A teológia ebben az összefüggésben az Atya egy-szülött Fiának, vagyis a Logosznak a „prae-existencia”-járól beszél (vö.: Jn 1, 18).

A prae-existencia szó persze félrevezetőnek bizonyulhat, ha – mondjuk – idő-beli, kronológiai „előbb” értelemben vesszük, mert azt a benyomást kelti, hogy az örökkévalóság önmagában nézve az idő előtt és után van. Mégis segítségünkre lehet a „prae-existencia” szó, ha megelégszünk azzal, hogy az Atya és a Fiú örök együtt- és egymásban-létét jelezzük vele nagyjából egy másik jézusi szó értelmében: „Atyám, te bennem vagy s én benned.” (Jn 17, 21) Feltétlenül az örök „coexistentiát” és ezt az örök kölcsönös kapcsolatot kell döntő gondolatnak tekintenünk.

Most már kézenfekvő, hogy az említett Atya-Fiú viszony Isten *Agapé-voltán*ak egy lényeges mozzanata. Hiszen az Atya szereti a Fiút (Jn 3, 35; 10, 17), és a Fiú viszonzza ezt a szeretetet (Jn 14, 31) az engedelmességnek és a hálaadásnak a megtetszésében is láthatóvá vált magatartásában.¹⁶ És mint szerető szeretet-esemény jelenik meg itt a Lélek is, aki közös Lelke az Atyának és a Fiúnak, és a legmagasabb fokú önzetlenségben tevékenykedik (vö.: Jn 16, 13 skk).

Továbbmenve egy még alapvetőbb dolog következik ebből. Az Atyáról, a Fiúról és a Lélekről szóló beszédből az következik, hogy az egy Isten önmagában örökké különböztet és lényét az önmaga megkülönböztetésének módozatában valósítja meg. Más az Atya, más a Fiú, más a közös Lelkük, még ha Isten Isten-volta egy és ugyanaz marad is. Ez kizár minden differenciálatlan monotheizmust, mert keresztény szempontból elfogadhatatlan leegyszerűsítésnek tartja. Nem, Isten nem az örök Magányos, nem „abszolút Én”, Isten a maga egységét *közösségi egységként* valósítja meg.¹⁷ És azért bizonyul közösségben létező Egy-nek, mért Agapé. Gondolkodni lehet egyedül is, szeretni csak kölcsönösségben. Mivel Isten szeretet, a szeretetnek három alanya és három tárgya van benne, s eközben az Atyának a Fiúhoz és mindkettőjük Lelkéhez fűződő viszonya megtartja megfordíthatatlan eredet jellegét. Csak egyedül ő Atya.

A keresztény felfogás szerint így él örökké az Atya és a Fiú szerető önmagára irányulása és önatadása a közös Lélekben. Abban a Lélekben, amelyik mint „harmadik” kézzelfoghatóan megmutatja, hogy Istenben lehetetlen az elzárkózó, magát elszigetelő kettősség. Az Atyának és a Fiúnak egy Lelke állandóan aktualizálja az isteni közösség önzetlen nyitottságát. Így éri el aztán állandóan vilá-gunk történelmét és mindegyikünk személyes életsorsát.

Ezek a gondolatok megsejtethetik hitbeli meggyőződésünk kimondhatatlan tel-jességét: Jézus Krisztus Isten Agapéjának kinyilatkoztatása. Hogy valódi emberi életúton és a halálból az örök élet eszkatologikus végérvényességébe való át-menet által lett azzá, ezt mutattuk meg először. Hogy Istennek felmagasztalt, az emberek számára Krisztussá, azaz Messiássá lett Fia állandóan teljesíti és meg-tapasztalhatóvá teszi az Isten Agapéjáról szóló kinyilatkoztatás szolgálatát, ez alkotta gondolatmenetünk második témáját, Krisztusnak működéséről Lelke ál-tal. Végül magáról az így kinyilatkoztatott és magát kinyilatkoztató Titokról szól-tunk: Istenről, aki, mivel szeretet, hármasan egy.

Jegyzetek

1. Vö.: C. Quell, „agapao” szócikk, in: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Stuttgart 1953 (ThWNT) I. kötet 21. 39.

2. Uo. 23.

3. E. Stauffer, „agapao” szócikk, in: ThWNT I. 45.

4. K. Kertelge, Die Wunder im Markusevangelium, München 1970, 79.

5. Theodramatik, III. kötet Die Handlung, Einsiedeln 1980, 309–315. „A bűnösöknek a Keresztfeszített által való helyettesítésének” témájához (312 sk): „Semmiképpen sem szabad azt úgy értelmezni ... mint a Keresztfeszített azonosulását magának a bűnnek az *aktuális* nem-jével ... De Jézus bizonyoslag megtapasztalja a bűn *állapotának* a sötéttségét, ...” (A kiemelések Gánóczytól.)

6. Vö.: A. Ganoczy, Liebe als Prinzip der Theologie, in: E. Biser és mások, Prinzip Liebe. Perspektiven der Theologie, Freiburg–Basel–Wien 1975, 42: „Ezzel egyáltalán nem tagadjuk az Isten iránti szeretetet, csak megadjuk sajátosságát és irányulását. Az Agapé Istentől jön, aki szereti az embereket, magával ragadja a hívő embereket, a testvérek iránti szeretetre indítja őket és ezen az úton mintegy visszatér Istenhez.”

7. Vö.: W. Jüngel, Gott als Geheimnis der Welt, Tübingen, 1977², 435: „Ha a szeretet egy bármilyen nagy önmagára irányultság közepette jelenlévő önzetlenség eseménye, akkor a szerető én megéli az önmagától való extrém eltávolodást éppúgy, mint az önmagához való közelség egészen új módját.” Jüngel ebben látja annak a lehetőségét, hogy „a szeretet érosz-struktúráját” az Agapéban integráljuk.

8. Hasonlót lehetne bizonyítani páli (Gal 5, 13 sk; 6, 10; 1 Kor 13) és jánosi szövegekkel (1 Jn 4, 19 sk).

9. E. Stauffer, ThWNT I. 46.

10. K. Rahner, Grundkurs des Glaubens. Einführung in den Begriff des Christentums, Freiburg–Basel–Wien 1976, 247 sk. (Magyar fordításban: A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába, Budapest 1983, 271.)

11. Uo. 246 (269). Jézus (ön)tudatának története van: „osztja környezetének megértési horizontjait és alapvető fogalmait ... , tanul, meglepő, új tapasztalatokra tesz szert; önmagával való azonoságát végső válságok fenyegetik, habár ezeket mindvégig az a tudat is kíséri, hogy maguk e válságok is benne foglaltatnak az »Atya« akaratában”. Néhány sorral előbb Rahner Jézusnak egy „mélyen fekvő” tudatáról beszél, arról, hogy „mélységesen és egyedülállóan közel van Istenhez”.

12. Vö.: Oz 2, 25; hasonló Róm 1, 7; 2 Tessz 2, 13.

13. A Szent István Társulat 1973-as szentíráskiadásának a szövege. A Békés-Dallos szentírásfordítás ugyanígy. A német nyelvű Einheitsübersetzung szövege: Ahol azonban hatalmas lett a bűn, ott igen nagy (übergross) lett a kegyelem. K. Wilckens fordítása: „Ahol azonban a bűn elterpeszkedett, a kegyelem sokkal messzebb menő hatást ért el”. Vö.: Róm 5, 15 skk.

14. Vö.: E. Jüngel, im. 430–453.

15. E. Stauffer, ThWNT I. 53.

16. Vö.: Hans Urs von Balthasar (Theodramatik III. 301): „A Fiúnak az istenség ajándékba kapott egylényegű birtoklására adott válasza csak örök hálaadás (eucharistia) lehet az atyai eredetnek, ugyanolyan önzetlen és számítástól mentes, mint az Atya első odaadása volt.”

17. Ehhez lásd J. Ratzinger, Einführung in das Christentum, München 1968¹⁰, 140. (Magyar fordításban: A keresztény hit, Bécs 1976. 104.) „A szeretetből kinövő sokféleségű egység sokkal radikálisabb és valóságosabb, mint az „atom” egysége.” Hasonlóan J. Moltmann, Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre, München 1980, 111: „Közösség Istenben”; 167: „A három személy egymás között fönnálló egysége ... Ez Istennek személyes és nem csupán modális önmegkülönböztetését tételezi fel, mert csak személyek tudnak egyek lenni, létmódok vagy létezés módok azonban nem.”

(Bánhegyi Miksa fordítása)

Számunk szerzőiről:

Gunda Béla egyetemi tanár, néprajztudós

Hetényi Varga Károly történelemtanár, kutató

Theodor Haecker (1879–1945) német keresztény író, gondolkodó

Bécs Ernő (1929–1985) költő

Gánóczy Sándor a würzburgi egyetem dogmatika professzora

Dobszay László zenetudós

Csűrös Miklós irodalomtörténész, kritikus

Lukin László zenetudós

Kovács Péter művészettörténész

DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS

Húsvéti énekek

Föltámadás napja van ma,
ragyogjunk, emberek!
Pászka ez, az Úr pászkája:
mert Krisztus, az Isten
átvezetett minket
a halálból az életbe,
a földről az égbe.
Mondjunk győzelmi éneket!

Érzéklésünk tisztuljon,
hadd lássuk meg
a föltámadásnak
hozzájárulhatatlan
fényességében tündöklő Krisztust.
Hadd halljuk, amint hatalmas
szóval megszólít: „Örüljete,
mondjatok győzelmi éneket!”

Méltó, hogy az ég
öltözködjék örömbé,
vigadjon a föld,
ünnepeljen a mindenség,
együtt a látható
meg a láthatatlan világ,
mert föltámadt Krisztus,
az örök vigasság.

Igyunk hát új italt,
nem azt, amelyet meddő sziklából fakasztott csoda,
hanem a halhatatlanság forrásvizét.
Krisztus sírjából tör elő;
Öbenne megerősödünk.

Ma fényességgel telnek meg mindenek:
az ég, a föld, az alvilág.
Ünnepelje hát az egész
teremtés Krisztus föltámadását,
amelyben megerősödünk.

Tegnap eltemetkeztem veled együtt, Krisztus,
ha ma föltámadsz, föltámadok veled,
kereszt kínját viseltem veled együtt tegnap,
magad részesíts dicsőségedben, Üdvözítő,
a te országodban.

Az Exsultet szövege és dallama

Az *Exsultet*: a húsvéti örömhirdetés az Egyház liturgiájának egyik legbecsebb szövege. „Mind tartalmát, mind dallamát tekintve kiemelkedő méltóságú tétel”, „csak a Te Deum fogható hozzá”, „egy liturgikus tartalom ünnepélyes és művésziileg formált kifejezésének mintapéldája” – ilyen és hasonló szavakkal méltatja a tudományos irodalom az *Exsultet*et (az irodalmat lásd tanulmányunk végén), s nem különbözik ettől a liturgikus és lelki író véleménye sem: „A gondolat mélysége, költői lendülete és a dallam gazdagsága tekintetében semmiféle más liturgikus szöveg túl nem szárnyalja.”

Könnyen megérthetjük, mi teszi ezt a tételt oly jelentőssé. A II. vatikáni zsinat liturgikus konstitúciója nyomatékosan leszögezte, hogy a liturgia – és egyben a keresztény élet – központi ténye Krisztus boldogságot adó szenvedésének és halálból való feltámadásának húsvéti misztériuma, mely az egyházi év folyamán a „húsvéti szent háromnapban” válik elsősorban jelenné. E triduum sacramnak csúcspontja a húsvét-éjszakai vigília, a legszentebb éjszaka, „minden vigiliának anyja”, s éppen ebben hangzik el a diakonus szájából a „laus Cerei”, a Gyertya dicsérete, vagyis az *Exsultet*.

Másrészt a liturgia szövegeit – némi egyszerűsítéssel – három csoportba osztathatjuk. Vannak, amelyek alapvető üdvtörténeti tényt állítanak szemünk elé a maga egyszerűségében, mint pl. az evangélium, amikor elmondja Krisztus feltámadását. Mások, elsősorban a liturgikus énekek, a Szentírás különféle szakaszainak alkalmazásával gazdagítják az ünnepelés megértését, mint például a húsvéti Introitus, mely a 138. zsoltárt idézve így énekel: „Feltámadtam, és újra veled vagyok, reám tetted a kezedet, csodálatos előttem a te tudásod . . .” Ezeknek a szövegeknek művészi hatása éppen az alkalmazás finomságából, bizonyos fokú áttett, stilizált, rejtett beszédességéből adódik. A harmadik szövegtípust az Egyház által fogalmazott szövegek jelentik, amelyek szintén értelmezik, részleteiben feltárják az ünnepelt titkot, bár művészi stílusban, de mégis elsősorban az értelemhez szólva. Mivel itt nem alkalmazott szövegről van szó, ezekben fejeződik ki legteljesebben és legvilágosabban az Egyház liturgikus tudata, tehát az ember is ezekből tanulhatja meg legkönnyebben és legpontosabban az egyház gondolatait, sőt gondolkodásmódját. Ilyen szövegek elsősorban az orációk (könyörgések), a prefációk és még néhány hasonló stílusú klasszikus szöveg. Ezek közé kell sorolnunk – elsőik közt – az *Exsultet*et.

Az *Exsultet* műfaja tehát kiválóan alkalmas arra, hogy belőle megismerjük az Egyház felfogását, pontosan kifejtett liturgikus tanítását éppen a legfontosabb üdvtényről, a húsvéti misztériumról. A műfaj is, a liturgikus évben elfoglalt hely is e tétel fontosságára int, s ennek következményeit le kellene vonni a fordítás, a katekézis, az egyéni lelkiéletben való megbecsülés szempontjából.

A jelen magyarázat aktualitását egyrészt az adja, hogy az *Exsultet* egyes szakaszainak értelmét az újabb kutatások jobb megvilágításba helyezték. Másrészt fel kellett vetődnie a liturgikus szövegek magyar fordításának revíziója alkalmából, hogy teljesen kielégítő megoldást ad-e az Olvasmányok Könyvében megjelent, a pillanatnyi igény gyors kielégítésére született fordítás. Az alábbi szöveg

és szövegértelmezés annak a munkának eredményét is közreadja, mely a Népektár Reformbizottság javaslatát megalapozta.

1. Az *Exsultet* történetéről

A húsvéti gyertya megáldásának szertartását és ezzel együtt az *Exsultet* szövegének keletkezését a történettudomány ez idő szerint a 4. századból tudja dokumentálni. Valószínű azonban, hogy bizonyos előzményeit még korábbra kell datálnunk. Mindenestre már említi Szent Agoston és Jeromos is. Többször is felmerült Szent Ambrus szerzőségének lehetősége, s bár ezt vitatja a filológiai kutatás, a korszakot és stílárís eszményt illetően ez a feltételezés nem járhat messze az igazságtól.

Az *Exsultet* szövegének a rendelkezésre álló források szerint több változata volt, s valószínű, hogy a kezdeteknél még nagyobb variánskörrel számolhatunk. De helyesen kell értelmeznünk azt a szakirodalomban felbukkanó tételt, hogy az *Exsultet* hajdan nem rögzített szöveg lett volna, hanem az énekes szabadon rögtönözte.

Elsősorban: a liturgia fénykorában a jelenségeket nem lehet egy centralizált római rend és egy szabadon rögtönzött helyi liturgia alternatívájában elképzelni. A lényeges dolgok közösséget szilárd meggyőződés tartotta még akkor is, ha erre nem volt mai értelemben vett római dekrétum. A helyi egyházak szilárd tradíciója biztosította az egyetemesség és helyi igény egyensúlyát, s egyben megőrizte a liturgiát az önkényes, egyéni ötletektől. Ami tehát ma szabad variánsnak látszik, az legtöbb esetben az erős regionális központoknak (pl. érsekségeknek) nagyon is kötött szokásait képviseli.

Másodsorban: a mindenre kiterjedő központi szabványosítás hiánya azért sem dobtá a hívő közösségeket egyéni invenciók martalékává, mert nagy tekintélyű, hithű és buzgó főpapok működése vezérfonalat jelentett a gyakorlati lelkipásztorkodás számára. Nem is lehetett ez másképp egy olyan korban, mely féltve őrizte az eretnekségek beszüremkedésétől a keresztény tanítást és liturgiát. Habár azok az attribúálások, melyekkel egy-egy liturgikus szokást, szokás-csoportot, szöveget szívesen kapcsolnak ismert nevekhez, szent főpapokhoz, sok esetben nem igazolhatók, mégis közel járnak az igazsághoz annyiban, hogy az elterjedt liturgikus gyakorlatok mögött – neves vagy névtelen – nagy tudású püspökök állottak.

Harmadszor: sem tartalmilag, sem kifejezésmód tekintetében nem rögtönzött szabadon ama kor embere még akkor sem, ha rögtönzött. A hittartalom közös kincse volt a kereszténység nagy területeinek nemcsak dogmatikus formuláiban, hanem spirituális-teológiai igazság-anyagában, sőt a stílus, a tipikus szövegformulák, kifejezésmódok, szókapcsolatok tekintetében is. A rögtönzés legfeljebb kész „klisék” új és új összekapcsolását jelentette. (Jó élő példa erre más szokáskörből a hagyományos magyar halottsirató: a szöveg és dallam összes formulája látszen közös egy-egy területen, de más-másképpen realizálódik egy-egy sirató személy esetében.) Így tehát ha „rögtönzött” lett volna az *Exsultet*, akkor sem képzelhető el ez a rögtönzés a „pluralista” XX. század önkényességeinek módján.

De a „rögtönzött” *Exsultet*ről legfőljebb föltételezéseink lehetnek. A tényleges, dokumentálható *Exsultet* ott áll a ránk maradt forrásokban, s a variánskörök ellenére egységes felépítést mutat. Legfőljebb a dél-itáliái (beneventán) terület érdemel külön említést, melyben egyes szakaszok terjedelmesebb kifejtést kaptak. Ez a terület számunkra azért érdekes, mert liturgikus szokásai átterjedtek a spalatói érsekségen keresztül Dalmáciára, s így a középkori Magyarország közvetlen szomszédságában (ill. részben neki hódoló területeken) megjelentek, anélkül azonban, hogy a magyar hagyományra kimutatható hatással lettek volna.

Az *Exsultet* legismertebb neve: Praeconium Paschale, vagyis a Húsvét meghirdetése. Tartalmilag ugyanis bejelenti és költői szavakkal kifejezi a húsvét-ünnep tartalmát. Másik elterjedt neve viszont funkciójára utal: „Laus Cerei” (a Gyertya dicsérete), vagy még inkább: „Benedictio Cerei” (a Gyertya megáldása), „Consecratio Cerei” (a Gyertya felszentelése).

Az *Exsultet* szövegét általában a szerepök könyvébe, az evangeliáriumba írták be, később a misekönyvbe jegyezték. A már említett dél-itáliai területen azonban fennmaradt az eredetibb szokás: az *Exsultet*et hosszú pergamen-tekerésre írták, a diakónus a magas ambón állva énekelte a húsvéti gyertya előtt, s közben letekerte a pergament, a hívek előtt egy-egy kép vált láthatóvá (a szöveggel ellentétes irányban, tehát a hívek felől nézve álló helyzetben megfestve), mely illusztrálta azt a szövegszakaszt, melyet a szerep éppen énekel. Ezeket az *Exsultet*-tekerceket pompás facsimile-válogatásban tették közzé néhány évvel ezelőtt, egyet pedig teljes, színes hasonmás kiadásban, tekercs formában is kibocsátottak. A húsvéti éjszaka díszé és liturgikus kultúránk gazdagítója lehetne ma is a megfelelően illuminált, akár anyanyelvű *Exsultet*-tekercs kinyomtatása.

2. A szöveg fordítása és magyarázata

A most következő magyarázat a fordítás indokolását adja, egyúttal bevezet abba a gondolkörbe, melyből a szöveg táplálkozik. Voltaképpen egy tágabb értelemben vett nyelvi interpretáció tehát, melyet azonban itt – minthogy nem tudományos folyóiratról van szó, s terjedelmileg is korlátozva vagyunk – a szöveg bővített „újrarendeléséért” adunk elő. Az olvasó tehát formailag teológiai elmélkedést kap, amely azonban tartalmilag a szövegbe rejtett gondolati és nyelvi vonatok kifejtése lesz, éppúgy, mint amikor pl. egy vallásos tárgyú kép művészettörténeti-ikonográfiai elemzésekor taglalják annak teológiai tartalmát. A szerző tehát e fejtegetésekkel semmiképpen sem kíván a teológusok szakterületéhez illetéktelenül hozzászólni.

A magyarázat a szöveg „kibővített újrarendelése”, de mégis szükségszerűen tömör. Így az olvasót egy fáradtságos út bejárására invitáljuk, lassú, elgondolkozó, szemlélődő olvasást kérünk. Úgy hisszük, a szöveg megérdemli ezt a figyelmet.

Az olvasás módszerét illetően szeretnénk felhívni a figyelmet egy analógiára. Illő, ha éppen a Vigiliában Pilinszky Jánosra hivatkozunk, aki a gondolkodás és művészi látás egyik kulcsfogalmaként használta az „azonosítás” szót. Bizonyos dolgok bizonyos összefüggésben együttállásba kerülnek, azonosulnak, s erre éppúgy számít a művészi szimbolika, mint a filozófia vagy éppen teológiai gondolkodás. A liturgia pedig, ahol a kettő – a gondolkodás és a művészi kifejezés – minduntalan összejátszik, kiváltságos területe az azonosulásnak, azonosításnak.

Az *Exsultet* egy bevezető részből és egy párbeszéddel megkezdett főszakaszból áll. A BEVEZETŐ RÉSZ a húsvéti öröm ünnepélyes meghirdetése, a tulajdonképpeni „laus Cerei” előkészítése, s egyben az énekes kérése a hívekhez, hogy támogassák őt imádságaikkal az ünnepi szolgálatban. Igen világos felépítésű: négy szakaszra tagolódik. Az első az angyalok örömét, a második a kozmoszt, a harmadik az Egyházét idézi föl, s így jutunk a negyedik szakaszban a helyi egyházig, a templomban összegyűlt közösségig, azon belül az öröm-hirdető szerep szerepéig. Látni fogjuk, hogy e szűkülő köröket minden szakaszban az utolsó sor köti össze, mely minden szakaszból átmutat a következőbe.

I. Immár újjongjon a mennyben az angyalok kórusa,
és újjongjanak az Isten körül szolgáló égi szellemek,
s mert győzelmet szerzett a nagy Király:
az üdvösséget hirdető harsona zendüljön meg végre!

Az első szakasz tehát az angyalok mennyei kórusát hívja fel a húsvéti örömré. De mi szükség arra, hogy a diakónus szólítsa fel őket erre? Szent Ágoston fejti ki a 148. zsolttárral kapcsolatban, hogy az angyalok szüntelenül dicsőítik Istent, de amikor mi belátjuk ennek indokoltságát, amikor melléjük akarunk állni, amikor helyeseljük imádó éneküket, akkor mintegy belesúríjtjük érzelmeinket ebbe a felszólításba: Dicsérjétek az Istent, minden angyalai! A földi egyház tehát megpillantja az angyalok örömét, társul hozzá és ezt így fejezi ki: Immár ujjongjon a mennyben az angyalok kórusa . . .

Miért öröm a Húsvét az angyaloknak? 1. Üdvösségünk művében ők nem pusztán szemlélők vagy kívülállók. Ha egyetlen bűnös megtérése is oly nagy örömet kelt az angyalok körében (Lk 15, 10.), akkor mekkora ok az örömré az egész emberi nem megmentése. 2. Az angyalok tiszta tekintete előtt e nagy esemény távlati is nyilvánvalóak. A Sátánnal vívott ősi harc összefüggésében látják Krisztus húsvéti győzelmét („mert győzelmet szerzett a nagy Király”). Őközlük bukott el Az, aki az első embert rászedte, s még az angyalok is csodálkozva látták, hogy Isten nem fenséges erőben szállt szembe a Gonosszal, hanem alázatosságot öltve. Mily megdöbbenés lehetett számukra Nagypéntek, s mily elragadtatott örömmel fedezik fel minderre a magyarázatot most Húsvétkor. „Mily megfoghatatlanok az Isten döntései, mily kikutathatatlanok az ő útjai!” (Róm 11, 33.) 3. És ne feledjük, hogy a Feltámadás az éjszaka-korahajnal titokzatos leple alatt történt, emberi szemnek láthatatlanul. Az embernek Angyal adta hírül a sírnál a Feltámadás eseményét. Méltó, hogy tőlük induljon meg a húsvéti öröm kiáradása.

Az első sor („angyalok kórusa”) az angyalok egész seregét állítja szemünk elé. A második sor külön is kiemeli közülük az Istenhez legközelebb állókat, „az Isten körül szolgáló égi szellemeket”, a kerubokat és szeráfokat, Isten titkainak legbelső szemlélőit. A fordítók számára sokáig megoldhatatlannak látszott az „*exsultent divina mysteria*” kifejezés. Az újabb kutatások azonban egyértelműen tisztázták, hogy a *mysteria* e helyen „*ministeria*” helyett áll, tehát a szolgáló szellemeket, az angyalok közt is megkülönböztetett lényeket jelöli. Ahogy a *Te Deum* énekben is közvetlenül a „Szent, szent” előtt idézzük fel a kerub- és szeráfkarok látványát, vagy ahogy a szentmise prefációja is őket említi a Sanctus előtt, úgy az *Exsultet* is kiemeli az angyalok közösségéből e tündöklő szellemeket, Isten legbelsőbb udvartartását.

„Zendüljön meg végre az üdvösséget hirdető harsona!” A régi *Exsultet*-tekercek képei egyértelműen jelölik, miről van szó. A „*tuba salutarist*” az angyal emeli szájához, hogy a földieknek hírül adja vele a megváltás hajnalhasadását. (Tehát nem az ünnepi zenéhez tartozó kúrtról van szó, mely csupán a hívek „áldó” szavának adna nyomatékot, mint ezt a ma használatos fordításban olvashatjuk.) A Szentírás ismételten beszél erről a harsonáról: az „Ítéletnek” híradója az. Ám az ítélet nem egyenlő az elítéléssel! Az Ítélet: Isten minden döntése, s mivel ő Mindenható, azért az ő döntése nem szó, hanem máris tett. Az angyali harsonának kell hírül adnia Isten nagy tetteit, végzéseit, egészen az Utolsó Ítéletig. De mi is ez a harsona, s miért van szükség rá?

Segít e hely értelmezésében, ha felidézzük Krisztus mennybemenetelének liturgiáját. Annak visszatérő verse: „Felment az Isten ujjongás között, az Úr ujjongó trombitaszóval.” A liturgia azonosítja ezt a harsonaszót az angyalok beszédével. Az a látvány, amit az apostolok tudomásul vesznek, inkább zavaró, mint felemelő és megvilágosító. Az angyal szava adja meg értelmét: Kit most a mennybe menni láttok, így jön ismét vissza . . . Ugyanígy a betlehemi pásztoroknak az angyali szó jelenti, hogy akit az istállóban látnak, az a várt Messiás. Ugyanígy van ez Húsvétkor. Az asszonyok, akik a sírhoz mennek, nem találják ott Jézus testét, csak az összehajtogatott halotti lepleket. Ők látnak valamit, ami

számukra megdöbbenő, megzavaró, értelme egyáltalán nem világos. Angyal az, aki a pusztá látvány tartalmát hírül adja: Nincsen itt, feltámadt. – Az ember tehát megdöbbenve áll a misztérium, annak külső megjelenése előtt. A mennyből, az angyalok közvetítésével érkezik meg az a Hír, mely által a pusztán rendkívüli dolog elnyeri való Jelentését. Ezt az angyali szót a Biblia és a liturgia azonosítja azzal a harsonával, mely az antik ember előtt a közéletből, a vallási életből, a kultuszokból jól ismert volt. A „jubel”-harsona az Ószövetségben a szabadulás ünnepi évét adta hírül, s végső soron nem emberi eszköznek számított, hanem egy isteni üzenet földi megjelenítőjének, vagyis „tuba salutaris”-nak.

A mennyből indul ki tehát minden igazi üdv-esemény híre, s az angyalok annak első megértői. Az ember akkor emelkedik a megértés igazi világosságára, ha az angyalokhoz társul. Utaljunk ismét a misére: az ember az angyalokhoz társulva énekli azt a Sanctust, mellyel az Eukarisztia eseményét fogadja, s melynek értelme a mennyei üzenet nélkül az ember számára rejtve maradna. Ugyanúgy beszél itt a kerubok és szeráfok Sanctus-éneke Isten jelenlétéről, mint ahogy a Frigyszekrényen is az ő alakjuk volt a Jelenlét jelzője.

Tehát: a földi Húsvét a mennyei Húsvétból származik, „onnan szállt alá” (mint maga az egyház is, Jel 21, 2.), a földi liturgia a mennyei liturgiában nyeri el értelmét. Így értjük meg, miért áthidaló e szó a következő szakaszba: a mennyei karok örömét a tuba salutaris közvetíti a világnak.

II. Most örvendjen a föld is, sugárzásában e villámló fényeknek,
és megvilágosítva az örök Király ragyogása által,
az egész földkerekség lássa meg,
hogy a sötétség már eltűnt róla.

Különösnek látszik talán, hogy az angyaloktól nem hozzánk, hívőkhöz jut el először a húsvéti örömhír, hanem a „föld”-höz. Valóban, a földkerekség, a kozmosz, a teremtett világ tapasztalhatta meg először e „villámló fényeket”, az „örök Király ragyogását”, vagyis a Feltámadás vakító bizonyosságát. Ennyiben tehát az *Exsultet* a történelmi valóságra hívja fel figyelmünket. Éjszaka volt, amikor az Úr a sírban feküdt, s amikor az angyal elhengerítette a követ és ráült, amikor bejelentette a Feltámadás tényét, ezt nem látta más, mint az Olajfák bokrai, a környező dombok, a kihunyó csillagok, a feloszló éjszaka.

De természetesen ennél többről van szó. A megváltás fénye beleragyogott a sötétségbe burkolózott természet éjszakájába. Amint a kozmosz érzékeli kezdi („sentiat” – mondja a latin szöveg) e tudatunkon túli fénynek jelenlétét, a megváltás ragyogását, úgy tűnnek el az éj „sötét kavargó torlatai” (Sík S.). Ennek a homálynak eltűnése hozza meg a hit nappalának fölkelését.

A természet tehát részt vesz a megváltás drámájában. Ahogy a nap és hold elhomályosodott Nagypénteken, úgy észleli most a természet az új fény feltámadását. Mindennek teológiai alapja van. „Íme, én mindent újjáalkotok!” (Jel 21, 5.) A természet sóvárogva várja az istenfiúság megjelenését, hiszen addig hiábavalóságnak van alávetve (vö. Róm 8.). A természetbe itt bele kell értenünk az embert is, amennyiben a természetes emberre gondolunk. Ezt az egész kozmikus hiábavalóságot jelzi itt a „sötétség” szó, mely a latinban sokkal kifejezőbb, de magyarra szinte lefordíthatatlan. A „caligo” ugyanis nem egyszerűen a fény hiánya, hanem kód, zavartság, lidércfény, fojtott, gőzölgő pára, ami a látást, a tájékozódást zavarja, az embert szinte szédületbe vonja. Kifejező képe tehát annak a „hiábavalóságnak”, melynek mintegy folytatása a természetes ember életében jelentkező szellemi zavar. Nemcsak a bűn árnyairól van itt szó, hanem a diszharmonia, a céltalanság, ostobaság, önhibegetés, téveszmék, tudatalatti szorongások, tompaság, lustaság, pótcselekvések egész szövevénye az, mely a megváltatlan ter-

mészetet átjárja. Mintha a világ egész csódtömege ott szorongana a feltámadást megelőző éjszaka homályában. S íme, váratlanul, egy pillanat alatt – nem valami lassan derengő „fejlődésen” át – villámok, fény-nyalábok verik át ezt a homályt, ezt a fullasztó gőzös párát. Mint a keleti ikonok feltámadás-képein látható fény-pászták kergetik el Caligot (amint ezt az *Exsultet*-tekercsek megszemélyesítve is ábrázolják). Erről a villámoló fényről beszél az evangélium (Mt 28, 3.), s leírja közeli és távolabbi hatását: lesújtvá fekszenek az örök, megütközve a főpapok és írástudók, szinte megvakulva a fény-hártól az apostolok. Ebben az ocsudásban, az örök Király ragyogásának világosságában megszületik a belső világosság is: a hit. Ebből a feltámadás-hitből fog élni az idők végezetéig az Egyház.

Így vesz részt a feltámadás titkában a természet, s a természet erőinek e kétszeres megrendülése (Nagypénteken az elsötétedés és Húsvétkor a megvilágosodás) előképe a Végső Napnak is, amikor a természet erőinek megrendülése az örök húsvét előjátéka lesz: új ég és új föld teremtésének isteni rendelésű előfel-tétele.

A kozmoszra kiáradó húsvéti örömhír ugyanúgy összeköti tehát az anyagi híradást az egyház megszülető hitével, mint ahogy annak idején ama hajnalra váltó éjszaka is továbbadta az apostoloknak a tudást, s miként most, az évről évre megújuló húsvét éjszaka fényjelei is hirdetői és élesztői az Egyház húsvét-hitének. Ezért helyes, ha ezt az utolsó sort ismét átvezetésnek látjuk: ahol eltűnt a világ vakhomálya, ott megszületett az egyház húsvéti hite.

III. És vigadjon a mi Atyánk, az egyház is,
ily nagy fényesség sugaraival ékesen,
s az egybegyűlt népek hangos szózatát
visszhangozza e templomcsarnok!

Kinek van több oka a húsvéti örömhír befogadására, mint az Egyháznak, ki nemcsak ígéretét, hanem bizonyosságát is önmagában hordozza a feltámadásnak. Ha a földkerekség, a kozmosz e rásugárzott fényben meglátta, hogy már nincs kiszolgáltatva a sötétségnek, az Egyház még többet tehetett: mintegy beöltözött e fényességbe, miként „tüposza”, Mária, a Napba öltözött Asszony (mulier amicta sole): életévé tette az örök király fényességét. A világosság fiai azok, akik az egyházat alkotják, s akik a jelen templomban meg is jelenítik az egyetemes Egyházat. Hangos szózatuk dicsőíti is, még is vallja azt, amit húsvétkor tett velük az Isten. Ez a dicsérő megvallás egyben elkötelezettség is (vö. a keresztségi fogadalom húsvét-éji megújításával), s tanúságtétel a feltámadás mellett. Így a hívők maguk is tuba salutarisszá, üdvösséget hirdető harsonává lehetnek. Az üdvösségnek e jóhírét éneklí és ünnepli az összegyűlt egyház, melynek hangját visszahangozzák, fölerősítik a templom falai is. Így van ez egészen konkrét értelemben is: nem hiába ünnepli liturgiáját rendes körülmények közt zárt épületben, „kőegyházban” a Gyülekezet. Ez óvja meg attól, hogy hangja szétfoszoljon a légben. De még inkább így van ez szellemi értelemben: a nagy egyházban minden hívő lélek dicsérő vallomása megerősödik azzal, hogy nem a pusztaságban, nem a magányban, hanem az egyház megszentelt közösségében, „a templom falai közt” hangzik el. A testvérek, az egyház századai, intézményei, a könyvek és beszédek, a hittanítás és a karitás, a szentségek és a missziók: mind-mind annak a monumentális templom-falnak részei, mely az idők végéig „visszhangozza” a húsvét-dicséret szózatát. Ezzel a sorral megérkeztünk az egyetemes egyház örömétől a hic-et-nunc, az itt összegyűlt helyi egyház ünnepéhez. Ebben a helyi egyházban lesz most „angyallá” a szerep, aki rövidesen ajkához illeszti a tuba salutaris-t, az üdvösséget hirdető harsonát, s e bevezetéssel készülődik reá, hogy hamisság nélkül, tisztán és ércesen zendítse meg annak hagját.

IV. Most kérek azért, kedves testvérek, titeket,
kik e szent fény csodálatos világánál körülöttem álltok:
a mindenható Istennek irgalmát velem együtt kérjétek,
hogy ő, ki engem – bár nem vagyok rá érdemes –
levitáinak sorába kegyesen meghívott,
fényének ragyogásával töltsön el,
s e Gyertyának dicsérő-énekét vigye végbe ajkam által!

Emberfölötti a szerep feladata. Az angyalok szavát fogja idézni, az Egyház üzenetét közvetíteni, s hallgatója lesz neki az egybegyűlt pár száz ember éppúgy, mint az emberiség milliárdjai. Ha ez-a szó nem hangzik el évről évre a századokon át a világ templom-ezreiben, akkor elhal az örömhír, s rettenetes ítélet vár mindazokra, akik elmulasztották, hogy a megfeszített és feltámadott Krisztust hirdessék. Értzi a szerep kicsinységét, gyarlóságát; érzi, hogy hangja erőtlenséggé, hogy figyelme lankadékonny. Tudja, hogy esetleges hibáival akár neveltség tárgyává is teheti az üzenetet, megcsukló hangja botrányt okozhat, nyelvtani hibái az Ige értelmét rongálhatják – és élete hibái az Ige hitelességét vonják kérdésbe. Megrettenve kéri hát testvéreinek jóindulatú segítségét. Tudatosítja önmagában is, és azokban is, „akik e szent fény csodálatos világánál őt körülállják”, hogy benne, az érdemtelen emberben, a gyarló levitában az Egyház hangja fog megszólalni, sőt tulajdonképpen maga Isten viszi végbe általa a Gyertya dicséretét. Magának közbenjárást kér, de figyelmeztet is, egy félmondatba elrejtve: ha hibázom, arra gondoljatok, hogy e Gyertya dicséretében ajkam által egy isteni üzenet jut el hozzátok.

(A befejező részt következő számunkban közöljük.)

Húsvéti köszöntők és locsolóversek

Feltámadt a Jézus húsvét ünnepére,
dicső koronája fénylik a fejébe.
Eljöttem e háznak megtisztelésére,
kigyelmeteknek ne essék terhére.

Kölsék lányokat, kérem, szeretettel,
had öntsem meg fejét egy kis hideg vízzel.
Viruljon orcája minden szépségében,
áldja meg az Isten friss, jó egészséggel!

(Veskóc, v. Ung megye, Szlovákia)

Gyászoló Golgota, sötét az ég alja,
az ártatlan Jézus megfeszítve rajta.
De hogy harmadnapra hasadt fel a hajnal,
örömet hozott a mennybéli angyal.

Még most is gyászol a föld, sír a világ népe,
még halt a szeretet, testvér és a béke.
No, de csak bizunk Istenbe, Mennyei Atyánkba,
szebb húsvétot hozzon szeretett hazánkba!

(Szirénfalva, v. Ung megye, Szlovákia)

Hasad a szép hajnal, mutatja sugarát,
szívvel és lélekkel dicsérvük az Atyát.
Az Atyaistennek imádandó Fiát,
Ki el hagyta érne húsvét másodnapját.

Lejön az Úr a mennyekből, megöntöz titeket,
s olyanok lesztek, mint a szép pálmafák,
úgy virágoztok, mint a szép rózsafák.
Szívemből kívánom!

(Abara, v. Zemplén megye, Szlovákia)

Ezerkilencszáznyolcvannegyedik esztendeje,
még ma is látszik a kereszt helye
a Golgota hegyén, hol megfeszítettet,
érettünk a Jézus kínokat szenvedett.

Kínokat szenvedett, halt meg Isten Fia,
angyalok őrizték a kökoporsóba.
De harmadnapra megnyílt a sir szája,
kilépett belőle az élet királya.

Ezzel mutatta meg, hogy lesz feltámadás,
a síron túl örök jutalmazás.
Szívemből kívánom,
a tojást elvárom!

(Kiskolcs, Szatmár megye, Románia)

Örömteli szívvel léptem be hozzátok,
meggyőzte az élet a halál fullánkot.
Mert Isten szent Fia, kit megfeszítettek,
nem maradt a sírban, azon hatalmat vett.

Legyen hát köztetek béke és szeretet,
töltsétek boldogan a húsvéti ünnepet!
Szívemből kívánom!

(Szirénfalva, v. Ung megye, Szlovákia)

(E húsvéti versek népköltészetünk vallásos rétegének kevéssé ismert alkotásai. Elsősorban – de nem kizárólag – református vidékeken: *Ung, Bereg, Zemplén, Szatmár, Háromszék* községeiben éltek és élnek. Eredetileg lelkészek, tanítók, diákok, versfaragó parasztemberek írták e szövegeket, amelyek a szóbeliségbe kerülve a szájhagyomány útján terjedtek, variálódtak, csiszolódtak vagy éppen romlottak. Frazeológiájuk a temetési, a nagyböjti, a nagyheti és a húsvéti énekekből, dicséretekből, valamint prédikációkból származik. *Barna Gábor gyűjtéséből.*)

Rába Györgyről*

Költő, műfordító, irodalomtörténész: Csokonaitól Aranyig, Babitstól Szabó Lőrincig és Rónay Györgyig régi hagyományai vannak nálunk az érzékenységet szaktudással egyesítő *doctus poeta*-magatartásnak, s ha Rába György portréját vázolja első vonásul literátori sokoldalúságát említjük, látszatra „csak” egy nemes hagyomány természetes folytatását méltányoljuk. Valójában életművével az említett példákhoz képest is új vegyületet állított elő, s az elemek megváltozott arányának vizsgálata a költői jellem mélyebb megismerését segítheti. Rába ugyanis a nagy költőelődök és -kortársak esszéizmusát a nemzetközi irodalomtudomány igazán korszerű eredményeivel (de nem a divatjaival) egyesíti, s szakágában a legkiválóbbakkal egyenrangú. Átrajzolta, döntően fontos pontokon újította meg Szabó Lőrinc- és Babits-képünket; immár lehetetlen koncepcióinak fegyelembé vétele nélkül nyilatkozni a szimbolizmus, az avantgarde, a tárgyias líra irányzatairól; tankönyvekbe kívánczoló fölfedezéseket tartalmaznak Adyról, Füst Milánról, József Attiláról írott esszéi. Megelőzve az irodalmi kölcsönhatás, az átvétel, a befogadás, a közvetítés kérdéseivel foglalkozó irányzatok föllendülését, tudományos jellemzést adott a nyugatosok, a „szép hűtlenek” műfordítói elveiről és gyakorlatáról, közben mellesleg a versfordítás elméletének és poétikájának alapkérdéseit is tisztázva, módszertanát kidolgozva.

De nem tudománytörténeti vagy bibliográfiai tényekre akarunk emlékeztetni, hanem a költő és az ember arcélét megrajzolni. Rába, a szó Németh László-i értelmében, a minőség forradalmára; többet, jobbat akar – nem másoknál, hanem általában a meglevőnél, azt sugallja (versben a korai *Fürge ácsoktól* mindmáig), hogy a mester nem születik, hanem lesz, az embert egyedül nagyratörő munkája emelheti az égig. A tartós értékű teljesítmény eszményén kívül irodalomtörténészi és költői becsvágyának másik táplálója a megvesztegethetetlen igazságszeretet. Művei mögött a helyreigazítás szenvedélye munkál; amikor az apolitikus, „elefántcsonttoronyba” húzódo Babitsról szóló hamis legendát megcáfolja, vagy Szabó Lőrinc kései szonettciklusának egyenetlenségeit alapos, megértő interpretáció keretében bírálja, akkor tényekkel és értékekkel kapcsolatos vélekedéseket ellenőriz, előítéleteket hárít el; az igazi tudomány morálja szerint cselekszik, az igazságot választja vezércsillagul. Polémiában is az az ellenállhatatlan erő vezet, amely a Kohlhaas Mihály-i embertípust, netán köznapi érdeke ellenére, óhatatlanul konfliktusokba, a győzelem vagy a vereség taktikai esélyeit számmon kívül hagyó küzdelmekbe sodorja. – Műfordítói tevékenysége egyszerre tükrözi a tudós meg a költő arcát, a szakmai fölkészültség meg a művészi beleélés tulajdonságjegyeit. Szerkesztői lelkiismeretének köszönhetjük, hogy az olasz líráról hitelesebb, következetesebben átgondolt antológiákból tájékozódhatunk, mint több más nyelvterület költészetéből, saját tolmácsolásai ugyanakkor eredendően személyes karakterűek. Költőtársa, Kálnoky László írja, „az idegen versek is a saját lírai személyiségét tükrözik vissza, azaz megkereste századunk lírájának azokat a darabjait, amelyekről úgy érezte, hogy – mutatis mutandis – ő maga is írhatta volna őket”. Az *Idegen ünnepek* a 20. századi világlírát közvetíti, de Rába a régebbi költői korszakok és egyéniségek fordításában is ott-

* Elhangzott a Fészek Művészklubban, Rába György szerzői estje bevezetéséül.

honos, hogy csupán kiragadott példákat említsünk, kivételes beleérzésről tanúskodnak Goethe- vagy Leopardi-átültetései. S itt megint a jellem és a stílus összefonódó érzékenységét figyelhetjük meg, a kort, a szerzőt, a művet értelmező filológus komolyság találkozik a tárgyába olvadó, vele mintegy azonosuló szubjektivitással.

Bármilyen rangos művek, fontos aspektusok kerültek szóba eddig, mindezt a költő Rába György jellemzéséhez kellett előrebocsátani. Fő műfaja, faculté maitresse-e a líra, leghőbb kívánsága abban a sóhajban csendül ki, hogy „bár belőlünk is az egy ének élne . . .” Azért „is”, mert a *Tihany leánya* szerzője a természeti lét, a prehisztorikus vegetáció időtlen boldogságába vágyik vissza, „a sors helyett a nyárfák ősbeszéde / s a madárparadicsom hangjai” vonzzák. A kortalan és sorstalan biológiai-fiziológiai-lelki derű csupán vágyálom, elmosódott emlékkép, belső mítosz, de ilyenként is lehet hozzá ragaszkodni, sejtelve, akár virtuális léte többet ér a silány valóságnál. Rába olyan egzisztenciális tapasztalatot sugall, hogy a nagy élmények, az átvillanyozó pillanatok egyre ritkábbak lesznek az életben, a csodák elszakadtak a hétköznapoktól, s főleg kívülről maradnak fölismerhetetlenek: a külső szemlélet képtelenné válik megtagadásukra. Lírájának egyik alapgondolata mindenesetre kapcsolatban áll ezzel a ketősséggel, dialektikáját az az ellentét határozza meg, amely az eleven bensőség fölizzó, tündökletes élményei meg a kopás, a tengés, a sivárság tapasztalata között feszül. Zsigereiben és álmaiban őrzi egy magasabbrendű, teljes értékű létezés emlékét, amelyben az ember lényegével és mindenestül jelen van: lobog, és nem pislákol, lángol, és nem homálylik, tenyészik, de nem enyészik, a magasság élvezeteiben részesül, nem pedig az ingovány nyomorúságában.

Mi ez az eufória, ez a boldog robbanás, mit értsünk a kör boldogságán? Rába említi „a tenyészet lélegző tengerét”, a „mélyvilági zárt természetet”, de költészete egészét tekintve válasza éppen nem biologikusan egyoldalú, értékrendje meghaladja a pusztá vegetáció ünneplését. Hasonlatai belül őrzött teljességre utalnak, mély gyökérezetről, a felszín alatti repesésről beszél; a látszat elvált a lényegtől, a gyökerek élhetnek, bár a tönk halott, a létező más, mint aminek látszik. Szenvedés és magány az osztályrésze a külső zónákban, de megmarad az a belső végtelenség, az a tagolatlan, elemi gyönyör, amelyet a természettel, a kozmoszal, az elementárisal egybeolvadva olykor-olykor megízlelt. Ám ha ez a lényege, szabad-e beletörődnie a torz besorolásokba, nem válik-e cinkosává a külső felületességnek, amikor elfogadja a „bámész szemek” ítéletét? A költői gondolatmenetbe itt etikai elem vegyül, s az önarcképfestés drámai mozzanatokkal telítődik. A dráma főszereplője olyan félreismerő ember (mondani sem kell, nem a magánszemélyről, hanem egy költészet alanyáról, lírai hősről van szó), akinek üdvössége függ attól, hogy annak lássák, ami valójában, hogy imágója ne szakadjon le a lényegtől: „Megállj kiáltok rá megállj / mit teszel / ezt a jelenést más-képp gondoltam el / de máris elinal / nevemben él és szerepel” – írja *A hihetetlenben*, a csontok közé beállványozott életet a szirtről szirtre lépő zerge-szív virtuóz képével ellenpontozva.

A látszat és a való szembeállításán túl a másság, a jellegzetesség joga iránti érzék is megkülönbözteti attitűdjét. A Polüfémosz megvakításáról szóló híres vers mintegy védelmébe veszi az eltérőt, a monstrozusan különcöt; ne legyen kötelező hasonlítani, pláne egybeolvadni, „minden látó szem egyformán mint nap ragyog / s mindenkiben lakik egy halál”. Több ez mint általános, ahogy mondani szokták, „elvont” humanizmus, különben is Rába költészete alighanem gazdagabb politikai implikációkban, mint amennyit a kritikai köztudat tulajdonít neki. A háború és a fasizmus elleni tiltakozást joggal tekintik nemzedékével közös meghatározó élményének, de kevesebb szó esik az ötvenes évek második felében

keletkezett, egy csehszlovákiai utazás élményeiből fakadt versciklusa visszafogott keserűségéről és tiltakozásáról, amelyik pedig ugyancsak az előbb említett vonulatot folytatja. A hódítás, a fanatizmus, az erőszak diadalának efemérségét, átmeneti mivoltát regisztrálja a *Török temető*, míg a *Zörgetés Zuboly ablakán* tiszta és félreérthetetlen erkölcsi demokratizmust áraszt, az „édes tévedésekre” vadászni nyilamodó nagyurakkal szemben a megcsúfoltak, a kiszorítottak, a nevetséges szerepre kárhoztatottak oldalára áll. Rába verseinek e föl-fölcsapó indulathullámai annak a szabad, független, öntudatos citoyen-alkatnak és magatartásnak a folytatásáról tanúskodnak, amelyet a magyar társadalomfejlődés évszázados buktatói oly ritkán engedtek kifejlődni és megnyilatkozni. Új és válogatott versei 1982-ben kelt gyűjteménye címlapjára ezért kerülhetett hiteles emléma-ként Rodin híres szoborcsoportjának részlete, „egy calais-i polgár keze”.

Költészete helyéről ma már keveset mondana, ha az Újholddal való történeti és poétikai kapcsolatait hangsúlyoznánk, vagy más kritikusokat követve az Ezra Poundtól és Eliottól kapott indíttatást emelnénk ki; filológiai fogódzók segíthetnének a Babitscsal, Kassákkal, Szabó Lőrincsel és a modern francia és olasz líra néhány fontos irányzatával való egybevetést, és volt idő, amikor a népköltészet, kivált a népballada ihletését vették észre verseiben. Mint igazán szerves műveltségű költő, Rába az egész magyar és világirodalmat földolgozta magában, a Bibliától a romantikáig, a görög mítosztól és a római filozófiától a szimbolizmusig és tovább, de már évtizedek óta a maga egyéni nyelvén szólal meg, legfőljebb poétikai szándékkal emlékeztetve olykor a modern világlíra valamelyik dialektusára (köztük legkevésbé a neoavantgarde kísérletekre). Alomszerűség és racionalitás egyszeri egysége jön létre verseiben, erre utal költészettana is, amelyet a *Val-lomás a költészetről* szigorú anekdota- és impresszióellenes állásfoglalása után legutóbb *Recept a versíráshoz* címen foglalt össze. A líra eszerint a „képzetek fölhevült léghajóját” köti meg, s a megkötés itt legalább olyan fontos, mint a szárnyalás; a tárgyak esetlegessége, a porond forgása, a szemszög váltakozása csak akkor marad hiteles, ha a lírai Én megőrzi egységét és tájékozóképességét, mélyebb értelemben vett azonosságát. A poloniusi ironia az önmagának tanácsot adó ember félszeg beszédhelyzetét minősítheti, s bizonyára nem a poétikai tanítást gúnyolja, amely többé-kevésbé egybevág Rába érett költészetének praxisával: „csupán azt véd agyadba jól / bármilyen emlék képzlet / tolulása se sodorjon el / a hegytetőről ahol szembenézni / eszköztelen az elemekkel / a hely ellesett nevének dobszavára / kallódó szerencsepénz sem segíthetett / viszont egy óra múlva a tükörből / megjegyezd a bonyodalomban is / ugyanaz a szempár villog reád” – és így tovább, a tömör zárlatig, amely a feltételek teljesítésének esetére ezt ígéri: „s te maradsz önmagad.”

Talán arra is rávilágít ez a példa, milyen nehéz hitelesen idézni Rába verseiből, anélkül tudniillik, hogy a szavak finoman szótt anyagát – s ez egyaránt vonatkozik a metaforák áttűnéseire, az alakzatok rendszerére, a versmondatok szövevényére, a szókincs hullámzására a ritka és választékos, illetőleg a köznapi nyelvhasználat szemközti partjai között – anélkül tehát, hogy ezt a finom szöveget részletek kiemelésével önkényesen fölszabdaljuk, megsértjük. Hallgassuk inkább a költő szavát, szárnyaljon föl, s maradjon mégis megkötve köztünk „a képzetek fölhevült léghajója”.

Kétfogatú

A lehető a lehetett a meglehet
átrostáltam az óraütéseket

A rostából mindinkább kiragyog
iszapját lefürödve az aki én vagyok

Idő nevű szerencsejáték percei
nem is sejtettük mikor veti ki

zubogása képmásommá kihűlt
viszontagságokból mi enyémmé kövült

mindazt ami énemnek mondatik
és nem cserélik többé másra itt

Csak a Medúza-főn rémüldözhetem
ahogy rámvicsorog fű a történelem

nekem szegezve pengéjét nem áthat
faragni vézni sok új szarkalábbal

s egy ráncomról se olvassa le senki
a sorsot vagy döreségem jelenti

Így a história s én az egyetlenegy
együtt hirdetjük a tét egyremegy

Holnap előtt

Senki se hívott
mégis kiálltam elétek
semmi se kínzott
zeneszerszámul hangolni magamat
de ti itt körben
szórakoztattatok

Éjszakák közjátékai
előadástól előadásig
idegen ráncok alatt
holnapomnak alszom

A szent hegy

Még Bibbienában szállt batárba a két hallgatag utas. Solfanelli atya útitársának, Liszt abbénak egyetlen szavát sem hallotta már Arezzo óta. Fekete selyem reverendájában összegörnyedten roskadt a párnázott ülésre, szája körül apró idegek rángatóztak, finom ujjaival öntudatlanul kezdett dobolni a batár ablakán, mintha egy futamba kívánt volna kezdeni.

Solfanelli atya aggódva figyelte lélektelen tekintetét; mintha teljesen érdeklennék érezte volna az útjukban érintett színes történelmi tényezőket, csak áthajtatott rajtuk. Nemcsak szelleme, szemei is alig fogadták be az eléje táruló külvilágot, sőt a távolban már kirajzolódó hegy körvonalait sem, ahová pedig hevesen vágyakozott.

Jól sejtette: Ferencből kiégett már csodavárásának reménykedő hite. Ezt az utat még tribscheni látogatása előtt határozta el, amikor még hitt közvetítő szavainak esetleges sikerében. Csalódott. De teljesíteni kívánta, amit megfogadott. Am lelkének egy darabja ott maradt a fekete fáktól körülölelt tóparti házban. Ott rendült meg benne a hit, rohanta meg a kétség. Tán értelmetlenség minden, kétes értékű nemcsak a siker, de a baráti összetartozás, sőt a vérség szava is. Mindez összemarkolható és vékonyszálú, akár a pókháló.

Ó, mennyire vágyott még Tribschen előtt a legendás hegyet viszontláthatni! Lelke békéjét várta ott, s most, amikor a váltott lovak hegyen-völgyön keresztül röptik egyre közelebb hozzá, már nem érzi a hívását. Nem a lélkét, csupán a szemeit vakítja az umbriai hegyek háttéréből emelkedő hegy gerincéről égbe igyekvő Chiesa San Francisco ormán és a zömök campanilén felszikrázó napfény, melyet nemrégén még a rajongó szent tündöklő glóriájának érzett volna. De figyelmét most nem kerülhetik el az útmenti sziklatömbökbe barázdált nyirkos szakadékok sem, melyek oly árnyékosan feketék, akár a bűn.

Mindenkor számolt ő esendőséggel, emberi gyarlóságokkal, azt is tudta, hogy baráti és szerelmi hűsége építeni sok esetben csak gyatra ámitás. Mégis hitt oly felbonthatatlan kötésben, mely lélek mélyére rótt törvény; megszegni lehetetlen. Ő minden lehetőségével, semmiféle áldozatot sem sajnálva harcolt a wagneri zene elismeréséért, ezerszer jobban, mint a sajátjáért, vagy tán éppen azért, – mert ezt a zenét is a sajátjának érezte. Nem mérhetetlenül sok adásának törlesztésére gondolt, de még mindig hitt nemcsak a zseniben, de az emberben is, aki tán mégiscsak felismeri a határvonalat, amely – épp e barátság okából – átléphetetlen.

Háromévi tusakodás után kereste fel tribscheni elvonultságában Richardot, akit oly sok éven át érzett a lelke felének. Reménykedő bizalommal lépte át a ház küszöbét, melyben erkölcsi előítéletekkel dacolva tölt hónapokat a saját lánya is, mindenéből kifosztva egy hiszékeny embert, a férjét. Ő Hansot nemcsak a vejenek érezte: legkedvesebb tanítványának, szellemi örökösének, a fiának. Épp úgy lelke élő felének, mint azt a gógós embert, aki a legrútabb hálátlansággal fizetett eszméi leghűbb harcosának, a botor Hansnak, aki tehetségét és egyéniségét teljesen alárendelve, az áldozatos nagy lelkek alázatos adni-tudásával szolgálta az erősebbet, tehetségesebbet és kíméletlenebbet. Richard mindezt magától értetődően természetesnek találta; úgy fogadta el áldozatainak hosszú láncolatát, miként a nagy és hatalmas fejedelmek fogadják leigázott alattvalóik

hódolatát. Ő tudta magáról, hogy fejedelem, míg a hiszékeny Hans nem ismerte fel a saját rabszolgását. Hitt a közös eszme összetartó erejében, és amikor hála helyett egész élete – házasságával együtt – kártyavárként omlott össze, meg bomlott idegrendszerének egyensúlya. De megtiprottan is hinni kívánt még a wagneri művészetben, noha ez a hit már nem lendíthette a régi magasságokba, ellenkezőleg, mind mélyebbre taszította. Hiába szerette volna kitépni magából, szolgálta még tovább, belé rögződött kötelességérzetből, zenei kényszerből, mert ez a művészet a két emberrel – az imádott mesterrel és asszonnyal – kiszakíthatatlanul forrott belé megkínzott csupaseb lelkébe. Megcsúfoltan, összeszorított fogakkal és megtépett idegekkel dolgozik még most is a Mesterdalnokok bemutatójának sikeréért. Ferenc maga is átszenvedte e megbolydult lélek vergődéseit. Önmagának sem sikerült szétválasztania a valamikor oly harmonikus háromszöget: Richardot, a közös eszme életrekeltőjét, Hansot, az eszme fáradhatatlan harcosát, és az asszonyt, aki az ő lánya, Hans felesége és immáron Richard szerelmese. A Hansot tépő disszonancia őt is már hónapok óta marja; egyre tehetetlenebb rémülettel figyeli a csúf botrányba torkolló méltatlan komédiát.

Cosimával hiába szállt szembe. Fanatikus és erős akarátú, megy a feje után. Müncheneri kérdőrevonásakor nem is tagadta, hogy sohasem szerette Hansot. Az eszme életrekeltője elérhetetlen volt a számára, megelégedett hát az eszme harcosával. A tessék-lássék látszatot is csak a nagy bemutató érdekében tartja még közös müncheni otthonukban; utána végleg követi Richardot Tribschenbe. Nem túrt bírálatot, sőt kíméletlenül vetette szemére saját apja egykori gyöngeségeit. Igaz: elkövette azokat, de botlásait ő töredelmesen bánja. Kettőjük között sok a hasonlóság, de legalább annyi az ellentét. Cosima vakon hisz az üdvözítő wagneri zenében. Ez a zene az ő életének is sok tartalmat adott, de az ő üdvözítő igaz hite mégiscsak az isteni örök harmónia. Tudja, hogy minden egyéb csak elenyésző része a végtelennek. Képzletük egyformán gazdag, de az ő égbe kívánczó áhítatát nem örökölte Cosima. Az ő hite a wagneri mítoszokba tévedt, és makacs a végtelenségig. Tévedését sose ismerné be. Sőt: élete rendeltetésének, isteni küldetésnek tartja.

Nála hiábavaló hát minden szó, Richarddal kell beszélnie, – tán őt jobb belátásra bírhatja. Hisz minden levelében a becsüléséről, tiszteletéről, sőt szeretetéről biztosította; joggal remélhette hát, hogy előtte mégiscsak súlya lehet a szavának. Az örökös adás után most *első ízben kér tőle*. Tán sikerül megvilágítania előtte, hogy húszévi hűséges szolgálata után nem teheti csúffá Hans von Bülow-t, nemcsak München, de az egész világ előtt. Leglelkesebb rajongóját, aki még roskadozó letaglózottságában is tovább viszi a közös lobogót; éjt is napallá téve készíti elő a siker csúcására a Mesterdalnokokat. Nem köntörfalazhat tovább. El kell mennie Richardhoz s kérnie, ha kell, kíméletlenül *követelnie*, hogy felgyülemlett sok adósságából törlesszen végre. Fizessen neki, de főleg Hansnak; mondjon le az asszonyról, aki az ő leánya s aki hűséggel tartozik a férjének.

Solfanelli atya látta Ferenc szemöldökének hirtelen összerándulását, szemének haragos villanását, öklöbe szoruló kezét. A lovak hegyes-völgyös vidéken röpitették előre a batárt. A szélesen elterülő erdők előtti pázsitos hajlások néhol átvilágított smaragdként zöldelltek a napfényben, mint pihenést kínáló puha párnák hívogatták az elfáradottat. Itt alig járt most ember, csak a lovak patáinak ritmusa dübörgött, messze szálló madarak csattogtatták szárnyaikat, és egy láthatatlan patak morzsolta egyhangú zsolozsmáját valahol a fák között.

Ah, jó lett volna a hívogató gypszyenyegen elnyúlva megpihenni, mert érezte, teljesen leterítette a nagy fáradtság. De egyre közelebb magasodott már előttük a szent hegy s kanyargós, meredek kapaszkodók után, a prüszkölő lovakkal leállt

már a batár. A szűk utcácskák egyikében most már gyalogszerrel folytatták útjuk végső szakaszát. Ő egyre szórakozottabban és csüggedtebben követte az útitársát. Pedig járt már erre, de most teljesen rábízta magát; ölmos tagokkal és szer-tehulló lélekkel vonszolta magát a rugalmasan feljebb törő szikár alak után, aki-nek fekete reverendáját meg-meglobogtatta a szél.

Mintha hamueső temette volna be fennkölt lobogásait. Kételkedett már, hogy bárhol is feloldhatja életének egyre zűrzavarosabb káoszba fulladt diszharmó-niáját. Maga előtt is szégyellte, hogy dolgavégezetlenül kellett elhagynia Trib-schent. Mert nem volt erélyes. Nem sikerült követelnie. Noha azonnal rátért a témára: Hans emberfeletti állhatatosságára, a mindjobban terjedő áldatlan pletykákra, de Richard a szavába vágott.

– Kérlek, ne beszéljünk erről! – utasította el ellentmondást nem tűró hangon, szinte kikérve magának, hogy belésszóljon az életébe. Olyan uralkodói fensőbb-rendűséggel, hogy beléfojtotta a szót.

Elhallgatott. Pironkodva, lehajtott fejjel. Tudta, hogy gyávaság nem beszélnie tovább, de azzal is tisztában volt, ha szemébe vágja az aljasságát, az útjaik örökre elválnak.

Nem volt hozzá ereje. Gyűlölte és szerette, megvetette és csodálta egyszerre. Furcsán ellentétes érzések taszították el tőle s mégis láncolták hozzá továbbra is. Holott tisztán látta, hogy hitvány barát, aki gerinctelenül csak elfogadni tud, és sohasem adni. Alázat nélküli ember, de nagy művész, az élők között tán a leg-nagyobb. De ezt jól tudja magáról s úgy véli, hogy a titánokat nem kötelezi sem erkölcs, sem törvény.

Fensőbbséges és öntelt. De őt mégsem csalhatta meg a kíméletlenségével, mert amint előtte ült, kiélesedett vonásokkal és öregén, belélátott. Megérezte, hogy a gőgje mögött lényegileg örömtelen ember. Egész életében meddón futott az általa vélt boldogság után s most azt hiszi, itt az utolsó alkalom, hogy végre elérje. A mulandóság félelmében kapaszkodik Cosima szuggesztív egyéniségébe; a Sentát, Erzsébetet, Elzát, Izoldét és Évát – magát az életet – egyesítő asz-szonyba.

Az előbb még határtalanul gyűlölte, de most már némileg szánta is. Aki ennyi-re fél a haláltól, makacsul ragad meg minden kézzelfogható örömet s főként si-kert. Így nemcsak Cosimánál, nála is hiábavaló minden szó, mert a boldogság ámokfutóit esztelen hajszájukban megállítani lehetetlen. Aki nem hisz egy távoli örök boldogságban, sose értheti meg, hogy voltaképpen siker, barátság és szerelem egyformán csak kölcsönkapott ajándék, mint minden itt a földön.

A zeneteremben, a zongora mellett ültek ők ketten. Rigi és Pilátus deres csú-csait foszladozó felhők kendőzték, a tó játékos fodrai között mintha tündér-lányok kergetőztek volna. Romantikusan meseszerűnek és derűsen boldogítónak érezte ezt a természeti csodákkal megáldott tájat, mely valósággal lenyűgözte. S a zongora kottatartóján kitérve kínálkozott a Mesterdalnokok partitúrája. Em-lékszik a mozdulatra, amint keze rátévedt a billentyűkre, mint annyiszor, amikor Richard zenéjének a mámorába tévedt. Most már tudja, bűnt követett el, amikor az eltökélt szigorúság helyett engedett a kísértésnek, a wagneri zene varázsának. A zenének, amelyben mindig egygyé lettek, ők, a különfélék, és mégis hasonlók. Ezek a hangok egyszeriben felszívták minden ellenkezését, haragját és ítéletét. Felemelték és lealacsonyították, hisz ezzel a mozdulattal szinte hajlandó volt el-fogadni az önző tételt, hogy a művész felette áll más halandók törvényeinek.

Gyöngé volt. Hagyta, hogy a leigázó zene alattomos polipkarjaival körülhálóz-za, és újfent hozzá láncolja. Diadalmasan adja értésére; hogy tőle elszakadnia lehetetlen. Sem tőle, sem Cosimától. De Hanstól sem, és ez lehetetlen. Súlyos összeütközés, megoldhatatlan tétel. Ki adhat erre megoldást?

Tán a szent, akinek a nevét viseli s akit oly sokszor látott ihleteinek önkívületében? A feleletet keresi a szent hegyen, ahol tövistelen rózsák nyílnak, és a vérengző farkasok is megszelídülnek?

De lelkéből kikopott a csoda várása. Zsolozsmás áhítatát elnyomta már a zene, amely megejtette Tribschenben, és varázsával elfeledtette útja voltaképpen célját. Ám megtévesztő áltatásából feleszmélve ismét hallania kellett a Münchenből utána futó gunyoros pletykák rikoltó hangzavarát, felismernie a Cosima tiszta homloka mögött megbújt „küldetés” kétes körülményeit, Richard „kiválasztottak” számára fenntartott mérhetetlen önzését, s főként az ártatlanul megalázott Hans keresztre feszítettségének fájdalmas sebeit.

S mégis... Egyformán szerette őket?... Eddig mindig így képzelte, de most már tudja, hogy Hansot mérhetetlenül szánja, ám ő is az érdemtelenül erősebbeket szereti jobban. Tribschen elébe tartotta a kegyetlen tükröt, és hiába szeretné másként; túl erős szálak fűzik ahhoz az önző emberhez és a hűtlen asszonyhoz.

Gondolatai annyira lebéklyózták, hogy a külvilág teljesen elsüllyedt körülötte, s amikor vállán érezte Solfanelli atya kezét, érintése mintha mély álmából ébresztette volna.

– Ez már a kolostor – hallotta valahonnan messziről, szinte még félálomban. A magas fal kapuja kitérült előtte, és ő méltatlanságának teljes tudatában, lehajtott fejjel lépett a kertbe, mert ily mértékben tán sose érezte még földi érzések elvághatatlanul szívós kötését, mint most, amikor nem is saját bűnei terhe húzza le, hanem azoknak gyarlósága, akik kitéphetetlen gyökereket eresztettek a szívébe.

Pedig az egész életében olyannyira vágyott békesség hullámozott körötte a nagycsöndű, szinte mennyei kertben. A Poverello üttökopott csuhájú kis szárnyasai, mintha emlékeztek volna egykori látogatására, a viszontlátás örömeivel röpdösték körül, gyengéden köszöntve az elfáradt vándort.

Az üdvözlésére nyájasan elébe siető szerzetes, Padre Domenico szelíden tárta feléje két karját; öröme nem a híres embernek szólt, hanem a testvérnek, aki egy vele a szeretetben. Ferencet megérintette a tekintetéből sugárzó derű, mely nem ismer karmoló, gyilkos összeütközéseket. S most, a kolostorkert imádságos csöndjében váratlanul foszlott semmivé a Tribschenben már megalkuvását sürgető követelőzés. Szíve ismét csordultig telt az ifjúkori vággyal, amelynek teljesülése – sok hónapig – oly boldoggá tette napjait, a Monte Mario kolostorának szűk és mégis oly tágasnak érzett cellájában. Fehérre meszelt falán a fekete kereszt, és alatta a harmónium, az ő imazsámolya. Az áhítatos csend, melyben megértette a Poverello prédikációját a madarakhoz, lebegését a vízen, s megajándékozta a nyelvvel, melyen ő is szólni tudott a Végtelenhez. Egyszeriben felmérte minden hegy magasságát, melyen hitbéli békesség háza épült, és háta mögött hagyta a feneketlen mélységet. Felszabadult boldogsággal lélegzett fel; íme, sikerült újból felérkeznie, itt áll ismét – ígéretéhez híven – a várhegy kolostorának kertjében.

Fehérre gyalult asztalhoz ültették. A többi barát arcán is Padre Dominicho derűs mosolya fénylett, mintha durva csuhájuk alatt mindnyájan az örök gyermekiség boldogságának titkát rejtegették volna. Természetes egyszerűséggel szeltek a kenyérből, kínálták agyagkorsóba töltött friss forrásvízzel, ízletes, de szerény étkekkel. Mindezt magától értetődő, osztozni kívánó vendégszeretettel. Mert lankadt és szomjas volt, hosszan húzott a hűsen gyöngyöző vízből; egyszeriben felüdült és megerősödött tőle.

A kenyérük különösen ízlett. Megdicsérte.

– Búzáját a szeretet érlelte, sőt őrlötte, – mosolygott Padre Domenicho, – az Istenben hívóktól kaptuk, mint mindent, ami túl sok is számunkra, mert kevés-
sel is beérjük.

Ferencnek kétségei támadtak.

– S ha a szeretet egyszer már nem érlelné búzát, és nem őrlené már lisztté?
Ha mégis kenyér nélkül maradnának?

Padre Domenicho megingatta a fejét s vele együtt mindenik szerzetestársa.

– Az lehetetlen. Amíg mi igaz hitünket adjuk nekik, ők sem hagynak minket
kenyér nélkül.

Ferenc önkéntelenül is megirigyelte a mértékletesség kerek asztalának lovag-
jait, rendíthetetlen hitükért és önfeledt, szinte boldog szerénységükért. Itt érezte
át teljességében, mily sok hiábavalóság áll ott lenn – a hegyen innen – az em-
berek boldogságának az útjában.

Étkezés után Padre Domenicho kívánta elvezetni San Francesco templomába,
de kíséretét köszönettel visszautasította. Tán az üdítő forrásvíztől éledt újjá egy-
kori elragadtatott benyomásainak emlékezete; egymagában kívánta újólag felfe-
dezni mindazt, ami akkor a hatalmába ejtette. Padre Domenicho megértette,
hogy bárkinek a jelenléte megzavarhatná azt a találkozást, melyről tudta, hogy
bekövetkezik.

Saruinak kopogását egy darabig visszaverték még a csúcsíves boltozatok, de
végül is ráterült Ferencre a magány léleknyitó csendje. Mintha áldozati füst ter-
jengett volna a templom misztikus homályában, csak az ablakok ólomkeretbe
ölelt zöldjeinek, kékeinek, liláinak és pirosainak szivárványa játszadozott egy
darabig, majd hirtelen lángcsóvás fényesség gyulladt ki, mintha lelkébe tűző fen-
séges tekintet kényszerítette volna térdre. A rátört mélységes áhitattól kitért
két karját, önkéntelenül is kifelé fordított tenyérrel, miként a szeráfi szent is
imádta – tán ugyanezen a helyen – az Istent. Megvilágította előtte esendőségét,
ennyire élesen tán még sohasem ismerte fel gyöngeségeit, a tökéletlenségét.

Eszméletlenségig önfeledt zokogás rázta meg a testét, és szinte valóságnak
érezte a hozzá lehajló, annyira vágyott látomást: a Poverello fényben tündöklő
szelíd vonásait, amilyen szépnek sohasem látott még emberfiát. A lelke mélyébe
ható sugárzásban most oly őszintén bánta és utálta meg életében elkövetett bű-
neit, amilyen töredelmes bánatot legőszintébb gyónásában sem érzett.

S mintha most az áttetsző kéz az egyszerű oltár fölötti boltívek freskóira irá-
nyította tekintetét, ahol négy angyal úzi messze a szent közeléből a ragadozó
madár lábú Erotikát, Szemérmelenséget, Tisztátalanságot és Erőszakot. Majd
tovább mutatott az Alázat és Bölcsesség kísérete Engedelmesség megtestesülé-
sére; itt kissé elidőzött, azután a kereszthajó falának nagy szentjei közül megál-
lapodott egy szelíd tekintetű női arcon: Magyarországi Szent Erzsébet. Ferenc
érezte: nem véletlen a választása, biztató ajándék ez Tőle, tulajdonképpen ha-
zája idegenbe szakadt, legendás hírű szentje tiszteletére alkotott oratóriumáért.
S most, e szelíd arc előtt, kezeibe temetett arccal élte át újból a – nem sokkal a
harmadik rend felvétele előtt – Budapesten érzett meghiúsultságát, amikor az új
Vigadó ünnepi estjén honfitársainak vezényelhette el a hangokba öltözött cso-
dát, a szegényeknek titkon alamizsnát osztani kívánó szeretet rózsákká változá-
sát. S itt zongorázhatta el nekik az áttetsző kéz tulajdonosának, Szent Ferencnek
a legendáját is. S jó tudnia, hamarosan várják a wartburgiak is, hogy nyolcszáz
éves ünnepségükön, a történelmi színhelyen is megszólaljon az áldozatos szent
asszony poétikus legendája.

Alázat és büszkeség keveredett benne: íme, a himnuszok legszebbjének tiszta-
lelkű költője is méltónak itéli az ő ihlet szülte alkotását. Azonban – most világo-
san érzi – meg többel tartozik neki! Áldozattal, mely súlyos és önkéntes.

– Vezess feljebb! – kérte őszinte nagy alázattal. – Vezess, hogy elérjem a további lépcsőfokokat, melyek feljebb vezetnek a Te szent hegyednél is túlra!

Egész testét előntötte a verejték. Mert az igaz bűnbánat és a szelíd arc glóriás fénye sem tudta tudatából teljesen kimosni azokat, akiket gyarlóságuk ellenére is oly makacsul szeretett: a lányát, aki rá hasonlított, Richardot, szellemének egykori társát és Hansot, akinek szeme oly megtört, mint a keresztre feszített haldoklóké. A mindent átvilágító fényben hiábavaló is lett volna a látó szemek előtt letagadnia, hogy a kegyetlen erősebbeket szereti szenvedélyesen, a meggyötört Hansot csak kimondhatatlanul szánja, és *éppen ezért* – most már tudja – *Hans mellett van a helye*. Isten dicsőségére meg kell fosztania magát a sejtjeibe makacsul befészkelte vonzalomtól, kiszakítania onnan a két embert, akiket oly végzetesen szeret, és a védtelen mellé kell állnia, akinek jóformán semmije sem maradt.

A láthatatlan démon még tiltakozva vájt éles karmaival a lelkébe, de Ferenc a Poverello tündökletes közelségében már állta a harcot, mert az egyre izzóbb fényben az elhatározása is egyre erősebb izmosodott.

– Hansot választom! – győzelmi fanfárként harsant fel lelkében a fogadkozás. És önlegyőzésének felismerése most már megnyugtatta, könnyűvé vált benne minden.

Imádkozni kívánt: az *ő nyelvén* szólni az Istenhez. Mintha a fénylőn szépséges szellemalak vezette volna, maga sem tudta, hogy áhítatának önkívületében miként is jutott el az orgonához. Végtelenre hangolt alázattal ült elébe, ujjai végigszántottak a megsárgult billentyűkön, és mintha most már *valóban* a szeráfi szent nyomában szállt volna egyre magasabbra, fel, a San Francesco hegyének tündöklő oromzatán is túlra. Minden rögtön és kötömböt messzehagyva, valahová, ahol a lélek végre lehántja és elhullatja makacs egyéni énjét, hogy belé olvadjon az áldozni tudó emberfölötti közösségbe.

LUKIN LÁSZLÓ

„Boldog férfiú . . .”

aki el nem szédül a tündérvilág tüzes-telijétül!” – énekeltük lelkes zeneakadémistaként Bárdos Lajos dallamait Sík Sándor rádióhangjátékának kísérőzenéjében – Bárdos keze alatt. „Alexius”, azaz Szent Elek volt a boldog férfiú, aki a legenda szerint fényes menyegzőjének napján hátat fordít az udvari pompának és belső sugallatnak engedelmességgel zarándokútra indul, hogy remeteként vezekljen maga és mások bűneiért. Sík Sándor éneklésre termett sorai Bárdos zenéjében magukra öltötték a gregorián ének ihletésének, az európai többszólamúság kezdetének, a kanyargós kisázsiai dallamok különös szépségének porfelhőn át csillámló látomásait: a legenda valósággá nőtt bennünk.

A „boldog férfiú” vonásai a zene varázslatában a zeneszerző és karnagy arcára, kezére szálltak, s ott élnek ma is, idestova négy évtized távlatában. De mi ez a tanítványi negyven esztendő a másik negyvenöthöz képest, amely még a múlt század utolsó évében kezdődött, hogy nyolcvanötté kerekedve boldogságát ránk sugározza? „Sub specie aeternitatis” – bizonyára nem sok, de arra már eleendő, hogy a magyar musica sacra csarnokait és kis zugait bevilágítsa. Mert Bárdos Lajos éveinek javát ott élte meg: az udvari pompa zajos tapsait nem ismerő kórusok magasában, ahova műszerrel mérhetetlen módon mégis visszajut a lelkek visszhangja a Mátyás-templom boltívei alól éppúgy, mint a falusi szentélyek fehérre meszelt öbléből.

1899 októberének első napjaiban – Bárdos születésével egyidőben – Pécssett tartották a magyarországi Cecilia-egyesület közgyűlését.

„... üdvözlé a szónok mint Ceciliánus a Ceciliánusokat, mint bátor férfiakat, mert Ceciliánusnak lenni, ahhoz elszántság szükséges, az annyit jelent, mint szembeszállni a profán zenével, szembeszállni – ami legjobban fáj – az intéző körök merev visszautasításával. Sok türelemre és kitartásra van szüksége az egyletnek, hogy célját elérhesse, mely ha egy-két év alatt nem is, idővel meg fog valósulni. Szent kitartással működjék az egylet szent Cecilia zászlója alatt! Működése eddig sem volt meddő, bár gyermekéveit éli még e testület, s bízunk benne a szónok, hogy szent Cecilia közbenjárására, ha egyhamar el nem is éri, de legálább megközelíti a kitűzött célt.” (Religio, 1899. október 7.)

Ennek a csillagzatnak jegyében születni jó dolog, de hány és hány kitérője akad még az életútnak, míg egyenesbe jut! A döntő felismeréseket bizonyára a Műegyetem után a Zeneakadémia feltáruló kapui tartogatják, a zene „szent könyvei”, amelyeket Kodály Zoltán lapoz fel a szomjas hallgatók előtt, hogy a művészet legtisztább forrásaiból csörgedező vizekkel oltsa szomjukat. Bárdos egyike a tizenhárom fiatal zeneszerzőnek, akiket mesterük megvéd a sajtó aljas támadásával szemben:

„Nehemiás könyvében olvassuk, hogy mikor a babiloni fogságból visszatért zsidók újra fel akarták építeni Jeruzsálem romokban heverő falait, a körül lakó ellenségek folyton háborgatták őket. Végre csak úgy értek célt, hogy »kiki az ő egyik kezével munkálkodik vala, a másikkal a fegyvert tartja vala«. Hosszú névsor örökíti meg azok nevét, akik részt vettek az építésében.

A magyar zene újjáépítői is csak félkézzel dolgozhatnak. Fél kezükkel állandó védekező harcot kell viselniök. De épül a fal. Az építők névsorába, hiszem, belekerül néhány név a tizenháromból. Legelőbb talán éppen a most kivégzetteké.” (Kodály: Tizenhárom fiatal zeneszerző, 1925.)

A másik térítő erő: találkozás Harmat Artúrral, a felvidéki tanítóból lett zeneakadémiai professzorral, aki Liszt Ferenc, a német ceciliánusok, Kersch Ferenc üzenetét hozza, a gregorián és a feledésbe merült magyar egyházi népénekkincs feltárásának erős akaratóval. Épül a fal . . .

Bárdos kikerülve a Zeneakadémia falai közül, az iskola és a templom falai között hamarosan megtalálja tennivalóinak légiónyi sokaságát.

A városmajori kistemplom kórusán kötögető lányok, asszonyok, fázós férfiak hamarosan mintaszerű éneklő közösséggé formálódnak keze alatt. Alig egy évtized múltán a kor legjelesebb zenekritikusa már így írt róluk:

„A kis városmajori templom nagyobb szerepet játszik egyházzenei kultúránknban, mint akárhány fényes bazilika-katedrális. Itt alakította meg a magyar egyházi muzsika kiváló reformátora, Bárdos Lajos, kis templomi énekkarát, a Budai Szent Cecilia Kórust, és így tulajdonképpen innen indult útjára az a nagyjelentőségű egyházzenei mozgalom, mely Bárdos nagy mesterének, Kodálynak nyomán,

a magyar népi zene és a nagy klasszikus »a cappella« stílus jegyében hamarosan az egész országot meghódította.

Ma már a főváros és vidék egyaránt tudja, hogy mit köszönhet a magyar zeneélet annak a bámulatosan sokoldalú és mélyreható munkásságnak, melyet Bárdos Lajos mint zeneszerző, karmester, pedagógus, szerkesztő (ő alapította meg kitűnő munkatársával, Kertész Gyulával együtt a »Magyar Kórus« folyóiratot), író, konferanszié, szervező végez, mindegyik munkakörében rendkívüli tehetséggel és képzettséggel és ennek megfelelően rendkívüli eredménnyel. Ez az aránylag fiatal muzsikusi valóban követendő példát mutat, hogy milyennek kell lennie annak az igazi »reformnemzedéknek«, mely a nagy gondolatok, magas eszmék szolgálatában, a legnemesebb szellemiség hatalmával erősíti meg a nemzetet. Bárdos Lajos működése különösen vidéki zeneéletünk fellendülése terén érezteti hatását. Legszebb példája volt ennek legutóbb az a nagy sikerű Bárdos-hangverseny Debrecenben, melynek keretében a legkitűnőbb debreceni kórusok a szerző vezetésével adták elő Bárdos szerzeményeit, ezzel is igazolva, hogy városuk immár feltartóztathatatlanul, mérföldes csizmákkal halad előre az európai nivójú magyar zenekultúra útján.

Bárdos munkaköre ma már kiterjeszkedik az egész országra. Ez a kiváló zenész azonban mégis hű maradt a Cecilia-kórushoz, tehát ahhoz a lelkes, kitűnő kis kamaraegyütteshez, mellyel először szállt síkra zenei ideáljaiért. A városmajori templom így megmaradt egyházi zenekultúránk legbensőségesebb, legmengetőbb fészke. És ebben nagy a része Kriegs-Au Emil plébánosnak, aki szóval-tettel egyaránt lelkesen támogatja templomának énekeseit. A Cecilia-kórus „egyházi énekórák” címen délutáni hangversenyeket rendez, melyeknek közönsége számban és minőségben legkevésbé sem marad el a vigadóbeli nagy hangversenyek galápublicuma mögött. Ez az érdeklődés érthető: fővárosunkban ezeken a hangversenyeken hallhatjuk a legtökéletesebb »a cappella« muzsikát.

A Cecilia-kórus 1935 virágvasárnap hangversenyén új Bárdos-szerzeménnyel ismerkedhettünk meg: egy vegyeskari misével, melyet ugyan a szerző kilenc évvel ezelőtt komponált, mely azonban a »nonum prematur« elvéhez híven csak most jelent meg a zenei piacon. A kompozíción kétségkívül érezzük Kodály hatását, de – és ezt különösen hangsúlyozzuk – ez a hatás nem bújtatja el kényelmesen a szerző egyéniségét az átvett diadalmas eredmények mögé, hanem ellenkezőleg, fokozottabb erő kifejtésre ösztönzi azt. Bárdos nem tartozik azoknak sorába, akik boldogan falatozzák a gesztenyét, melyet számukra Kodály kikapart. Ő nemcsak a kész eredményeket vette át, hanem azt a nagy és súlyos feladatot is, mely elé Kodály a magyar zenészt állította.

Ennek a bonyolult, sokrétű feladatnak egyik alapvető mozzanata: kifejteni a magyar lélekből azt, ami csak az övé, ami benne sajátos, őseredeti, de ugyanakkor ezzel a lényegében megragadott magyarsággal szervesen bekapcsolódni a legnagyobb emberi kultúrákba. Csak annak a hangszernek van helye a népek, korok nagy zenekarában, melynek megvan a saját, eredeti hangja. De ennek a hangnak meg kell találni titkos, mély összhangját a többi hangszerekkel. Önmagunkba nézni és egyúttal csatlakozni időközönként, korokon-nemzeteken túl a legteljesebb klasszikus kultúrához: olyan művészi eszmény, melynek hatalmát felesleges magyaráznunk annak, aki ismeri például Goethének ez irányú törekvését.

Ennek a törekvésnek komoly és bátor megértéséről beszél Bárdos új misekompozíciója ugyanebben az évben. A legnagyobb egyházzenei kultúrák szelmeit idézi itt maga köré a szerző, hogy saját magyar hangját, mint egy nagy emberi szimfóniát csendítse meg. Gregorián dallamkultúra, reneszánsz polifónia, óklasszikus formaművészet és romantikus kifejezésbeli bensőség ölelkezik itt

egymással a népdal szellemében megújítható magyar zene jegyében. Mindezt egy nevezőre hozni: olyan feladat, mely alaposan próbára teszi még Bárdosnak erőteljes stílussteremtő fantáziáját is. De már az is nagy szó, ha a megoldás egy részletében valóban sikerül. Különösen, ha olyan egyéni költőiségnek, olyan mély benső inspirációnak jegyében sikerül, ahogyan azt a Bárdos-mise Benedictus-tételében tapasztaltuk. Ez a Benedictus a modern miseirodalomnak kétségkívül legkimagaslóbb alkotása. És nem sokkal marad mögötte a Kyrie és az Agnus-tétel sem. Akinek sikerül ilyen mélyen és egyénien megragadnia az új magyar zenének egyik legalapvetőbb problémáját: attól sokat, nagyon sokat várhatunk. – Hogy Bárdos mint karmester a klasszikus kórus-komponistáknak leg-hívatottabb magyar interpretátora: azt a vasárnapi hangverseny nagyszerű Josquin-, Palestrina- és Lassus-számai után szinte felesleges külön hangsúlyoznunk.” (Tóth Aladár: A Cecilia-kórus hangversenye Bárdos Lajos vezényletével, 1935. április 16.)

Négy esztendő múltán a Cecilia-kórus (magyar egyházi kórusok életében ritka) nyugat-európai körútra indul. A II. világháru kitörésének évében, 1939 tavaszán Frankfurt am Main, Oberwesel, Brüsszel, Mechelen, Köln, Lorch és Fulda temp-lomai és hangversenytermei fogadják magukba az együttes csiszolt hangzását.

„A magyar nemzet, mint időszerű zenei törekvéseinek egyik legkitűnőbb képviselőjét és hirdetőjét, büszkén küldheti ki a világba az ő budapesti Cecilia-kórusát... Éneke és működése az emberi szívben örömet és áhítatot tud kelteni.” (Kölnische Volkszeitung 5. 5. 1939.)

Műsorukon szerepeltek: Ádám Jenő, Bartók Béla, Bárdos Lajos, Deák-Bárdos György, Halmos László, Harmat Artúr, Kerényi György, Kertész Gyula, Kodály Zoltán, Lajtha László, Liszt Ferenc, Nádasdy Kálmán, Péter József, Szögi Endre és Veress Sándor művei, valamint magyar népelemek és magyar népdalok.

„... a viharosan ünneplő közönség nem akarta a termet elhagyni, míg a karnagy és az énekesek mind vissza nem jöttek, hogy egy ragyogó zárószámot adjanak: Liszt Magyar ünnepi dalát...” (De Standard, Bruxelles, 1 Mai 1939.)

Bárdos ekkor már átvette volt Harmat Artúr kezéből a Zenekadémia egyházzenei tanszakának vezetését. Az 1926-ban megalakult tanszak 1936-ban (a Liszt-évben) gazdag termés betakarításáról adhatott számot, 1946-ban, a világháború után még tudott karnagy-generációkat nevelni, de 1949-ben elnémult, megszűntették. A százéves Zenekadémia évkönyve már nem is tudott létezéséről 1975-ben...

Bárdos azonban fáradhatatlanul dolgozott a magyar egyházzene megszerzett jóhírének fenntartásán. Nem hírért, névért, hanem azért, amire mindez való: a lelkek épüléséért. Mint az Országos Magyar Cecilia Egyesület társelnöke, máig szakadatlan kapcsolatban áll mindenkivel, aki ebben a munkában a legcsekélyebbet is segíteni kíván. Most éppen a Harmat-Sík: „Szent Vagy, Uram!” (1931) népénektár korszerűsítése a feladat. Annak idején, 1938-ban a gyűjtemény kiállta az idő próbáját, első nagy, nemzetközi vizsgáján kitűnően szerepelt: az Eucharisztikus Világkongresszus sok ezres éneklő serege a Hősök terén mindennél ékebben bizonyította, hogy széthűző nemzet fiai is tudnak egységesen énekelni. Bárdos keze alatt megzöldültek a klasszikus polifónia nagy alkotásai is: az énekesek Európa-hoz tartozónak érezhették magukat.

A Zenekadémia nagytermének magasából megzendülő „Glória szálljon a mennybe fel...” Bárdos-vezényelte négy égtáj-kanonja 1934 óta vezeti magassabb régiókba az Éneklő Ifjúság dalos seregeit, szinte napjainkig töretlen lendülettel. A Kertész Gyula, Kerényi György, Koudela Géza, Rajeczky Benjámín közreműködésével szerkesztett-megírt énekeskönyvek (Harmonia Sacra, Magyar Cantuale, stb), a magyar egyházi zene színes kaleidoszkópjai, bennük Európa

tükröződik. Ha a szükség úgy hozza, Bárdos még műfordítóként is dolgozik bennük, máig élő szövegeket alkotva (Tengernek fényes csillaga = Ave vera virginitas; Ó, üdvösséges áldozat = O salutaris hostia).

A Cecilia-kórus után a legmagasabb órhely szólítja: a virágkorában élő-alkotó-dirigáló Bárdos a budavári Mátyás-templom karnagy-i tisztjét látja el már az ostromlott, majd az újjáéledő fővárosban. Három irányú tevékenység ez: liturgikus zenei áldozatok a magasabbrendű egyházi zenét szomjazók számára, akik vasárnaponként zarándokútra indulnak a még néma Vár felé, hogy a megszentelt kövek között Palestrina, Liszt és Kodály szavát hallgassák. Itt tanulhatta meg a zeneakadémista is az élő liturgia iratlan-írott törvényeit, a kánonikus zenélés mellett az improvizáció mindig jelenvaló szükségyszerűségét.

A másik tevékenység: egyházzenei koncertek a főváros és a vidék centrumaiban, ahol már van hagyománya a művészi musica sacra-nak, de jólesik olykor mintát hallani a legmagasabb színvonalú muzsikálásból. Már a Mátyás-templomi misék is koncert-rangúak Bárdos keze alatt: Farkas Ilonka tündökletes szopránja, Lengyel Erzsébet bársonyos altja, Somogyvári Lajos muzikális tenorja és Horváth László meleg basszusa szárnyal a kórus és a zenekar fölött, miközben az orgonát a misék végén pompásan improvizáló Várhelyi Antal szólaltatja meg.

A harmadik fajta munka valóságos pasztoráció: vasárnap délutánonkint (oda-hagyva az ünnepi ebéd utáni pihenés lehetőségét) a délelőtt már egyszer helytállt Budavári Kórus a főváros peremkerületein kis plébániák alig-fűtött helyiségeiben gyülekszik, hogy egyházzenei áhítat keretében „à cappella” műsorban mutassa fel a templom szentélyében, lépcsőkön állva a kórusművészet nagy korszakainak remekait Bárdos vezényletével. A rendszeren 17 számból álló műsorban (ez a karnagy kedvenc numerosa) a műsorszerkesztés klasszikus dramaturgiáját tanulhattuk meg: hogyan lehet hét évszázad jellemző műveit egy órába sűríteni a gregorián énektől napjainkig. Ha orgona-előjátéktól kapjuk a kezdőhangot, a kis preludiumban már ott sűrűsödnek a kor és a stílus legjellemzőbb harmóniai, finom variálással ígértetik a mű kezdőmotívuma, anélkül, hogy ártana az első ütemek varázsának. Zeneszerző, karnagy és pedagógus tapintata valahány kis bevezető zene. Ha pedig a hallgatóság előtt rejtve, az énekkar belső ügyeként hangvillával adhatok hangot: vállamon a száz ember sikeres produkciójáért érzett felelősség. Ezek a testreszabott, névreszló apró feladatok Bárdos pedagógiájának tudatos villanásai, amelyeknek fénye évek, évtizedek múltán is bevilágítja mindennapjainkat, az Élet-be kikerült karnagyét, tanítóemberét.

A múltó évtizedek lankadatlan zeneszerzői tevékenységben telnek. A Bárdos-misék száma immár háromra növekszik, motetták, népének feldolgozások, kánonok sokasága hozza az éneklés örömét a legkisebb kezdő énekkarok számára is országszerte. Latin nyelvű alkotásait külföldi kiadók is szívesen látják, a 85. születésnapjára megjelent lemezen (Ifjú Zenebarátok Kórusa, vezényel Ugrin Gábor) pedig már fél oldal musica sacra ad találkozt a népdalfeldolgozások, verses megzenésítések világi örömének.

A háborús sebeiből gyógyuló ország örömmel vehette tudomásul, hogy köztünk van, él és alkot. Nehéz lenne felsorolni, hogy mi mindennel segített bennünket talpraállni. A tanítványok népes serege, a műveit dalolók sokasága, a külföldi versenyekről diadallal hazatérők dicsősége egy kicsit az ő munkájának eredménye is. Ha többet tudunk Palestrináról, Lisztről vagy Bartókról: abban neki is része van. Ha merészebben szegődünk a zene titkainak nyomába: ő is tehet róla. Boldog férfiú.

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Bárdos Lajossal

Kérjük, tegyen tanúságot mielőttünk most, hiszen egy családban vagyunk, egy családot képezünk, és a Szentlélek Úristen nyelveken szólaltatja meg az embereket. Szóljon ő is a maga nyelvén és a mi nyelvünkön, és adjon számot egynéhány kérdésről.

Kedves jó Tanár Úr, kedves Lajos Bácsi! hetvenhét esztendő – hála Istennek – fiatalosan érted meg. Ez alatt a hetvenhét év alatt sok minden történt. Töretlen volt azonban a hited. Úsztál dicsőségben, kaptál kitüntetések, hívtak erre, hívtak arra, egyben megmaradtál: a katolikus keresztény hitben. Ma, amikor a hit válságáról beszélünk, hetvenhét év után szabad megkérdezni: érdemes volt-e kitartani az Úr Isten mellett, és érdemes-e rendületlenül kapaszkodni az ő szent Kezébe?

– Minél inkább telnek, múlnak az évek, és minél viharosabb éveken mentünk keresztül az utóbbi évtizedekben, annál inkább látom, hogy csak így volt érdemes. Mivel van ma tele a világ? Te fúrsz engemet, én fúrlak tégedet! – mind a ketten ráfizetünk. Te bántasz engemet, én vissza-bántalak, megbosszullak tégedet. Mind a ketten rosszul járunk. Pedig milyen egyszerű a megoldás! Egyetlen egy szó: a szeretet.

Segíts te nekem, én is segítek neked – mind a ketten jól járunk. És csak az a csodálni való, hogy hány ember van, aki ezt az egyszerű törvényt nem tudja! Mindenfelé irigykedések, egymás elleni áskálódások, amiben mindenki csak rosszul jár, holott nagyon könnyű, nagyon egyszerűen megtanulható az a törvény, amit az Úr Jézus elénk szabott egyetlen egy szóban, a szeretetben. És nem kerül semmibe! Csak haszna van! Szeretetet igyekszünk árasztani magunk körül, akkor szeretetet kapunk vissza, és ez jó dolog, és akkor valamennyien együtt emelkedünk az Úr Isten felé. Nem okos ember, aki más utat választ!

A szeretetről szóltál, Lajos bácsink, most a családnak, a szeretet ősi fészkének, ősi forrásának válságáról is beszélnek, és beszélnek a jövődő nemzedék válságáról. Családot alapítottál, és emlékezetem szerint tizenhárom gyermek édesapja lehettél. Hősi vállalkozás volt áldott emlékü feleségeddel együtt. Érdemes volt?

– Éppen ötven éve volt az esküvőnk, de akkor még nem volt kitalálva olyan szó, mint „családtervezés”, meg mindenféle ilyen gyógyszer. Egyszerűen tudtuk azt, hogy egy ajándékot visszautasítani sértő az ajándékozóra nézve. Márpedig, hogyha az Úr Isten életet küld nekünk ajándékba, akkor azt nem visszautasítani kell, hanem örömmel elfogadni. És csodálatos történetet tudnék megírni – ha egyszer időm lenne rá –, minden egyes gyerek, mind a tizenhárom születés utólag valami nagyon kedvező életfordulatot hozott.

Szerény, lehetetlen albérteti szobában kezdtük házasesetünket. Jelentkezett, úton volt az első kisbaba. Az akkori lehetetlen lakásviszonyok között megkaptuk az első önálló lakást, a kisbaba már ott született meg. A második gyermek születésének hírével együtt jött az üzenet, hogy kineveztek a Főiskolára tanárnak, és így tovább... Minden egyes gyerek előbbre vitt az életúton, anélkül, hogy előre számolgattunk volna, tervezgettünk volna, csak elfogadtuk.

Az bizonyos, hogy a gyermekneveléssel gond, baj, éjszakázás is jár, de tiszta számítás alapján mondhatom: mindig több az öröm, mint amennyi a gond volt. És az Úr Isten csodálatos ajándéka: az emlékezőtehetségünk elfelejti a rosszat, mint egy fárasztó kirándulás fáradalmait, és csak a szépre emlékszik vissza. A gyermekek nevelésével járó bajokat, gondokat rég elfelejtettük, örömünk van az utódokban, és örömünk van abban, hogy a gyermekek mind nagyon szeretik, segítik egymást, és a tegnap született harmincnyolcadik unokával együtt most már az unokáknak a népes raja is benne van ebben a nagy öröm-családban, örömkertben, úgyhogy csak azt kell mondani: érdemes volt ezt az utat követni, és nem visszautasítani az Úr Isten ajándékát, amivel megsértettük volna Őt.

Isten fizeŝse meg szavaidat, Lajos bácsi! Emlékszem rá, hogy Kalocsán voltál lent a száztagú énekkaroddal, a székesegyházban koncertet adtatok, és utána, amikor ebédeltünk, jött meg a távirat a tizenharmadik Bárdos születéséről. Még most is látom azt az örömteli villanást a szemedben, amivel a táviratot, az örömhírt bejelentetted. Áldjon meg a jó Isten érte.

Muzsikás-emberségben töltötted életedet. Kinőtted magad országos, sőt világ-nagysággá ebben a dologban, és most is fáradhatatlanul, nyughatatlanul munkálsz a templomi zenét is meg az egyéb magyar népzeneét is. Érdemes muzsikáló embernek lenni?

– Sokszor elgondolkodom: hogyha például valaki egy könyvből, egy imádságos vagy énekeskönyvből csak úgy csöndben magának olvasná: „A keresztfához megyek, mert máshol nem lehetek . . .” már ez is szép, ez is lélekemelő dolog. Még több, hogyha hangosan, közösen mondanánk együttesen. De micsoda varázslatos többlet az, amikor énekszóban mondjuk, és zeng a templom: „ott talállak, ó, Szűzanya . . .”, akkor belesajog a szívünk, amit a néma olvasás vagy a pusztaszóban mondás soha el nem érhetne. Zenetudománnyal is foglalkozunk, kutatjuk a zene titkait, de ennek nincs megfejtése: miért emel föl az énekelt szó sokkal magasabbra, mint a pusztán mondott szó. Persze hogy öröm volt – ha már az Úr Isten ezt a készséget, ezt az életvonalat jelölte ki számomra – látni, hogy az énekekben boldogabbak, gazdagabbak lesznek az emberek. Az éneklő sereg, az valahogy jobban megtölti, szinte megemeli a templom hajóját fölfelé. Vagy egy szűkebb körben, egy énekkarban tökéletes jó családi szellem alakul ki, egyformák vagyunk mind az énekekben, igazi testvériség uralkodik, és merem állítani – amit nem egy híres, nagy emberről is olvashattunk –, hogy az énekhang mozdított meg benne valamit, és idegen útról az Isten hit útjára terelte az illetőket. Énekes tapasztalataimban is – nem rögtön lemérhetően –, de akárhányszor kiderül, évek múlva mondja valaki: „Jaj, tanár úr, milyen jó volt, hogy akkor énekelünk ott abban a kis templomban, akkor, onnantól kezdve más embernek éreztem magamat.” Csodálatos, megfoghatatlan, Úr Isten, Szentlélek adománya az ének! Szeressük, énekeljünk buzgón, ahogy végtelenül jólesett hallani a híveknék közös énekét és az énekkarnak művészi, tökéletes szép karénekét. Kinek mi adatott. Aki lent a padban énekel, szeressen énekelni, akinek módja van, lépjen be az énekkarba, és ott tökéletesítse énektudását! Mert hiszen van-e szebb hivatás, mint hogy azt a készséget, amit főntről, az Úr Istentől kaptunk, az énekes-készséget, azt elsősorban az Ő dicséretére adjuk vissza.

Isten fizesse meg szavaidat, Lajos bácsi, kedves Tanár úr, szeretett keresztény testvérünk!

(Jánoshalma, 1976)

Belon Gellért

Az ifjúság éve

Az ENSZ az 1985-ös esztendőt az ifjúság nemzetközi évének nyilvánította. A határozathoz a közgyűlésen a Szentszék küldöttsége nevében Janet Richardson nővér szövelt hozzá 1984. október 19-én. II. János Pál pápát idézte, aki ismételten a társadalom reményének nevezte az ifjúságot, s utalt a CELAM pueblai határozatára, amely elsősorban a szegények és az ifjúság szolgálatát tűzte ki célul. Felidézte azt is, hogy 1984 tavaszán 40 nemzetből 300 ezer fiatal gyűlt össze Rómában a pápa meghívására a szentév lezárása alkalmából.

Ezután felsorolta azokat a problémákat, amelyekkel a mai ifjúságnak szembe kell néznie. „A mai fiatalok átélik társadalmunk ellentéteit, az egyenlőtlenségeket, s annak a lehetőségét, hogy az egész emberiség elpusztíthatja önmagát. Jól látják, hogy a tudományos haladás nem mindig vezetett igazi emberi fejlődéshez... Sokan elveszítették bizalmukat politikai vezetőikben, mert egy nemzet vagy hatalmi tömb érdekei vezetik őket, s ezért nem tudnak olyan nemzeti és nemzetközi rendszert felépíteni, amely tiszteletben tartja az emberi jogokat, az igazságosságot és a békét... Másutt mellőzik vagy kizsákmányolják a fiatalokat, vagy korlátozzák őket kulturális vagy vallási tevékenységük gyakorlásában... Mindennek következtében a fiatalok óhatatlanul eljutnak az alapvető kérdésekhez, s vizsgálják azt is, hogy kultúránk hiteles választ ad-e rájuk: Mi valójában az élet értelme? Merre tart a világ? Mi a helyünk ezen a világon?”

A fiatalok közül sokan nagylelkűen és önzetlenül, őszintén és eszményekért lelkesedve keresik a választ ezekre a kérdésekre – gyakran sajnos hiába, mert a hiányos nevelési rendszer nem segíti elő azt, hogy a fiatal emberek teljes, autentikus személyisége kifejlődjék. „Vannak-e ma olyan életvitelű tanáraink, akikre lelkesen és bizalommal nézhetnek föl a fiatalok? Vannak-e olyan »prófétáink«, akik fölkelhetnek a fiatalok szívében a szomjúságot a jóra, s elindíthatják őket az igaznak, szépnek és jónak szenvedélyes keresésére?”

A legfőbb baj az, hogy „a társadalom elmulasztotta átadni a fiataloknak a teljes élet művészetét, amelynek az igazságban és az igazi emberi értékekben kell gyökereznie. Senki sem tesz föl több kérdést, mint a fiatalok... Ha nem teljes értékű válaszokat adnak eléjük, ez elkeseredéshez, visszahúzódáshoz s elszigetelődéshez vezet.”

A hozzászólás három lényeges területet emel ki az ifjúsággal kapcsolatban: a családot, a munkát és a kultúrát.

„A család az a legfontosabb természetes közösség, amelyben a fiatalok személyes, kulturális és vallási azonosságukat megtalálhatják... A családi élet fellazulása sok országban súlyos következményekkel jár... Öngyilkossággal felér, ha a társadalmak vezetői figyelmen kívül hagyják e tényeket, hiszen ezzel embertelen jövőre ítélik az ifjúságot. A fiatalokat a szexualitás területén felelős önfegyelmre kell nevelni; meg kell tanítani őket arra, hogy erős individualizmusukról mondjanak le a közösség értékeiért; fedezzék fel a szolidaritás és a hűség értékét, amely lényeges része az igazi szeretetnek.”

A munkalehetőségeket nemcsak a foglalkoztatottság és a termelékenység szempontjából kell megvizsgálnunk. A munkásnak – bármilyen területen dolgozunk is – munkája révén a teremtés művében kell részt vennie. A munka nemcsak

a pénzkereset miatt fontos, hanem nélkülözhetetlen az ember önmegvalósításához is. Ezért különösen fájdalmas, hogy a fiatalok közül sokan megfelelő felkészülés után sem jutnak az adottságaiknak és képzettségüknek megfelelő munkához. – Hasonló gondokkal találkozunk a kultúrában is. Csak kevés fiatalnak sikerül művészi kezdeményező erejét és tehetségét kibontakoztatnia.

A hozzászóló ezután utalt arra, hogy II. János Pál pápa január 1-ét a béke és az ifjúság együttes ünnepének szánja, majd hozzátette: „Az emberiség java az egyetlen cél, amely alkalmas arra, hogy erőink egyesítésének határtalan erejét megláttassa velünk. A történelem azt bizonyítja, hogy a miénkhez hasonló válságos időkben fölléptek olyan szellemi vezetők, akik felismerték azoknak a társadalmi viszonyoknak jelentőségét, amelyek az igazi emberi kapcsolatokat segítik elő, és a növekedéshez szükséges légkört és környezetet teremtenek. Az ő példájukon elindulva a mai nemzedék is talál majd lehetőséget arra, hogy az egész világközösség számára használható modelleket dolgozzon ki. Ezekben a modellekben a család, a munka és a kultúra megtalálja a maga szerepét annak a személynak formálásában, aki nem a társadalomtól elszakadt individuum, hanem a társadalom embere.”

A világbéke napja alkalmából kiadott üzenetében II. János Pál pápa az ifjúsághoz szólt.

„Nehéz időkben élünk, amikor a pusztító erőszak és a háború sokfelől fenyeget bennünket. Egyes népeket a totalitárius hatalom vagy eszmerendszer megakadályozza abban az alapvető jogukban, hogy maguk döntsenek jövőjük felől. Sokak elmondhatatlanul szenvednek attól, hogy a faji megkülönböztetés, a rájuk kényszerített száműzetés és a sokféle kínzás megtiporja emberi méltóságukat. Sokak az éhség és a betegség áldozatává esnek. Sokakat akadályoznak vallásos hitük gyakorlásában vagy saját kultúrájuk kifejlesztésében.

Az erőszak és az igazságtalanság mélyen benne gyökerezik minden egyes ember szívében, mindnyájunknak mindennapi gondolkodásában és magatartásában.”

A sok rossz láttán sem veszíthetjük el reményünket, mivel hatalmas energiák szabadulnak fel azoknak a szívéből, akik hisznek az igazságban és a békében. Jelenlegi válságunk elvezethet gondolkodásunk megújításához. „Nem a veszély és a zavar korát, hanem a remény óráját éljük.”

„Néhány éven belül a mai fiataljai veszik át a felelősséget a családok és a nemzetek életéért, a békéért és a közjóért. Már most is egyre többen vetik föl a kérdést szerte a világon: Mit tehetek? Mit tehetünk? Hozzá akarnak járulni a megsérült és meggyöngült társadalom gyógyításához. Új megoldásokat keresnek a régi problémákra. A testvéri szolidaritás új civilizációját akarják felépíteni. E fiataloktól ihletve szeretnék meghívni mindenkit arra, hogy vegye szemügyre napjaink valóságát.”

„Elsőként arra kérlek benneteket, mai fiatalok: ne féljete a saját ifjúságotoktól, azoktól a mély vágyaktól, amelyek a boldogságra, az igazságra és a maradandó szeretetre irányulnak benneteket. A ti kezetekbe téve a jövő, amely belenyúl a következő századba. Csak úgy fórmáljátok a történelmet, ha egészen megszabadítjátok jelenlegi útjaitól. Ehhez mélységesen kell biznotok az emberben és az emberi hivatás nagyságában – ehhez a hivatáshoz pedig tisztelni kell az igazságot, az emberi személy méltóságát és sérthetetlen jogait.”

„Ti, mai fiatalok egyre tudatosabban és érzékenyebben átérzitek felelősségeket embertársaitokért... Egyesek hajlamosak arra, hogy az embert fenyegető

súlyos veszélyek láttán elmeneküljenek a felelősségvállalástól az alkohol és a kábítószeres, a rövidlejáratú szexuális kapcsolatok, a közöny, a cinizmus, sőt az erőszak világába . . . Ne szűnjetek meg az igaz válaszokat megkeresni azokra a kérdésekre, amelyekkel szembetalálkoztok.”

„Nem kerülhetitek el azt a feladatot, hogy kialakítsátok a magatok emberessé-
ményét. Mi adja meg az emberi lény méltóságát és nagyságát? Ezt a kérdést föl
kell tennetek magatoknak, de az előttek járó nemzedéknek is, a szüleiteknek,
és mindazoknak, akik jelenleg felelősek a világ javaiért és értékeiért. Ha becsü-
letesen és nyíltan keressük a választ erre a kérdésre, akkor öregnek és fiatalnak
egyaránt újra át kell gondolnia a saját cselekedeteit és történelmét . . . Szüleitek
talán úgy érzik néha, hogy több anyagi jóval halmoztak el, mintha ez volna az
élet megoldása. Ezáltal azonban olyan világot adtak át a fiatal nemzedéknek,
amely elszegényedett a lényeges lelki értékekben, szegényebb lett a békében és
az igazságban.”

„Ez a kérdés egy másik, még alapvetőbb kérdéshez vezet el: Ki az Istenetek?
. . . Ma az ember ki van téve annak a kísértésnek, hogy embersége nevében
utasítja el Istent. Ez a visszautasítás azonban a félelem árnyékát veti az em-
berre. Ha Isten meghal az emberi személy lelkiismeretében, ott félelem születik,
s kikerülhetetlenül bekövetkezik az embernek, Isten képmásának a halála.”

„El kell döntenetek, hogy milyen értékekre akarjátok felépíteni a társadalmat.
Az általatok választott értékek fogják meghatározni, hogy a nemzetek kapcsola-
tait továbbra is tragikus feszültségek árnyékolják-e be. Milyen értékeknek köte-
lezitek el magatokat most ifjúságotokban? Beéritek-e annak a múltnak az öröksé-
gével, amelyben a gyűlölet és az erőszak elfojtja a szeretetet és a kiengesztelő-
dést?”

A pápa ezután a szeretet, az igazság és az együttes erőfeszítés értékét részle-
tezi. Választanunk kell, hogy forrásainkat a fegyverkezésre vagy a fejlődésre for-
dítjuk-e. Itt azonban nem csupán az energiák hovatfordításáról van szó. Az igazi
béke nemcsak a háború hiányát jelenti, a fegyverzet-rendszerek leszerelését. A
maga igazi és teljes értelmében a fejlődés nem szűkíthető le csupán gazdasági
tervekre vagy technikai célkitűzésekre sorozatára, bármilyen fontosak legyenek is
ezek.

A pápa ezután arra szólítja fel a világ ifjúságát, hogy vállaljanak felelős részt
„az emberi személy hatalmas szellemi kalandjában”: az emberi hivatásnak meg-
felelően építsék fel az ember egyéni és társadalmi életét. „Az élet a fölfedezés
zarándokútja: föl kell fedeznetek azt, hogy kik vagytok; azokat az értékeket,
amelyek megformálják az életeteket, azokat a nemzeteket és népeket, akikkel
egybefűz a szolidaritás.”

Befejezésül a pápa a keresztény fiatalok különös felelősségére utal, hiszen ők
tudatában vannak annak, hogy Isten gyermekei, az isteni természet részesei, s
szívüket Isten békéje tölti el.

L. L.

Szomszédos kereszténység: Ausztria

Két éve sincs, hogy a nyugat-magyarországiak kicsit belepillanthattak az osztrák katolicizmus ünnepnapjaiba. Az osztrák televízió „fő száma” 1983. szeptember elején a Katolikus Nagygyűlés és a pápa látogatása volt. A magyar tévénezőket, egy közvéleménykutatás szerint, leginkább a tömeg ragadta meg: a Heldenplatzon imádkozó 130 000 ember, a stadionban összegyűlt 80 000 fiatal, a befejező szentmise 300 000 résztvevője.

A tévé a csillogó jelent mutatta, nem a történelmi teherkéteket, nem az egyházépítés fáradságát, s nem is az ökumené gyakorlatát. És mégis... a televízió cukorhabos közvetítései beleillettek az osztrák valóságba – igaz, a teherkételek közé. Nemrégiben egy bécsi humorista „osztrák használatra” átírta a Miatyánk egy sorát. A külsőségekre, ünnepélyességre, túlzásokra célozva mondta: „mindennapi barokkunkat add meg nekünk ma!” Iróniáját az egész társadalomnak címezte. Egy, a katolikusoknak szóló csúfolódó rigmus a fényűzően hivalkodó barokk apátságokra, Melkre, St. Florianra utal: Österreich–Klosterreich, Ausztria–kolostorbirodalom. Az első teherkéte tehát a hatalmi egyház, aminek nincs meg mindig a lelki, tartalmi fedezete.

A második múltbéli teherkéte a politikai vallás. A katolicizmus a Habsburg-birodalom – alaposan világi – alapköve volt. Közelebről nézve ez az ellenreformáció idején könyvégetést, a protestánsok tízezreinek elűzését, gyermekek elvételét, bebörtönzést jelentett. Protestánsok majdnem kétszáz évig csak titokban léteztek. A „kereszt és a kard” áldatlan szövetsége időnként gyengült ugyan, de meg is újult újra, utoljára az I. világháborút követően. A Keresztény Szocialista Párt szervezői, kortesei, képviselői, majd miniszterei jelentős részben papok voltak. Seipel Ignác prelátest többször is kancellárrá választották. A párt-harcban az egyház az egyik oldalra állt. (Ehhez képest az már részletkérdés, hogy a rendi állam megteremtésével, majd az Anschluss megszavazásával éppen a rossz oldalra.)

Végül a harmadik teherkéte a bürokratizmus. II. József az egyházi életet nemcsak pusztította, hanem rendszabályozta is. Előírta az egymás mellé építendő templomot, iskolát, plébániát: Az egyházat a közigazgatás részévé tette, természetesen állami felügyelet alatt. Az mindenre kiterjedt, a személyi ügyektől a szentmisen meggyújtható gyertyák számáig! A plébániából plébánia-hivatal lett, irodával és hivatalos órákkal...

A változás lehetőségét paradox módon a náci uralom biztosította. A koncentrációs táborok első „lakói” osztrák katolikusok, papok és világiak. A korábbi barokk katolicizmus edződött, s már vértanúi is voltak. A fiatal katolikus földművest, Franz Jägerstättert azért végezték ki, mert nem volt hajlandó Hitler katonájaként fegyvert fogni. A nemzeti szocialisták az egyházi vagyont államosították, az intézmények javát lefoglalták... 1945-ben az egyház tiszta lappal kezdett.

A világháború utáni első ülésén az osztrák püspöki kar elvi állásfoglalást tesz: a jövőben minden politikai elköteleződéstől tartózkodik, s nem tér vissza az 1938 előtti gyakorlathoz. Emellett azóta kitart. Megfordítva viszont az állam elismeri az egyház szociális és kulturális tevékenységét. Az ország 6 468 óvodai osztályából 1354-et (és az összesen 39 135 óvodás 22 százalékát) a katolikus közösség látja el. A katolikus egyház 82 elemi és 245 magasabb fokú iskolát vezet – miután többi iskoláit még 1867-ben államosították. A tárgyi feltételeket mindennél az egyház biztosítja, a tanerőket 1972 óta teljes mértékben az állam fizeti.

A pártpolitikától való távolmaradásnak nem mond ellent a széles körű kulturális jelenlét. A katolikus Kleine Zeitung a harmadik legnagyobb napilap (510 000 példánnyal). A hetilapok terén főleg a regionálisak között erős a katolikus sajtó. A katolikus szellemű képeslapok és folyóiratok számát mintegy 300-ra becsülik. Nem egy közülük százezres példányszámú. A körülbelül 1600 plébániai lap összesen 2 millió példányban jelenik meg. A televízióban hetenként három vallásos műsor van. A vallási – ima, prédikáció, istentisztelet, tájékoztató stb. – rádióműsorok száma hétről hétre több tucatot tesz ki.

Ausztria lakosságának ma 5,4 százaléka protestáns. Az evangélikusok és a reformátusok unióban állnak egymással. Az ellenreformáció fanatizmusával szemben a mai osztrák katolikus egyház az ökumenikus munka terén úttörő szerepet vállal. 1966-ban Rohrachner salzburgi érsek nyilvánosan bocsánatot kért az evangélikus szuperintendenstől a protestánsok 1731. évi elűzéséért. Azóta számos közös bűnbánati és megbékélési találkozóra került sor. Az ökumenikus munkát több intézet és kolostor végzi. Az elmúlt években megerősödtek a kapcsolatok nemcsak a pravoszláv, hanem az örmény, a kopt és a szír ortodox közösségekkel is. Az osztrák egyház álláspontját az 1983. évi Katolikus Nagygyűlés határozata fejezi ki: „Mindent meg kell tenni, hogy az Ausztriában működő különböző egyházak tagjai megéleshessék a kereszténységet a keresztények között!” Ausztria a zsidó-keresztény megbékélésnek is jelentős központja. A muzulmánok száma (77 ezer) az elmúlt években növekedett meg. A velük való együttműködés még megoldatlan.

Az eddigi biztató tendenciákkal ellentétben nem ritka az olyan hír, hogy Ausztria súlyos elvallástalanodással küszködik. „Hogyan jussunk ki a krízisből?” hangzik a neves pasztorálteológus, Paul Zulehner egy könyvének a címe. Tény, a szekularizáció Ausztriában is megrázza az egyházakat. Csökken a templombajárók aránya: 1950–1980 között a katolikus népesség 39 százalékról 28 százalékkára. (Magyarországon ugyanebben az időben – különböző adatok szerint – 30–60 százalékról 7–12 százalékra). Csökken a szerzetesi és világi papi létszám, az 1950. évi összesen 5065 főről 1980-ban 4490 főre. (Magyarországon ugyanekkor, bár egy fél millióval több hívő ellátására, 5 300 főről 2 789 főre.) Az utánpótlás is csökken. 1960-ban 177, 1970-ben 96, 1980-ban 55 papot szenteltek. (Ez csak kevéssel több, mint a magyar arány: 1980-ban 40 fő.) A létszámcsökkenés Ausztriában is gond. A plébániák, lelkészségek és misézőhelyek negyedében nincs önálló lelkész. Megoldásul világi munkatársakat vonnak be. Egy 1984. évi kimutatás szerint 129 diakónus, 301 teológiát végzett lelképásztori munkatárs (köztük 218 nő), 15 végzettség nélküli plébániai munkatárs (ezen belül 11 nő), 13 plébániai titkár és 37 titkárnő működik Ausztriában. Ezekben a számokban nem szerepelnek a világi katekéták, akik a kötelező iskolai hitoktatásban egyre inkább a papok helyére lépnek.

Mindkét tény igaz. Az is, hogy az osztrák katolicizmus súlyos és részben megoldatlan problémákkal küzd, és az is, hogy fejlődik, halad előre. Fejlődéséhez tartozik, hogy a háború után – a területi plébániák mellett – francia mintára megalakultak az egyetemisták és értelmiségiek egyházközösségei. Előrehaladásának eleme a katolikus felnőttnevelési rendszer, a katolikus akadémiák hálózatának s a Katolikus Értelmiségi Szövetségnek a kiépülése. A megújulás eszközei a lelképásztori és hivatásgondozó intézetek. Az önismeretet szolgálja a Vallásstatisztikai Központ és a főleg vallásszociológiával foglalkozó Egyházi Társadalomkutatási Intézet. Eredmény is, de feladat is a kereszténység személyesebbé és ugyanakkor közösségibbé válása, illetve tétele. 1984 elején nagy összegző tanulmány készült az osztrák katolicizmus és egyház erőforrásairól és tennivalóiról. Egyik megállapítása így szól: „Ausztriának olyan lelképásztori ellátásra van

szüksége, amely a kisebbségi helyzetben felnőtté vált keresztények igényeihez igazodik... Ez a lelkipásztorkodás a meggyőződéses keresztényekre irányul, olyan keresztényekre, akik keresztények maradnak egy nem-keresztény társadalomban. Ezek azok a keresztények, akikből a keresztény közösségek kifejlődnek. Ezért kell minden erőfeszítést megtenni az egyházközösségek egyházi és közösségi életének fejlesztésére. Ugyanakkor azonban minden rendelkezésre álló eszközzel és módon bátorítani kell a világi apostolokodás csoportjait, mozgalmait és szervezeteit, és a legkülönbözőbb bázisközösségeket. Ezekre a csoportokra és közösségekre támaszkodva a keresztények olyan típusa alakul ki, amely megjeleníti az egyházat a világban, s amely evangéliumi hatást gyakorol a társadalmi és politikai életre.”

A barokk hatalmi egyház él még Ausztriában, de egyre inkább a múlté. Az új utak keresésében az osztrák kereszténység talán számban kissé megfogyatkozva, de nem világi s politikai érdekeknek alárendelve, hanem Jézus útmutatását követve halad. S ez társadalmi elismerést is hoz neki.

T. M.

KRISZTUS A KERESZTEN

A katolikus családban fölnövő gyermek számára talán a legismerősebb, sőt legmindennapibb emlékek egyike a falon függő kisebb-nagyobb kereszt a megfeszített Jézus testével. Nem tudom, valaki is utánanézett-e már, hogy hányan látnak vagy keresnek – akár a fölnöttek közül is – műtárgyat ezekben a keresztekben, de azt hiszem, ez meglehetősen ritka eset lehet. Ismerek – ismerünk igazán komoly becsben tartott, értékes keresztek, de ezeket is inkább a mindennapi, a piaci érték miatt szokás egyszerűbb társainál jobban megbecsülni. Az érték fogalma persze általában nem is igen merül fel ezekkel a tárgyakkal kapcsolatban, hisz nem ezért, hanem a benne összesűrűsödött jelképi tartalom miatt tartják őket a lakásban. Lényegében hasonló a helyzet az úgynevezett útszéli keresztek esetében is, amelyeket száz, százötven vagy kétszáz éve állítottak a helyükre, többnyire fogadalomból, esetleg emlékül valami eseménynek. Furcsa módon a feszület még a templomban is szinte az utolsó, amit műtárgyként vesz számba valaki a szobrok, freskók, falfaragványok, ötvösremek sorában. A modern ipari tömegtermelésnek éppen ezért talán itt volt a legkönnyebb dolga, hisz alig akadt olyan igényes vevő, akit ne tudott volna szinte a legmindennapibb sémával kielégíteni.

A most induló sorozat európai és hazai művészek különböző korokban készült és különböző célú feszületeit fogja bemutatni. Az egyes darabok plasztikai értékei mellett szeretnék elemezni a művész személyes viszonyát is kompozíciója tárgyához, s az adott esetben azokat a stílusjegyeket vagy tartalmi motívumokat, amelyek a mű korát jelzik.

Feszület

Az idén lesz tíz esztendeje, hogy Schaár Erzsébet, a század magyar szobrászatának ez a minden vitán felül állóan *korszakalkotó* mestere meghalt. *Feszületét* még 1963-ban mintáztá. Az egyszerű deszkalapra szerelt, 21 cm nagyságú ezüstözött bronz kompozíció kiállításon egyetlen alkalommal szerepelt, 1966-ban, Székesfehérvárott. A művész e tárgyat mintha csak magáénak készítette volna, egyedül a saját használatára és örömére. A mű reprodukciója sem jelent meg máshol, csak a fehérvári kiállítás katalógusában, s így valószínűleg csak kevesek juthattak el.

Schaár plasztikája tulajdonképpen relief, s helye – mint annyi más „ipari” tárgyának – a falon van. A fal elvont, közömbös síkja adja az „alap”-ot és a környezetet. Az apró tárgynak egyedül kell megküzdenie érvényesüléséért. A Megfeszített előtt – a kereszt aljában – egy nőalak térdel. Fejét puha megadással Jézus lábára hajtja, kinyúló kezeivel a keresztfába kapaszkodik. A jelenet láthatólag nem kötődik az Olajfák hegyéhez, s a pillanat sem a keresztthalálé. Ez a jelenet inkább egy magáramaradt lélek, esetleg egy bűnbánó gesztusát idézi, rátalálását a keresztre, menekülését hozzá. A *mikor* és a *hol* kérdése csaknem érdektelen. Lehet egy templomban is, vagy valahol az útszélen.

A keresztfa mintázása lágy és elnagyolt. A bronz a művész ujjainak lenyomatát őrzi, s ugyanakkor hiányzik belőle az az „anyagyszerűség”, ami a feszület anyagára, a fára utalna. Hasonló a figurák a *corpus* és a térdelő alak – mintázása is. A fejek kis plasztilincsomók, a testek, karok, lábak pedig olyan „nudlik”, ámilyeneket a puha anyagból kisgyerekek szoktak játék közben gyúrni. A részleteknek egyszerű, szinte könnyed vázlatossága ellenére valami roppant, szinte feszült érzékenység van benne, amitől az egész teljesen késznek és befejezettnek hat. Egyszerre intim és ünnepélyes, közvetlen és áhítatos. Megállítja a nézőt és gondolkodásra, elmélkedésre készteti.

A hatvanas évtized a magyar művészet egészében, s így a szobrászatban is megújulást hozott. Schaár Erzsébet ennek a „megújulás”-nak lett egyik meghatározó mestere. Tehetségére egy jó évtizeddel korábban Ferenczy Béni figyelt föl először, aki klasszikus formálású portréiban a francia Despieau szellemének visszatérését érezte. A *Feszület* a hatvanas évek elején kibontakozó változás egyik első jele volt a művész oeuvre-jében. Ezzel csaknem egyszerre, ugyancsak 1963-ban mintáztá megrendítő kifejezésű, intenzív erejű portréját a beteg és vak Benedek Marcellról. A klasszikusan kimért formákat, a nyugodt, sima felületeket érzelmeiktől fűtött, a szobrász indulatait kendőzetlen közvetlenséggel feltáró elevenen áramló, lüktető mozgás borzolta fel. Egy évvel később, 1964-ben már sorozatban készültek a Perneczky Géza által annak idején szellemes pontossággal „Váci utcai tanagrák”-nak nevezett *Bundás nők*, a földön fekvő, magányra ítélték, az árva szerelmesek apró, törékeny terrakottái vagy finom galvanoplasztikái, majd 1965-ben – a sorozat lezárásaként a *Halott katonák* pusztítóan kietlen kompozíciói. A sor élén, a feszület alatt térdelő alak mintha értük is, mindnyájukért imádkozna, képletesen és valóságosan is az *öntudatlanul élőkért*, a mindenféle *szenvedőkért* és a *halottakért*.

Irodalom

Takáts Gyula: A rejtett egész

Mi lehet a lírikusnak szebb és merészebb célja, mint hogy az „egész”-re fügessze szemét? Takáts Gyula pontosan tudja, hogy a teljességet megragadni nem, csak sejteni és sejtetni lehet, s vállalkozását annál heroikusabbnak érezzük. A műből következtet az alkotóra, a jelekből következtet arra a fényforrásra, melyet gondolati úton közelít meg. Újabb lírája egyre karakterisztikusabban mutatja e gondolati jelleget: mintha az élet esendőségén és kisszerűségén tülemelkedve mind eltökéltebben függesztené tekintetét azokra a hagyományokra, melyekből, mint mozaikokból, legalábbis benyomásokat szerezhethet a végérvényesről, a befejezetről, az élmény különféle rétegeiből építkezve idézi föl az idő sokszor egymástól távol eső rétegeit, megkülönböztetve az objektív, a könyörtelenül múlt, és a szubjektív – bármikor felidézhető és átélhető időt, s a kettőből teremti meg a maga lírai birodalmát. Üzenet és erőforrás az ő világa. Elmúlt és elfeledett korszakok szellemi kincseit, nemes hagyományait tárja föl. De nem azért, hogy fájdalmas nosztalgiával csodálkozzunk rá e valahai kincsekre, hanem hogy megtermékenyüljünk általuk. A múlttal kialakítható termékeny és ösztönző kapcsolat „regénye” új verses könyve, melynek alapérzése a felelősség, az elhivatottság, melyet így foglal össze az *Ott tanultam mind*-ben: „nem sejtve csak, de mint a tárgyak, – álljak s szólhassák a világnak...”.

Majdnem mindegyik elmélkedésének kiindulópontja a természet, mellyel majdnem olyan bensőséges viszonyt teremt,

mint a görög lírikusok. Pontosán tudja, hogy a természet maga is kifürkészhetetlen: „a mély derengés négyszögében – szép ismeretlenek suhannak”, de nem elégszik meg a tények rögzítésével, hanem makacs következetességgel igyekszik szóra bírni a valóságnak azt a rétegét is, melyről csak homályos tudomása van. Folytonos és véget nem érő felfedező úton jár, olykor „egy iszonyatos oszlop tövében”, melynek titokzatos, ködbe vesző koronáját nem látta még emberi szem, máskor a „sejteken túli lényeg” felé haladva, élesen és tudatosan megkülönböztetve a „nézés” és a „látás” adományát. Mert Takáts Gyula „látni” akar, s amit nem appercipiálhat ma még, azt sejtelmesen homályba vonja, meghagyva a megismerés majdani lehetőségét (ezt jelképezik a verseiben gyakran szereplő ... jelek, melyeknek nem ortográfiai szerepük van, hanem kiegészítői, meghosszabbítói a szavaknak, mintegy azt bizonyítva, hogy a „szövegén” túl is van valóság, melyet azonban nem mondhatunk ki, legfeljebb elképzelhetünk). Megigézi a „tarka lét” „nagy pátosza”, de az igazi megismerés gesztusával igyekszik e felfokozott, tündéri szépségű valóságanyag mögé hatolni, még akkor is, ha sejtje, hogy törekvését nem feltétlenül koronázza siker. Ahogy a modern költészet művelői, ő is pontosan tudja, hogy amit kimondunk, rabja is szavainknak. Az általa keresett, kutatott, jeleiben megismerhető lényeg ezért próbálja kiszabadítani ebből a rab-ságból; ugyanakkor azonban érzékelteti azt is, hogy az összefüggéseket, a rejtett kapcsolatokat, az egyetemesbe nyúló távlatokat csak esendő emberi eszközeinkkel írhatjuk le. Ilyen vonatkozásban új kötetének kulcsverse a *Tágabb valóba nőve*:

Kőpincés zöld medencék fölött
berki langyos árkok hozzák a ködöt.
Valami részegítő pára
szólogat a majdnem éjszakába.

Szárnyas hordók s poharak szava
bennem, s körülöttem mintha
idéznek az abroncs lényegét,
mit összetart a kerek messzeség.

Szavunk tisztább szférába teszi át
szívünkkel ezt az éjszakát,
megadva, értsük képletét,
kinyitva szikláink kódét.

Reszketve így, valami tett
mozdul a csontos felület megett,
s kibontva azt, tágabb valóba nőve
mintha most tisztán pincékhez jönne.

Takáts Gyula költészetének kezdeteitől szilárd és alkotó kapcsolatot tartott a magyar lírai hagyománnyal, kivált annak azzal a rétegével, melyet a „deákoš” poézis képvisel. Természetes eleme volt az a nyelv, melyet Berzsenyi beszélt, magától értetődő természetességgel alkalmazkodott ahhoz a lélegzetvételhez, melyet líránk egy korábbi, megosztott korszakában a dunántúli mondhatott magáénak. Ám verseskötetről verseskötetre tudatosan tágitotta azokat a köröket, melybe e hagyományokat fogta, s most, hogy híveiben közelíthessen „a rejtett egész”-hez, kialakította a „szerepvers”-nek egy olyan alakzatát, mely lehetővé teszi, megsokszorozza önmagát és a maga szűkebb idejét... „nem vagy magad” – ezzel az önvalomásszerű sorral fejezi be az Arany-évfordulóra írt verset, de ez nem jelenti azt, hogy elszakadt volna azoktól a kérdésektől, melyek őt magát a leginkább foglalkoztatják. Épp ellenkezően: a lírai lehetőségek tágitásával, hajdani költők élethelyzeteibe és a világról való felfogásába illeszkedve megsokszorozhatja költészetének erőterét, egyszerre lehet a becehegyi „pásztor” és a világ zajától, lármájától idegenkedő Arany János, parolázhat mitológiai istenekkel, de sétálhat akár Batsányival is, „komoly derű”-vel; „körrözhetsz” szabad szárnycsapásokkal tájból tájba váltva, míg nem talál rá arra, amit e játszi s ugyanakkor nagyon komoly költői

kalandozás kínál végpontjában, az arcon túli lélek lényegére. E kalandozások ajándékozzák meg azzal a szabadsággal, kötetlenséggel, melynek birtokában bizony mondhatja magáról: „A börtön tornyából kiléptem – s töretlen köztetek vagyok”. *(Egy végvár helyén).*

A költő, miközben szenvedélyes azonosulásvágygal kutatja és idézi a nemzeti múltat, a korábbi kötetéből megszokott érzékenységgel idézi vissza az emberiség kollektív, évezredek ködös homályába vesző múltját is. Egy-egy fáradságos kapavágás közben arra gondol, hogy ahol most szőlejét nevelgeti – egyébként fontos jelképe lírájának! –, hajdan tenger zúgott; a domb talán őskori maradványokat rejt, mert az életnek az a természete, hogy egyik rétegre épül a másik, s ez az élet akkor igazán értelmes, tartalmas, ha e rétegeket termékeny s meg nem szakadó kapcsolat fűzi egymáshoz. Takáts Gyula lírája, az érzések és eszmények archetípusait idézi, s mennél mélyebben hatol látomása köreibe, annál biztosabban tudja, hogy elérkezik a költői „megvilágosodás” pillanata, amikor megérezzük egy valahai kéz biztató érintésének melegét, s annak segítségével juthatunk vissza ismét jelenünkbe, de erősebben, kitartóbban, biztonságosabban:

A látomás terében néha
egy út ragyogni kezd
és ismeretlen ismerősök
elérnek messziről kezded.

Vezetnek már s ott méssz velük,
ahol szeretted volna járni.
A rejtett erkély is ragyog,
melyről még messzebb lehet látni.

S az ott a Nem-Tudom!
Világát nem bontják szét formák;
tökélye így a szép Egész...
Járd körbe!... Biztos visszaérsz...

(Világát nem bontják szét)

Takáts Gyula újabb verseiben e megtartó és jó útra terelő kéz biztonságos szorítását érezzük, s alighanem akkor cselekszünk bölcsen, ha hagyjuk magunkat vezetni általa. (Szépirodalmi)

Rónay László

Ratkó József: Segítsd a királyt!

A nyíregyházi Móricz
Zsigmond Színház előadása

Igazuk van azoknak, akik a magyar dráma föllendülését a költőktől várják. Nem mintha kitűnő drámaíróink, elsősorban Csurka István, nem éreznék a teret, dramaturgiailag pontos darabjaik nem érnének el sikereket, némelykor a határon kívül is. De az ő drámaköltészetük – már aki-ről el lehet mondani, hogy ilyen színvonalú drámát ír – más: a színpadilag jól ismert, a mesterfogásokat sem elvető konfliktus költészet. A dráma itt elsősorban azért íródott, hogy színpadon szólaljon meg, a kibontás többletével lesz kerek, hatásaiban az írott szövegnél is messzebbre látó a mű. A költők „könyvdrámái” ettől annyiban különböznek – s ebből a szempontból Vörösmarty Mihálynak a marosvásárhelyi Székely János éppúgy rokona, mint Ratkó József vagy a Londonban élő Határ Győző –, hogy bennük a szerzők már-már monománias nyugodtsággal saját költészetüket írják tovább. Más Székely János erkölcs és hatalom viszonyát tárgyaló történelmi parabolája, mint Ratkó József Szent István-megidézése, de közös bennük a **költői mag**, amely látomásokban – akár groteszk módon (Határ), akár emelkedett ünnepélyességgel (Székely, Ratkó) – kibontva mutatja értékét: káprázat és való összetartozását.

Külön öröm, hogy Ratkó rácáfolt azokra, akik költői vénájának elapadásáról regéltek. Természetesen dachból, csak azért is nem lehet drámát írni. Különösen nem egy háromezer soros drámai költeményt, melynek terjedelme a verssorok számát tekintve nagyobb, mint az eddigi életmű. A *Segítsd a királyt!* előzménye azonban mégis ott van korábbi lírájában: az egyén és közösség sorsán való töprengés, a hatalom és

erkölcs – sokszor tüskés – viszonya, a perlekedő, némely vonásában a reformkorra utaló „honszerelm”, a kiszolgáltatott, de jóra törekvő ember büntudata stb. A nagyobb, átfogóbb szerkezet segítette-e a költő elmélyülését vagy a saját fia halálával – akárcsak hőisére – rászakadó tragédia? Tény: költészetének „érdesebb”, a programvershez közelebb álló színei lekoptak, anélkül, hogy a költő föladata volna korábbi harcait. A *Segítsd a királyt!* a legszemélyesebb, a költőt alapjaiban megrázó kérdéseket veti föl: mi az ember, égi és földi hatalmak közt hol a helye, megtszuthat-e a gyónás által, van-e küldetése, saját és családjának boldogságát föláldozhatja-e a közjó érdekében, büntudata beleépülhet-e abba a körforgásba, amely természet és ember örök békéjét hirdeti?

Az István király halála előtti éveket (ekkor vesztí fia el, Imre herceget) megidézõ látomás kegyelmi állapotban fogant. Ratkó már-már misztikus csöndben érlelõdött szenvedéstörténete ekkor jutott el arra a pontra, ahol egyedüli megváltást már csak az *ének* hozhat. Drámakölteménye tehát olyan kibeszélés, mellyel föloldódhatik a megfeszítettség tudatában élõ, egyén és közösség bûneit magára vállaló ember. A szereplõk közül egyedül csak az államalapító alakja kötõdik valamelyest az ismert történelemhez. A többiek – legalábbis ebben a költõi álomban – szemünk elõtt lesznek *ismeretlenekbõl* nagygyá. Mindeniküknek megvan a saját szenvedéstörténete s ezen belül a maga igazsága: Gizella *így* sohasem volt királyné, ehhez a virágcsokorral a gyertya-oltárt ostorozó indulata is kellett, amint gyermeke teteme fölött szinte kivetkõzik emberi mivoltából; Vászoly is több Vazulnál s a Fõpap is Szent Gellértnél, épp a költõi alakteremtés miatt. A szerzõ a legcsodálatosabb „hamisítást” egy sohasem volt táltos, az Óreg (óbéli ember) föltámasztásával érte el. Bár ez a beszédmódjában évõdõ, népi bölcsességgel kemény

igazságokat osztogató figura alapáflása valamelyest Tiborcra üt, a dráma szerkezetén belül fontosabb szerepet tölt be, mint amaz. Ratkó merészségét jelzi, hogy az Öreg szinte egyenértékű Istvánnal; a törvényeket szigorúan végrehajtó, de azok igazságaiban némelykor kételkedő király azért annyira összetett jellem, mert benne lakik még az a pogány rész is, melyet a táltosdobbal világokat megidéző ember és élet-szemlélete jelképez.

A majd ezer évvel ezelőtti bonyodalom van annyira gazdag, hogy nyugodtan lehet új történesekkel tetézni. A drámaköltő illyesféle kalandozásainak se szeri, se száma. Ha a jelenetezésben, éppen a költői beszéd kifuttatása miatt, némelykor elbizonytalanodik is, mértékkel illeszti egybe jelen és múlt látomásokban földerülő konfliktusait. Nyugodt, kissé archaizáló versbeszéde annyira természetes, hogy a *blank vers* emelkedettsége mellett sem hangzik idegenül az édes ritmusú pogány regölés. A *Segítsd a királyt!* három fölvonásában a költői világkép azon színei is látszanak, melyeket korábban elfedett a prófétikus póz. A társadalom bajaira érzékeny, mindig akcióállapotban lévő író ezúttal mintha megcsendesedett volna; anélkül, hogy föl-adta volna tartását, moralitásában most már sokkal inkább a szénvedő emberre néz, kételyeiben saját lelkének szörnyeivel viaskodik. Egy király fájdalomban megtörtetett, és Ratkó – önvizsgálatnak sem utolsót – „történelmi” megidézésében nem állította kölcsön venni ama híresség maszkját.

István a hallottakon állva, szembesülven a lázongó urakkal, még egyszer saját ítélőszéke elé akar lépni. Miután a szemét az égre függesztette, eljön megvilágosodása. A fény a megtörtetett embernek már csupán káprázat, de így is visszautalhat az önmagának is fájó igazmondó, az Öreg bölcs meditációjára. „ÖREG: Hitem szerint a teremtő Atya / kétízben gondol igazán veled: / életre rendel s a halál után / eligazítja égi sorsodat. / A két idő közt teljesen szabad vagy. ISTVÁN: S ha eltévesztem, mert jelet nem ad, / megbüntet érte irgalmatlanul. ÖREG: A jel te vagy. És én. És minden ember / minden teremtett lélek, lelkes állat, / s a millió fű mind külön-külön. / Fi-

gyeld a fát, az elvetett magot, / Ő igyekszik teremni bennük is. / Ismerd meg magad és Istenre ismerd.”

Nagy András László, híven a szerző utasításához, a darabot három fölvonásban játszatja. Rendezése: megrendítő. Ehhez az ünnepélyes, tömjénfüsttel talán kissé túl is bonyolított látomáshoz kitűnő társakra talált; a díszletet Szlávik István m. v., a jelmezeket Szakács Györgyi m. v. tervezte. A követ imitáló „ponyvazánpad” egyszerre archaikus és időn kívüli, a háttérben egy kápolna uralja. A hatalmas, kinyitható és becsukódó ajtószárnyak jól szolgálják a jelenetváltásokat, ezenkívül alig van szükség más tárgyra (stilizált trónszék, egy több funkciót ellátó „láda” stb.). A rendező a darab lelkét fogta meg, amikor Istvánt és az Öreget állította a középpontba. István vívódása és önmagával vívott csatája – mindehhez az Öreg még arcának egyik felét hozzá is adja – annyira nagy szerep, hogy hozzá képest mindenik csak kiegészítő. Figyelve az egymásra indázó, egyik a mását meg átszövő kapcsolatokra, a gondolati mélységet tárta föl, természetesen ügyelve a nyelv szépségére is. Az egész előadásban van valami liturgikus vonás, két erős pont: Durkó Zsolt modern hangszerelésű *Halotti beszéde* és István darabzáró imája közt zajlott a „mise”. Ebben a vonulásban – ez a színészvezetést dicséri – minden szereplőnek pontosan meghatározott helye van, az alakítandó figura követelte hangsúlyokkal. Csikos Sándor szépen artikulálva, tisztán állította elének Istvánt, s noha artisztikus arcát még nem szántják olyan erős barázdák, mint az öreg királyét, meg tudta mutatni a két tűz közt vergődőben az egyetemes szenvedőt. Holl István, ismét megbizonyosodhattunk róla, nagy színész. Smink nélküli *ezeréves* sámánja előre- és visszafele is látott az időben; s ahogy a színész az égisz fa leveleit, mind följebb és följebb haladva tépdeste, úgy világosodott meg előtte fokozatosan egy-egy titok. Ez a vén táltos, gyöngéd évődésével és határozott rendreutasításaival, a nép képviselőjében ítélkezett, s eme „tanító” jelleg mellett is meg tudott maradni egyszerű embernek. Bárány Frigyes Főpapja a rend, az ész, a forma törvényét hir-

deti; kimért, elegáns, és Isten követeként sugárzik belőle a hit. Keménysége csak az Öreg mellett tud némiképp föloldódni, s Báránynak volt kifejezőeszköze eme váltás megmutatásához.

A kisebb szerepekben a Gizellát alakító Szabó Tünde játéka kívánczik az élre; különösen az a nagyjelenete megkapó, mikor a királynő már-már esztét veszítve „leszámol” a fia fölött virrasztó *gyertyaerdővel*, s mikor a fényt férjeura arcához közelítve, szinte meg akarja vakítani Istvánt. Szigeti András érzékeny Vászoly volt, erős, hatá-

rozott méltósága tiszteletet követelt a látók körében is. Juhász György bár jól érzett rá a fiatal Zerénd lázongó magatartására, némelykor pattogó beszédmódja rontotta az alakítás értékét. Csetét, sajnos beugróként, Horváth István vitte színre, lámpalázasan, küszködve a kis szerep valódi mélységével. Gados Béla (Décse) alakítása, akárcsak a néma igricek némi pantomimmal megjelenítő Rudas Istváné, belesimult az összképbe.

Szakolczay Lajos

Kiállítás

Bálint Endre kiállítása

Az elmúlt év végén láttuk a Műcsarnokban a hetvenéves Bálint Endre kiállítását, akinek a neve az elmúlt évtizedekben egyik szinonimája lett a modern magyar művészet történeti folyamatosságának.

Bálint Endre, aki kora ifjúságában közeli kapcsolatba került Szentendrén Vajda Lajossal, pályája elején egészen másfelé kereste saját lehetőségeit és útjának irányát. Gyakorlatilag még a negyvenes évek közepén, az Európai Iskola szerveződések is másfelé tájékozódott. Jó példa erre az 1945-ben készült *Lossonczy Ibolya-portré*, amelynek akár Czóbel Béla oeuvre-jében is meglenne a helye. A negyvenes évek végétől, az ötvenes évek elejétől azonban már szinte programszerűen vállalta a vajdai hagyaték megőrzését és továbbörökítését. Önkéntes elkötelezettségében nemcsak a fiatalon meghalt mester szellemét igyekezett megidézni, hanem már-már szakrális gesztussal festészetének egy-egy ismert motívumát is kiemelte s jelképpé fokozva mutatta föl új és új kontextusban. A szemantizmus éveiben ez a fajta művészet nem juthatott nyilvánosságához, s így csak egy viszonylag szűk baráti körben hathatott. Mégis, jórészt az ő hatása alatt indult el pályáján egy fiatal művésznemzedék, ame-

lyik egy misztikus töltésű szürrealizmus irányában kereste a kifejezés új lehetőségeit. E fiatalok közt volt Márkus Anna (a későbbi Anna Mark) és mindenekelőtt Ország Lili, aki aztán egyike lett a hatvanas évtizedben legjelentősebb hazai mestereinknek.

Az ötvenes évtized végén Bálint néhány évet külföldön töltött, munkáival holland, belga és francia galériák kiállításain szerepelt. 1959-ben komoly elismerést szerzett magának a *Jeruzsálemi Biblia* illusztrációival, amelyeknek híre valóságos legenda-ként érkezett haza. Ezek az illusztrációk már a maga érett tökéletességében mutatják művészetét. Képeinek ekkor vált sajátjává az a fajta szorongató nyugalom, amely mindmáig legszemélyesebb jellemzője az életműnek. Kompozíciói kiegyensúlyozottak lettek, miközben a kifejezés rejtélyes homályba burkolódzott, amelyen csak a megjelenítés dekoratív szépsége dereng át.

A hatvanas évek elején hazatért mester munkái mind gyakoribb szereplői lettek a kiállításoknak. Eleinte persze inkább csak egy „második nyilvánosság” fórumain – különböző klubokban, vidéki helyeken – jelentek meg, de rövidesen elfoglalták helyüket a nagyobb kiállítóterekben is. Ez a nyilvánosság végre lehetővé tette, hogy művészete valóságosan is betöltse a

korábban vállalt híd-szerepet. Bálint következetességének – de persze más és más módon a korábbi társak, Korniss, Anna Margit, Veszelszky és mások lankadatlan munkájának is – köszönhető, hogy végül is nem szenvedett törést a modern magyar művészet fejlődése, s Vajda Lajos, majd az Európai Iskola eredményeihez és hagyományához közvetlenül kapcsolódhatott a hatvanas évek új nemzedékének művészi kibontakozása.

A Múcsarnokban rendezett kiállítás képei közül talán az 1958-as *Várakozók* című mutatta először a maga teljességében a bálinti művészetet. Az előtérben, háttal a nézőnek, három köpenybe hurkolódzott alak áll egy valószínűtlen táj előtt. – Persze, a fogalmazás nem egészen fedi a kép valóságát, hisz az „alakok” akár egyiptomi múmiák is lehetnek, s egyáltalán, nehéz eldönteni, hogy élők-e vagy holtak? – A táj pedig, a tulajdonképpeni látvány valahol a mindennapi időn kívül létezik, talán a történelem kezdete előtt, esetleg a történelem után? – Az idő kezdete előtt vagy végeztekor? – Ki tudja? Mindenesetre akkor és ott csönd és béke van. A sötétből élénk sárgák és zöldek világítanak ki, s múltó – vagy tán közelgő? – vörösek bujkálnak benne. A harmóniát a pillanat törékeny szépsége őrzi, ami azonban épp törékenységében valami fenyegetettséget is hordoz magában. Semmi sem biztos, csak a pillanat veszendő szépsége.

A zsúfolt, az adott helyen szinte áttekinthetetlenül sok tárgyat felsorakoztató kiállítás sajnos csak nehezen fedezhettük fel az ezzel egyenrangú műveket. Az olyan igazán sugárzó remek mellett, mint a *Csend világa* (1961), a *Van Gogh éjszakája* (1962), a *Lovak ablakkal* (1964) a rendezés – vagy a válogatás – hibájából a képek többsége inkább csak közelíteni látszott azt a mélységet, ahonnan ezek a legjobbak hoztak üzenetet. Nagyobb részük lassan már modorossá váló dekorativitással ismételte Bálint jelképeiből emblémává üresedő motívumait. Változatosságot és élményt a kifejezés helyett inkább csak a kompozíciós megjelenítés sokszor bizony keresettnek tűnő ötletessége hozott. Ritka volt a kiállításon az olyan kép, mint az

1963-as *Groteszk temetés*, ahol pusztán a komponálás eleganciája is értékkeremtő erővé tudott válni.

A rendezés harsány hangossága és már-már vásáriassága nem vett tudomást az életmű csendességéről és egy tiemes értelmű szerénységéről. Igaz, Bálint szinte minden műfajban otthon van, de ez a sokszínűség elsősorban mindig csak technika kérdése nála, a felhangzó dallam alig változik. A mondanivaló és kifejezés szinte mindig azonos, akár egy olajképét, akár grafikáját, kollázsát, plasztikáját vagy egy objektjét nézzük. Igazában még irodalmi alkotásaival is ez a helyzet, gondoljunk csak az éppen karácsony előtt megjelent *Életrajzi törmelékek* című kötetének egész hangvételére. Munkáit már a kezdetektől (s ebben nincs különbség a harmincas évek végén készült rajz vagy a legújabb kollázsok között) a lét, valamiféle szépség és a jó titokzatos veszendőségén érzett keserűség hatja át. Az egész roppant személyes és intim, s ha van, ebben van varázsa.

Kovács Péter

Teljesség a töredékben

Pilinszky-kiállítás Sárospatakon

„Alapja a dolgok mélyére látás.
Ennek képessége pedig isteni.”

Kerényi Károly

Akaratlan kívánczok ez a Hermész miatt profánnak tűnő idézet mindenek elé, de érvényesnek tűnik a mai Ember Isten-kapcsolatára is, és még inkább arra a közvetlen párbeszédre, amelyet Pilinszky Vele folytatott, és arra is, amit Tőle kapott: a dolgok mélyének meglátására. Mert erre látott minden mondatában: versben, prózában, interjúk élőbeszédében. Erre mutat az az alig tizenöt négyzetméteren megrendezett kiállítás is a sárospataki plébániatemplom oratóriumában, amelyben az öt pontosan értő és jól ismerő körömi plébános, Kuklay Antal mutatja fel Pilinszky életét a teljesség megközelítésével.

Mínta végleges otthonra talált volna itt az a néhány fénykép, kéziratokópia és egyetlen

eredeti kézirat a könyvei – köztük francia, angol és olasz kiadások – és róla szóló tanulmányok között. Mitől ez a különös otthonra találás a makulátlan fehér falakon, tárlókban, ahol a költő-gondolkodó ember életét a kézzel vésett gyászjelentőig, és még azon is túl követhetjük? Talán éppen itt a felelet: a kiválasztott helyben, ahol utolsó puritán fényképe – az aláírás szerint fel nem használt útlevélkép, mely itt és most mégis felhasználtnak tűnik – szinte szembe néz az oltár mécsével, és azzal, amit a mécses fénye jelent. A mindörökké úton vándorló hazatalált. Merjük azt mondani: mindörökre.

De a hazatalálást éreztető az is, hogy az út, amely az oratóriumba vezet, az egyetlen emberre kimért csigalépcső olyan, mintha az a labirintus lenne, ami Pilinszky-nél visszatérő jelkép. Simone Weil-től kölcsönzött gondolatsor: „Csak keveseknek van erejük bejutni a labirintus közepébe. Ott Isten várja, fölfalja és kiokádja őket. Akkor – a választott kevesek – kijönnek a labirintusból, megállnak a labirintus bejáratában, s az arra jövőket szelíden befelé tessékelik.” Ez az idézet, mely a kiállításon is olvasható – az útlevélképpel együtt pontosan a bejárat mellett kapott helyet – az oratóriumból a teljesség tágasságába mutat, a templomhajó sok évszázadot megélt és megszenvedett belső terébe, a fizikai dimenziók után a lélekébe.

Alig két éve az Új Emberben egy templomi Pilinszky-emlékezés után arról írtam: „Visszatekintve írásaira minden sora olyan, mint egy rekvium töredéke, amit önmagáért mondott – és értünk is.” Vattay Elemér útszéli keresztokról, paraszt-korpuzokról készített fotói mintha ennek a rekviumnak másféle, de mégis ugyanilyen erőteljes megfogalmazásai lennének, Pilinszky belső arcának vakítóan éles tükröképei. Olyan kötések, amelyekről ő ma

ga is vallott a kiállítás tanúsága szerint. Többel, súlyosabban, mint baráti szóval. Ezeknek a szenvedő Krisztusokriák természetes kiegészítői a kézzel lejegyzett rekvium-töredékek, kéziratképek – így a *'Vesztőhely télen, a Sztavrogin elköszönés és a Sztavrogin visszatérés'*, és az istenit emberibe sűrítő *Agonia Christiana* –, mint ahogy Vattaynak azok a Pilinszky testtelen testiségét mutató pillangós és gyerekes fényképei, melyeken belső derűjével maga a költő van jelen, és ilyen a jelenléte Ferenczy Béni tollrajzán is.

És ő van jelen sokszoros hangsúllyal azokban a mondatokban is, amelyeket róla olvashatunk Kabdebó Lóránttól vagy Radnóti Sándortól, aki Pilinszkyt Pilinszkyvel kongeniális érzékenységgel elemezte „A szenvedő misztikus”-ban. És jelen van interjúban is, olyan helyen felütve Hegyi Béla kötetét, ahol ez olvasható: „De itt vannak ezek a réges-régi templomok, amelyek ellenálltak a századoknak. Mégiscsak ezek őrzik az időt és a történelmet.” Mint a sárospataki templom is. És olvasható a *Szög és olaj* kötet *Sárospatakon* című írása is, melyben korunk egyik teljes embere – vagy inkább teljes keresztény és katolikus embere, gondolkodója – fogalmazza meg átfogó világképét emberről, Istenről, az ember helyéről, melyben Marx is utat mutat nekünk.

Mindez töredék, mégis a teljesség – most ellentmondok a gondolatsort kezdő önmagamnak – nem megközelítése, hanem maga a teljesség a töredékekben, mert ez a kiállítás, bár töredékes, a töredékesben a teljességet mutatja fel. Ahogy minden élet csupán töredékes, teljessé majd a labirintus végén válhat. És csak akkor, ha van elég erőnk Isten Pilinszky-i és Simone Weil-i vállalásához. Mert ő, ők nagyon szelíden befelé tessékeltek minket a sárospataki templom oratóriumán túli tágasabb és örök térségbe.

Tarbay Ede

Tudomány

Schram Ferenc emlékezete

Schram Ferenc néprajzkutató, a vallási néprajz kiváló művelője, immár tíz éve halott (1923–1975). Fiatalon ragadta el a halál, így életműve befejezetlen maradt, mégis jelentős kutatásokkal gazdagította a magyar néprajztudományt. Zenei, teológiai képzettsége, latin és egyéb nyelvismerete, jogi, történeti forráskriti-

kai felkészültsége képesítette arra, hogy a levéltári forrásokból megismerhető, történeti néprajz művelője legyen. „Olyan mélységig nyúlt a vallási néprajz kérdéseire, ahogyan ez sokáig nem volt megszokott. (Akik nem ismerték őt közelebbről, teológiai képzettsége, nótlensége és zárkózottsága alapján papnak vélték: ezen épp ő szórakozott a legjobban, tréfából még táplálta is e „hiedelmet”) – írja róla Katona Imre az Ethnographiában (1976).

A Vigiliában is jelentek meg közleményei a 70-es években. (Az éjféle mise népszokásainak történetéből (1971), Siratóénekek és Mária-síratók (1972), Egy kottás kézirat Harmat Artur hagyatékából (1974). Életművének méltó összegezésére ugyan nem vállalkozhatunk, ez a szak tudomány feladata, (Katona Imre két írása és bibliográfiája is jelzi ennek fontosságát), szeretnénk azonban tisztelni a vallási néprajz e tudós, termékeny, ugyanakkor csendes, szerény művelőjének nagysága előtt. Levéltári és baráti kapcsolataink is köteleznek erre.

Schram Ferenc 1923-ban Letenyén született, művelt értelmiségi családban. Gimnáziumi tanulmányait Nagykanizsán és a gödöllői premontrei gimnáziumban végezte. (Sokáig vívódott azon, nincs-e premontrei hivatása). Otthonról zenei alapismereteket és nyelvtudást hozott magával és egy nagy családi könyvtár ismeretét. Édesapja kívánságára jogot tanult. A népi írók mozgalma meghatározó hatást tett rá. Közben a Zeneakadémián is tanult, többek közt Kodály Zoltánnál. 1948-ban doktorált. Ezután pénzkereső állásait tekintve hányatott sorsban élt. Különböző szerződéses állásokban volt tudományos segédként, tiszteletdíjas, stb. Ezért is bámulusos, hogy mennyit alkotott és ráadásul ki mindenkinek állt rendelkezésére tudományos tanácsadásal. „Hivatása és élete egy volt, nem volt külön szórakozása, nem volt magánélete sem: felolvadt, azonosult szeretett szakmájával. Szinte csakugyan szerzetesi igénytelenséggel és alázattal szolgálta ezt az ügyet: a tudomány ügyét.” (Katona I.) Tréfásan szokta mondani: a néprajz tudomány minden tudomány anyja. Életművének jelentős része a népelemek, ünnepi népszokások és a hitélet történeti változásainak kutatása, történeti szemléletű komplex módszerrel. Ezt a módszert a hazai tudományban elsők között alkalmazta, példás eredményekkel.

Élete fő műve lett a „Magyarországi boszorkányperek 1529–1768” című háromkötetes munkája. A harmadik kötet halála után, 1982-ben jelent meg, az első kettő 1970-ben, az Akadémiai Kiadónál. 569 boszorkányper levéltári okiratait gyűjtötte össze. 77 oldalas összegező tanulmánya a boszorkányperek társadalmi hátterét, a boszorkányság történeti problémáit világította meg. Megállapította, hogy a magyarországi boszorkány javasasszony volt, semmi szövetségben nem állt az ördöggel, egyénileg tevékenykedett. Az ördög hit később, de még a középkorban lé-

pett be a magyar boszorkányhitbe. A nyugati boszorkányperektől eltérően nálunk igen sok volt a felmentő ítélet, a pereknek csak kis töredékében hoztak halálos ítéletet és azokat sem hajtották mindig végre.

A mű rengeteg hitélet-történeti, vallási népszokás-adatot tartalmaz a néprajz, nyelvészet, jogtörténet számára izgalmas adatokon kívül. Népünk mindennapi életébe a bírósági peranyagok általában, de ezek a periratok különösen mély bepillantást engednek.

Természetesen tanult emberek is, tehát papok is nagy számban hittek a boszorkányságban. Könyves Kálmán szállóigévé vált törvénymondata – „de strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat” – nem vonatkozhatott a boszorkányokra, mert ő sem előzte meg fél évezreddel saját korát, bármily tanult, felvilágosult ember vőlt is. A hitszakadás után katolikus és protestáns papok, nemeselek, tanult emberek között nincs különbség e tekintetben. „A századokhoz hozzátartozott a boszorkányokban való hit, tehát hittek bennük – korra, társadalmi állásra, felekezetre való különbség nélkül – nem előzhették meg korukat” – írja Schram. Csak 19. századi feliratokban olvasható ilyesmi az okiratok dorsumán: „Boszorkányokról ostoba tanúvallomások”. Komáromy Andor, aki a századfordulón foglalkozott a boszorkányperekkel, megállapította már: „az boszorkányság állapotja igen homályos és az emberi okosság nehezen penetrálja.”

Schram Ferenc életpéldája és életműve szépen példázza, hogy kedvezőtlen külső körülmények között, szűkös egyéni pénzzel is lehet jelentős alkotni, ha valakit olyan hivatásszeretet hevít, mint őt. 52 évesen ment el és mégis gazdag örökséget hagyott hátra.

Rosdy Pál

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár

Nemrégben jelent meg Szabó T. Attila író, nyelvész és etnográfus, a Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének ny. professzóra szerkesztésében az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár III. Elt-Felz kötet 1164 oldalán. (Az I. A–C kötete 1127 oldalán 1975-ben, a II. Cs–Elsz kötet 1219 oldalán 1978-ban látott napvilágot a bukaresti Kriterion

kiadásában, a Magyar Népköztársaság és Románia Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási megállapodása értelmében. Szabó T. Attila professzor több mint félszáz esztendő gyűjtésének, nyelvtörténeti kutatásainak eredményét összefoglaló munkája az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.

A magyar szófaj- és szótörténeti kutatásban a XVIII. század második felében Sajnovics János (1733–1785) nyelv tudós, jezsuita szerzetes tanár és Gyarmathi Sámuel (1751–1830) kolozsvári nyelvész és orvos kis részben már megelőzték a tudós szerzőt. A Magyar Tudomány Akadémia is kiadta a Nyelvelméltárt (a régi magyar nyelvemlékeket tartalmazó gyűjteményt): az első sorozat I–IV. kötetét Döbrentei Gábor (1785–1851) költő, szerkesztő 1838 és 46 között; halála után az ő hagyatékában maradt IV. 2. és V. kötetet Volf György (1843–1897) nyelvész, tanár 1888-ban jelentette meg. A második sorozat (Nyelvelméltár) I–XV. kötete 1874 és 1908 közt, a harmadik sorozatból (Új Nyelvelméltár) XIV. kötet 1874 és 1908 közt, a harmadik sorozatból (Új Nyelvelméltár) viszont már csak az első kötet Mészöly Gedeon (1880–1960) nyelvész szerkesztésében Bécsi Kódex címmel – 1916-ban került kiadásra. A MTA kiadott még más szótörténeti forrásokat is, mindezek azonban csak a középkor végi és az újkor eleji magyar nyelvemlékekkel foglalkoztak.

A magyar nyelv finnugor rokonságának tisztázása érdekében folytatott magyarán nyelvű kutatómunka után a múlt század végén a magyar nyelvtörténeti és finnugor összehasonlító nyelv tudományi vizsgálódások előrehaladtával szükségessé vált egy olyan gyűjteményes mű megalkotása, mely a történeti magyar nyelv hiteles adataival alátámasztott szókincsét teljes egészében magában foglalja. Így született meg a Magyar Nyelvtörténeti Szótár három kötetben Szarvas Gábor (1832–1895) nyelvész és Simonyi Zsigmond (1853–1919) nyelv tudós, egyetemi tanár szerkesztésében 1890 és 1919 között. A szerkesztők középkori kódexeinket, a nyomtatott munkák szóanyagát a nyelvújítás kezdetéig dolgozták fel, de kutatási körük nem terjedt ki a levél- és kéziratanyag gazdag anyagára. Simonyi Zsigmond teremtette meg az összehasonlító mondattant, mely ekkor az európai nyelvészetben is egyedülálló volt.

A múlt század történeti forráskiadványainak és levéltárainak ismerete készítette Szamota István (1867–1895) nyelvtörténészt arra, hogy a rendelkezésre álló anyagot feldolgozza és rendszerezze. Megalkotta a Magyar Oklevéltárt. Hirtelen bekövetkezett halála után Zolnai Gyula (1862–1949) nyelvész, egyetemi tanár szerkesztésében jelent meg a mű. Később Gombocz Zol-

tán (1877–1935) nyelv tudós, egyetemi tanár – aki 1914-től 1920-ig a kolozsvári egyetemen az urál-altáji összehasonlító nyelvészetet adta elő – és Melich János (1872–1963) nyelvész, egyetemi tanár vállalkoztak egy nagyméretű Magyar Etimológiai Szótár, a szófaj- és szótörténeti munka elkészítésére. Gombocz halála után Melich egyedül folytatta a munkát. Sajnos ez a próbálkozás is – Melich halála miatt – félbemaradt. Bárczi Géza (1894–1975) nyelvész, akadémikus folytatva és kiadta a Magyar Szófaj- és Szótörténeti Szótárt 1941-ben. Ugyancsak az ő vezetésével jelent meg a Magyar Nyelv Értelmező Szótára hét kötetben 1966-ban.

Az eddig leírtak ismeretében tudjuk igazán értékelni Szabó T. Attila munkásságát. A magyar szótörténeti anyaggyűjtés viszonylagos szegénysége és fogyatékoságai már évtizedek óta arra készítették őt, hogy a gyűjtésbeli hiányok valamelyes pótlása céljából egy új, az eddigieknél valamivel gazdagabb szótörténeti gyűjtemény anyagát állítsa össze, illetve az összegyűjtött anyagot közzétegye. Vállalkozásában már eleve bizonyos egyoldalúsággal kellett számolnia. Ugyanis egy részét a munkahelyéhez kötöttség miatt csökkent lehetőségei, másrészt a szótörténeti kutatás nyelvföldrajzi igényei területi korlátokat állítottak elé célkitűzésének megvalósításában. Éppen ezért, amint azt előszóban olvashatjuk: „Csak arra vállalkozhatott, arra kényszerült vállalkozni, hogy a számára elérhető erdélyi keletkezésű levéltári anyag földrajzi korlátainak tekintetbe vételével vonja meg a szótörténeti érdeklődés területi határait. Így született meg előbb a Magyar Oklevél Szótár, majd végleges formájában az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár terve.”

Szabó T. Attila külön érdeme, hogy éppen egy kevésbé feltárt földrajzi terület eddig figyelmen kívül hagyott anyagát dolgozta fel és tette közzé, amellyel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a romániai tudományosság ügyének és tekintélye növelésének. Külön elismerésre méltó, hogy ez a Szótörténeti Tár három, magyar, román és német nyelvű értelmezéssel jelent meg.

A kötet sorozat a továbbiakban igen használható kézikönyve lesz nemcsak a magyar nyelvtörténettel foglalkozó szakembereknek, hanem az erdélyi és az egyetemes magyar művelődéstörténet kérdései iránt érdeklődő kutatóknak is. Természetesen nem nélkülözhetik a magyar nyelv- és irodalomtanárok, az írók, költők, műfordítók, lapszerkesztők sem. Érdekes és élvezetes olvasmánya lehet a magyar nyelv és irodalom kedvelőinek is.

A szócikket románul Kelemen Béla, németül Nagy Jenő, magyarul Sz. Csáti Éva és Szabó T. E. Attila értelmezték. az anyagrendezést Szabó T. Judit végezte.

Cs. A.

1985
ANNÉE L.

vigilia

AVRIL
APRIL-SUMMARY

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredakteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. – Abonnements pour un an – Abonnement für das Jahr 23 US dollar

RÉSUMÉ

Dans le numéro d'avril András SZENNAY analyse le rôle que l'Eglise catholique hongroise a pris en 1944. A ce thème se rattachent: le souvenir des persécutions de Béla GUNDA, intitulé *Memento de Kolozsvár*, ainsi que le journal de guerre de Theodor Haecker, philosophe allemand. Alexandre GÁNÓCZY publie une étude intitulée Jésus-Christ, le Révélation de l'Agapé de Dieu; László DOBSZAY analyse le hymne pascal „Exsultet”, Miklós CSÜRÖS analyse la poésie lyrique de György RÁBA. La rubrique littéraire est complétée par les poèmes de György RÁBA et un récit de Leontin SZILI. László LUKIN salue Lajos Bárdos, compositeur, qui vient d'avoir 85 ans; c'est Gellért BELON qui s'entretient avec le musicien. Péter KOVÁCS lance une nouvelle série de Beaux-Arts: *Le Christ sur la croix*. Le Journal contient une revue poétique, théâtrale et de Beaux-Arts.

INHALT

In unserem Aprilheft schreibt András SZENNAY über die Rolle, die die ungarische Kirche im Jahr 1944 auf sich nahm. Diesem Themenkreis schliesst sich der Beitrag *Memento von Kolozsvár* von Béla GUNDA an, in dem der Autor sich an die Verfolgungen erinnert; sowie das Kriegstagebuch des namhaften deutschen Philosophen Theodor HAECKER. Ein Essay von Alexandre GÁNÓCZY trägt den Titel *Jesus Christus als Offenbarung der Agape Gottes*, László DOBSZAY betrachtet in seinem Beitrag die Ostern-Hymne „Exultet”. Miklós CSÜRÖS analysiert die Poesie von György Rába. Gedichte von György RÁBA sowie eine Erzählung von Leontin SZILI ergänzen den belletristischen Teil. László LUKIN ehrt den fünfundachtzigjährigen Lajos Bárdos. Gellért BELON führt ein Gespräch mit dem Komponisten. Péter KOVÁCS leitet eine neue Serie über Kreuzfixe unter dem Titel *Christus am Kreuz* ein. Besprechungen über Literatur, Theater, Kunst schliessen das Heft.

SUMMARY

In this April issue András SZENNAY describes the role of the Roman Catholic Church in Hungary in 1944. The same war-time period is treated in other articles as well: Béla GUNDA recalls the memory of persecution in his piece *Memento of Kolozsvár*; it is followed by excerpts from the war-time diary of the famous German philosopher Theodor HAECKER. Alexandre GÁNÓCZY publishes a study on *Jesus Christ, the revelation of God's Agape*, László DOBSZAY analyses the unique Eastern hymn „Exsultet”. Miklós CSÜRÖS introduces the poetry of George RÁBA, some of which are published here and there is a short story by Leontin SZILI on Franz Liszt. László LUKIN celebrates the 85 year-old famous Hungarian musician and composer Lajos BÁRDOS. His conversation with Gellért BELON follows Lukin's study. Peter KOVÁCS begins a new artistic series entitled *Christ on the Cross*, presenting different crucifixes. The Diary contains reviews on poetry, theatre and arts.

